

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK

LIV.

A BUDAÖRSI
NÉMET (KÖZÉPBAJOR)
NYELVJÁRÁS ALAKTANA

IRTA

RIEDL FERENC

BUDAPEST, 1933
PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)
NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE

BEVEZETÉS.

1. A község rövid története és német telepítése.

Az alább következő fejtegetéseinkben elsősorban a Budaörsön meglevő, majd a különböző történeti munkákban fellelhető adatokra támaszkodunk.

A község németekkel való betelepítését illetőleg, a «Zichyek nemzetségi levéltára»-ban (Zsély-Zelovec, Nógrád m.) akadunk rendkívül értékes oklevelekre.

Budaörs igen vázlatos történetét BONOMI JENŐ «Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs» című német szakdolgozatában olvashatjuk (Budapest, 1931/32. tanév); ugyanaz a történeti rész szerepel a doktori értekezésében is, ő azonban kiváltképpen a vallási folklorisztikára vonatkozó tényeket domborítja ki.

A község legelső történeti említésekor Urs, Vrs és Wrs néven szerepel, mégpedig az 1296-, 1396- és 1425-ben keltezett oklevelekben.¹

A helység a szomszédos Sasad mellett feküdt, amely a mai Budaörs és a főváros közötti területet foglalta el. Sasad 1256 táján a NANA—BESZTER jobbágnemzetség birtokában volt.²

1282-ben a községet a telki apátsággal kapcsolatban villa Kechkekvoers néven említik.³ KNAUZ szerint⁴ a községnek 1296-ban Paulusz nevezetű lelkipásztora volt.

BÁTHORY ISTVÁN országbírónak 1427 jún. 29-én kelt határjáró leveléből kitűnik, hogy Eörs, amely akkoriban kis falu volt, György, esztergomi érsek birtokához tartozott; a határt Eörs és

¹ CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1897. I. k. 14. l.

² BOROVSKY SAMU: Pest vármegye monográfiája. Budapest, I. k. 45. l.

³ CSÁNKI D.: Id. m. I. k. 14. l.

⁴ FERDINANDUS KNAUZ: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, tomus 2. ab A. 1273 ad A. 1321. Strigonii. 1882. II. k. 390. l.

Sambok (Zsámbék) között járták meg. Ez utóbbi a maróti bán fiáé, Lászlóé volt.¹

Igen valószínűnek látszik, hogy «Eörs» helysége már 1427 előtt is az esztergomi érsek tulajdonát képezte, t. i. RUPP JAKAB könyvében is² olvasunk *Chudor* nevű «esztergomi-érséki nemesek»-ről, akik Eörs-re valók voltak. De már az 1390. évre is megállapíthatjuk a középkori Budaörs hovátartozását: Zsigmond, magyar király, abban az évben a «szasad»-i (sasadi) és «Urs»-i (örsi) egyházakat, ezek jövedelmét, összes járadékait és véduri jogát a sz. Adalbert egyháza kanonokainak ajándékozta.³

1464-ben a község Sásad, Keszű (Budakeszi), Buda és Pest mellett, Eürs néven szintén szerepel a II. Pius pápa által kiváltságolt plébániák között.⁴

1506-ban a pálosrendi szerzetesek és a «Garam melletti bencések» között hosszabb perlekedés után megegyezés jött létre, melynek értelmében Örs és Ó-Buda-Örs puszták jövedelmét egymás között tartoztak felosztani.⁵ A község ÜVELSZ basának 1579-ben 48 118 akese adót fizetett.⁶

Budaörs 1659-ben a Zichy-család birtokába jutott. Gróf ZICHY ISTVÁN 1659 júl. 30-i keltezéssel úgynevezett «donatio mixta»-ban részesült s ez az óbudai és visegrádi uradalmak, továbbá az akkori Pilis megye 11 helységén kívül, Budaörsöt is magába foglalta.⁷

A 150 évig tartó török hódítás Budaörsöt sem kímélte meg: 1685-ben⁸ kihalt, feldúlt, majd 1690-ben az elpusztult helyek között említik az összeírások.⁹

¹ A Zichyek nemzetiségi levéltára (Rövidítése : A Zichyek nemz. lvtl.) : 205. fasc. 1 iratcsomó, 7. sz. akta. A határjáró levél eredetije az esztergomi érseki levéltárban van. Az oklevél eredetijét KERESZTELY ÁGOST primás 1715-ben, máj. 22-én átírta, melynek 1770-ben készült hiteles másolata található a zseléyi levéltárban.

² RUPP JAKAB : Magyarország helyrajzi története. Budapest. 3 kötet 1870—76. I. k. 484. l.

³ U. o. : I. k. 48. l.

⁴ ESZTERLE M. EDIT : A budakeszi német nyelvjárás hangtana. Budapest, 1929. (A NPhD. 41. sz.) 4. l.

⁵ RUPP : Id. m., I. k. 48. l. Ó-Buda-Örs Óbuda fölött feküdt.

⁶ BOROVSKY : Id. m. I. k. 45. l.

⁷ ESZTERLE : Id. m. 7. l., Rupp : Id. m. I. k. 48. l.

⁸ BONOMI : Id. m. 20. l.

⁹ BOROVSKY : Id. m. I. k. 45. l.

A következő évben, 1691-ben, Pest vármegye, az év jún. 7-én tartott üléséről bizonylatot ad ki, amely szerint a vármegye előtt ifj. gróf ZICHY ISTVÁN nevében KEMÉNY ISTVÁN nemes tiltakozik, mert Csék, Keszi és Örs pusztákat a szomszéd lakók maguk részére akarják elfoglalni.¹

Ebben az időben kapcsolódik bele a németek telepítése Budaörs történetébe. Ezekben az évtizedekben az ország is csakhamar rohamos fejlődésnek indul.

Közvetlenül Buda visszafoglalása után, de még ugyanabban az évben is (1686) már jöttek be németek Budára és ennek tözsomszedságába.²

A földesurak is felismerték a helyzet komolyságát; belátták, hogy a szükséges munkaerő hiányában nem tudják földjüket kellőleg kihasználni.³ Úgy vélték, hogy a derék és szorgalmas német mesteremberben és parasztban leginkább találnak hasznos, munkaképes elemre. Már 1689-ben jelent meg a telepítési szerződéseket szabályozó királyi rendelet,⁴ az ú. n. «I m p o p u l a t i o n s p a t e n t», amely különösen a német telepeseket részesítette előnyben.⁵ (Ezek a földesurakkal való telepítési szerződések majdnem mindenütt egyformák voltak, de természetesen alkalmazkodtak a szűkebb helyi viszonyokhoz.)

Pest-vármegyében terjedelmes telepítéseket vittek véghez. Budán ősi lakosok voltak a németek, ezek azonban nem voltak nagy számmal.⁶

Az új telepítések folyamán azonban tekintélyesen megsza- porodott a számuk. Telepítettek magyarokat, tótokat és keresztény pápista vallású rácokat, de túlnyomóan németeket.⁷

A 18. sz. első éveiben nagyobb «sváb» telepítések történtek — írja Pest-vármegye monográfiája. 1690-ben Isaszeg települt be, négy évvel később Dunaharaszti; majd Buda

¹ A Zichyek nemz. lvt. fasc. 205., 1., 12. sz.

² Das Deutschtum in Rumpfungarn. Budapest, 1928, 2. rész, 49. l.

³ BOBOVSZKY: Id. m. 306. l.

⁴ Das Deutschtum in Rumpfungarn, 48 l. V. ö. még R. KAINDL: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern, 2 kötet, Gotha, 1907. II. k. 97. l.

⁵ ESZTERLE: Id. m. 5. l.

⁶ BOBOVSZKY: Id. m. I. k. 307.

⁷ U. o., I. k. 306. l.

környéke: Budafok, 1706-ban, Csepel-sziget, majd Budaörs, Budakeszi, Solymár és Hidegkút fogadta be a német bevándorlókat. Ezeket a községeket 1718 táján a ZICHY és a SZUNYOGH családok új telepésekkel látták el.¹

BOROVSZKY művének egy másik helyén azt olvassuk, hogy Budaörsön csak a szatmári békét (1711) követő években telepedtek le németek.²

Budaörs abban a korban gróf ZICHY PÉTER tulajdona volt. A Budakeszi-vel való bérbeadó-szerződés 6. pontja³ alapján Budaörsöt is a budakeszi alattvalóknak adják bérbe, mégpedig három évre: «Praedia Budaörs et Csék ad triennium eisdem in arendam sunt elocuta a quibus praediis annuatim solvent 125 fl.» ESZTERLE sajnálja, hogy az általa közölt oklevelen már nem állapítható meg a keltezési év.⁴ Ez a ZICHY-levéltár eredetije szerint 1701. márc. 29.

Ez tehát némileg igazolja ESZTERLE-nek azt a feltevését, hogy a budakeszi német telepítést a 17. sz. utolsó éveire, vagy a 18. sz. első éveire (lásd fentebb BOROVSZKY adatait) kell tennünk.⁵

Valószínűbbnek tartjuk azonban, hogy Budakeszire közvetlen 1700 előtt jöttek a német telepések, mivel a bérbeadó-szerződésük 1701-ből való, márpedig az ilyen szerződéseket rendszerint néhány évvel a végleges elhelyezkedés után kötötték.

Vajjon melyik évre tegyük a budaörsi német telepítés idejét? Kétségtelen, hogy később történt, mint a budakesziek telepítése. Mert p. o. egy 1715—20-beli conscriptióból Budaörs teljesen hiányzik.⁶ Úgy látszik bérbeadták a községet valakinek ezekben az években, mert különben a ZICHYek módját ejtették volna, hogy betelepítsék.

Ha Budaörsön 1718 előtt találunk németeket, úgy ezek csak Budáról vagy Buda környékéről költözhettek oda szórva-nyosan, nem egységes csoportban.

¹ U. o., II. k. 31. l.

² U. o., I. k. 45. l.

³ A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB et D. 473. sz.

⁴ V. ö. D. U. H. Bl. I. évf. 2. sz. 98. l.

⁵ ESZTERLE: Id. m. 10. és 12. l.

⁶ O. A. ISBERT: Geschichtliche Untersuchungen über das südwestliche ungarische Mittelgebirge und seine Bauernsiedlungen. Ung. Jahrbücher, X. k. 3. füzet. 1930. júl. 244. l.

Egyes tények megerősíteni látszanak azt a feltevést, hogy leginkább Budakeszről jöhettek német telepesek. Az akkori oklevelek ismételtén hozzák Budaörsöt és Budakeszit közelebbi kapcsolatba. Megállapítható p. o., hogy SEBASTIAN SENN nevű gazda aláírta a budakeszi község «Cameralsinspector» GEORG CHRISTOPH ZENNEGG-el kötött bérbeadószerződését, amely 1711-ből való,¹ de ugyanannak a SENN-nek aláírását ott látjuk a budaörsiek gróf ZICHY PÉTER özvegyével kötött szerződésen is. Arra következtethetünk tehát, hogy Budakeszről költözött Budaörsre. (Budaörsön még ma is *sejn*-nek neveznek egy a budai oldal felé néző dűlőt.)

1710-ben Budakeszit, Buda-Eörs és Csék pusztákat a fentebb említett GEORG CHRISTOPH ZENNEGG-nek 8 évre árendába bocsátották 3000 rajnai forintért, a ZICHY-család adósságainak a kamatai fejében; az oklevél záradékánál fogva a Zichyek nyolc év letelével, Szt. György napján megválthatják bérletüket, ha pedig ezt nem tennők, úgy az még egy további évre ZENNEGGÉ marad.²

A tulajdonképpeni «nagy» budaörsi német telepítés évétől, mint általában megbízható évszámot, CZOERNIG után,³ 1718-at teszük fel. Ezt a feltevést mi is plausibilisnek valljuk, bár nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy 1719 vagy 1720-ban jöttek be a budaörsi németek. Feltevésünk igazolására 1721-ből származó oklevél szolgál.⁴

A szerződés elején t. i. szó esik arról, hogy az BERCHÉNYI ZSUZSANNA grófnő és Budaörs lakosai között jött létre: «von Ihr frauen gräffin Neu aufgerichten Undt besäzten torff Budaörs In Wohnern». Továbbá a következőket olvassuk az oklevélben: «. . all die weillen das ob besagte torff Budaörs aber Erst von Neuen mit In Wohnern besäzt und angelegt wirth», amiből azonban minden nehézség nélkül következtethetünk arra, hogy a szerződés megkötéséig, a bevándorlás óta, csak kevés idő telhetett el.

Ebben az oklevélben egyébként a telepesek kötelelességeit, uradalmi beszolgáltatnivalóit és más efféle feltételeket állapítottak meg. Mindenekelőtt kaptak három szabad évet, hogy felépít-

¹ A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB et D. 474. sz.

² A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB et D. 473. sz.

³ K. CZOERNIG: Ethnographie der Oesterreich-Ung. Monarchie, Wien 1855. III. k. 258. l.

⁴ A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB et D, 486. sz.

hessék házaikat. Mindegyik házhelyhez szántóföld és rét is járt: «ein Stükh akher sambt wisen.» A telepítésre alkalmas terület növelésére és fűtőanyagának erdőt irthattak és fát vághattak.

Az uraság megengedte a szőlőültetést is s ezután 5 évig mentesek voltak a kilenced fizetése alól. A borkimérés újévtől Sz. Mihály napjáig az uradalomé, Sz. Mihálytól újévig azonban a községé.

Az uraság mindennemű mezei terményre, káposztára, borra kilencedet vet ki. Az új telepesek részére a kötelező heti robotnapot, vagy négy forint pénzbeszolgáltatást, a három szabad év után egy minden negyedik nap végzendő robotra változtatták, de a négy forint fizetése továbbra is kötelező maradt. A favágásra alkalmas területet az uraság jelölte ki.

Az urnő előzetes engedélyére van szüksége annak, aki máshova szeretne költözni; ebben az esetben ennek minden birtokát arravaló embernek adják át. Ha azonban valamelyikük megszökik, ingóságait mindaddig a község veszi kezelésbe, míg ezt az urasági tisztartónak be nem jelentik.

A házakat kizárólag az uraság előírásai szerint kezdhették el építeni, eléjük hársfákat kellett ültetniök s ezeket jókarban tartani.

A község végül engedelmosseget fogad az uraság által kijelölt tisztartónak és a pontok hű teljesítésére kötelezi magát.

Az oklevelet az uraság részéről ZICHY ZSUZSANNA grófnő (született BERCHÉNYI Zs.) sajátkezű aláírásával és a Zichyek pecsétjével látta el. A község nevében SEBASTIAN SENN (lásd fentebb a róla említetteket), CHRISTIAN DINTZL, ANDREAS SINGER, SIMON FREU és ADAM KÄSSLER írta alá az iratot; ennek dátuma: «Sámbék», 1721. ápr. 21.

Mivel azonban a szerződés csak 6 évig bírt érvénnyel, azt 1727. ápr. 24-én Zsámbékben újra megszővegezték és megerősítették. Ezen az új szerződésen lényegeset nem változtattak, hacsak nem azt, hogy az eddigi minden negyedik nap helyett, csak minden nyocadikon tartoztak robotolni. A budaörsi német telepeseken ezzel mindenesetre igen könnyítettek. A robotolásra vonatkozólag még ezt olvassuk ebben a második bérbeadás szerződésben: «der fűch kat mit fűch, der keins hat ohne selbigen».¹ Az aktán

¹ A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. et NB. 492. sz.

Zichy grófnőnek és a következők aláírása található: MARTIN SCHÖNLE, községi bíró, CHRISTIAN DENTZL, MICHEL SENN, SEBASTIAN ARNOLT és JÖRG SCHWARTZ esküdtek.

1730-ban Budaörsön az előbbivel teljesen megegyező szöveggel megújították a szerződést, a melyhez a következőképpen hangzó utóiratot csatolták: «... dieses Andter schreibt ich als dermahlig Richter in Nahmen der ganzen Gemein sambt zwey geschworenen. MICHEL SENN, MATHIS SKIRR, CHRISTIAN DENTZEL.¹

Az utolsó ilyen szerződésre 1733-ban akadunk; ezt Óbudán kötötték² és pedig: «biss heund über Sechs Jahr also 1739 biss fest des heiligen Georgy», rajta a községnek saját pecsétjét látjuk már. A pecséten szőlővel körülfont keresztet látunk következő német körirással:

BUDAÖRSER GEMEIN INSIGL (IA?)³

A község nevében aláírták: MARTIN ARNOLT, «als angesezter richter», JOHANNES RICHTSCHWEIT, MARTIN BARTISCHER, MICHEL HASSLINGER és HANS MÜLLER esküdtek.

1734-ben az uraság bérbeadja a budaörsi juhtenyésztőtelepet és az uradalmi korcsmát. Az elsőt CANDIDUS MILLER kapja meg.⁴ Az utóbbit JOSEF DUNTZINGER⁵ kapja; (uradalmi korcsma alatt a mézszárszéket és a borkimérést kell érteni.)

A község bírása 1736-ban MARTIN HARNODEL, kishírója LEONARDUS HARLOCHER.⁶

Ugyanaz a HARLOCHER 1738-ban a község bírása.⁷

FRECK LÁSZLÓ tiszttartó 1734-ben házhelyet kap Budaörsön,⁸ 1738-ban pedig ugyanott 500 forintért házhelyet vesz, amelyhez néhány jobbágyot is adnak neki. Mivel BERCHÉNYI ZSUZSANNA Budaörsöt csak zálogképpen bírta, a FRECK-kel való megegyezést fia, ZICHY MIKLÓS (1709—58), megerősíti.⁹

¹ U. o.: 3. fasc. et NB. 496. sz.

² U. o.: 3. fasc. et NB. 506. sz.

³ A pecsétviaszk széle letöredezett.

⁴ A Zichyek nemz. lvt. 207. fasc. 15. 5. sz.

⁵ U. o.: 207. fasc. 15. 8. sz.

⁶ U. o.: 207. fasc. 15. 7. sz.

⁷ V. ö. a Megkereszteltek anyakönyvét a budaörsi plébánián, 1738.

⁸ A Zichyek nemz. lvt.: 6. fasc. 630. sz.

⁹ U. o.: 6. fasc. NB et C. 602. sz.

Budaörs tehát 1738-ban ZICHY PÉTER fiának a tulajdona volt s úgy látszik ő épolyan nemesen gondolkozott, mint az apja és özvegy édesanyja, akik nagy gonddal és megértéssel viselkedtek budaörsi német alattvalóik iránt.

1738-ban épül az első budaörsi templom és iskola. A községnek ezt a két fontos épületét az uraság támogatásából és közadakozásból építették. A kőműveseknek járó 19 f. és 65 kr-t OLIVI, STAHL, DENTZEL stb. nevű gazdák hátralékaiból fizették meg.¹ A templomépítéshez szükséges téglanyagot már 1737 óta szállították az óbudai téglaegető telepről.²

MATTHIAS MODLHAMMER (MADLHAMMER ?), óbudai ács, 1738 júliusában a templom építésén végzett ácsmunkákért 181 f. 27 kr.-t,³ az iskolaépületben végzett munkáért pedig 74 f. és 30 kr.-t⁴ kapott.

Budaörs ezekben az években nagyarányú fellendülés elé nézett. Ez a fellendülés sajnos, nem érthette el virágzását. A község lakosságának a zöme az 1739-i kolera-járványnak esett áldozatul. A munka hova-tovább teljesen megakadt; ehelyett végrendeletet írtak vagy mondtak tollba a község lakosai.⁵ A rettenetes járvány az egész környéken,⁶ Budakeszin,⁷ Budafokon és egyéb községekben is, könyörtelenül szedte áldozatait.

A kolera kb. 20 évvel a letelepülés után kezdett el pusztítani, úgyhogy a már Magyarországon született budaörsiek első generációja volt kialakulóban. A község előjárósága az uraságnak listát küldött, amely kimutatja, hogy a ragályba 52 családos férfi, 46 asszony, 92 fiúgyermek (az iratban: «Söhne»!) és 69 leánygyermek («Töchter»!), összesen tehát 259 lélek, halt bele.⁸ A kimutatás a következőkkel kezdődik: «Conscriptio personarum occasione pestis in possessione Budaörs demortuarum», és 1739-ből (aug. 19.) való. A latin felírás alatt ezt olvassuk: «Spezification deren Abgesterbenen». Mivel ez a kimutatás a budaörsi német telepesek első hivatalos névsora, in extenso itt közöljük:

¹ U. o.: 12. fasc. NB et C. 1561. és 1653. sz.

² U. o.: 12. fasc. NB et C. 1652. sz.

³ U. o.: 12. fasc. NB et H. 146. sz.

⁴ U. o.: 12. fasc. NB et H. 147. sz.

⁵ U. o.: 12. fasc. NB et H. 149., 150. és 151. sz.

⁶ Das Deutchtum in Rumpfungarn. 50. l.

⁷ ESZTERLE Id. m. 11. l.

⁸ A Zichyek nemz. lvt. 207. fasc. 15. 10.

		Mann	Weib	Sohn	Tochter
1.	Christian Dentzel	1	1	5	—
2.	Johannes Käyser	—	1	2	3
3.	Ferdinand Majr*	—	1	1	2
4.	Frantz Oliffy	1	1	1	1
5.	Joseph Fuchs, Herrschaftlicher Wirt, item von dem Wirt Dienstbub	—	1	—	—
6.	Michel Geschitz item sein armes Weib	1	1	1	—
7.	Hermann Märck*	1	1	1	1
8.	Joseph Holtzeisen	—	1	—	1
9.	Marx Märck*	1	1	—	—
10.	Marcus Stahl	1	—	1	—
11.	Johannes Gantzmann*	1	—	1	3
12.	Johannes Vogt Waisenkind	—	—	—	1
13.	Jacob Winkler*	—	1	—	—
14.	Paul Wilhelm	1	—	—	2
15.	Joseph Ritter* item Dinstbotte (!)	—	—	2	1
16.	Christoph Schaffner	—	—	1	—
17.	Johann Georg Hudschneider item Dinstmensch	—	—	—	1
18.	Adam Stammel*	—	—	—	2
19.	Moritz Hudschneid	1	—	—	1
20.	Hans Georg Lintzinger	1	1	Brud l	—
21.	Jacob Pfof item Dienstbub	1	1	« 1 1	1
22.	Georg Braun*	—	—	1	—
23.	Heinrich Hassly	1	1	—	2
24.	Peter Majr*	1	1	1	—
25.	Raiz Jacob item Dinstbott	1	1	2 1	—
26.	Thomas Hausser*	—	—	—	1
27.	Martin Oberle	—	—	1	1
28.	Andreas Schwartz Wittib.	—	—	1	—
29.	Jacob Götz	1	1	1	—
30.	Georg Götz	1	1	2	—
31.	Martin Walschik	1	—	3	—
32.	Michael Ruh	1	1	—	3
33.	Conrad Haga	1	—	—	2
34.	Johannes Ebner* item Dinstbub	1	—	1 1	1
35.	Georg Prüll	—	—	—	1

* Azt jelenti, hogy a név még ma is előfordul.

		Mann	Weib	Sohn	Tochter
36.	Niklos Stammeler*	1	—	2	1
37.	Joseph Bayr*	1	1	1	—
	item die Mutter	—	1	—	—
38.	Kilian Matern	1	—	1	—
	Dinstbott... ..	—	—	1	—
39.	Andreas Dentzel	1	1	3	1
40.	Simon Seegenlorin	—	1	2	—
41.	Peter Witzin*	—	—	1	—
42.	Michael Greil	1	1	—	1
43.	Georg Greil	—	—	1	—
44.	Georg Dick	1	1	—	1
	item Dinstbotten mehr ein... ..	—	—	2	—
	armes Weib, mehr ein armes Weib	—	2	—	—
45.	Wentzel Parisick	—	—	—	3
46.	Johannes Richtscheid*	—	1	—	—
47.	Johannes Hiestand... ..	1	—	1	—
48.	Michael Hasslinger	1	—	1	2
49.	dem Mann so in der Altofen Mühl ist	—	—	—	1
50.	Matthias Spörer... ..	—	—	4	1
51.	Conrad Schleich	—	1	1	1
52.	Johann Mühler*	1	—	5	—
53.	Jakob Heintz	1	—	1	—
	item ein Einwohner... ..	1	—	—	—
54.	Conrad Hoffmeister	1	1	—	—
55.	Adam Hoffmeister	—	1	—	1
56.	Daniel Hoffmeister	1	—	—	—
57.	Johannes Bachmann	1	—	1	—
58.	Jakob Wittmer	1	1	—	—
59.	Sebastian Fejerabent	1	1	—	—
60.	Georg Köller... ..	1	1	—	1
61.	Wendlin Spiess	—	1	1	—
62.	Eva Harlacherin	—	1	2	—
63.	Frantz Zinskä*... ..	—	—	1	3
64.	Johannes Amon... ..	1	—	1	1
65.	Johannes Weissenberger	1	—	1	—
66.	Joseph Oberhober	1	—	—	—
67.	Hannes Georg Gross*	—	—	2	—
68.	Jacob Männer	—	1	1	1
69.	Johannes Streicher	—	—	2	—
70.	Georg Asp	1	1	2	—
71.	Joseph Wittmer... ..	1	1	3	1
	item Wasenkinder	—	—	2	—

* Azt jelenti, hogy a név még ma is előfordul.

		Mann	Weib	Sohn	Tochter
72.	Christian Schörer	—	—	—	5
73.	Philipp Aengister	1	1	1	1
74.	Antony Wäller	1	1	1	—
75.	Johannes Walschick	—	1	—	—
76.	Joseph Chorhomel	1	1	—	1
77.	Jacob Wasser*	—	—	1	—
	Dinstbott	—	—	—	1
78.	Hanns Georg Kessler*	—	—	1	—
79.	Martin Ebner*	1	1	2	1
80.	Joseph Pertschý	1	—	1	1
81.	Johannes Titl	—	—	—	2
82.	Tobias Holl*	1	—	1	—
83.	Johannes Hasslý	1	—	1	1
84.	Magdalena Wittmannin	—	—	—	1
85.	Ignatý Lieber	1	1	—	—
86.	Stieff Tochter von Christian Dentzel	—	1	—	—
		52	46	92	69
		259 Personen			

* Azt jelenti, hogy a név még ma is előfordul.

A halálesetek száma valószínűleg meghaladta a 259-et, hiszen ennyi még csak 1739 augusztusában volt, a «fekete halál» pedig majdnem az év végéig pusztított a nép soraiban; ezt a budaörsi plébánia «Meghaltak anyakönyvé»-ből világosan látjuk, amely az 1739. ápr. 5. utáni haláleseteket evvel a jegyzettel vezeti be: «Ab incepta contagione sequentes». Ápr. 13-án (1739) p. o. 6 ember pusztult el kolerában, ápr. 27-én ismét 6, máj. 8-án 7. máj. 17-én 7, máj. 25-én 8 és a többi napokban is rendszerint egynél több volt a halottak száma. Ez így folytatódott az év novemberéig, nov. 20-án végre ezt a megjegyzést találjuk az anyakönyvekben: «Post contagionem sequentes.»¹

A kolerában meghaltak listáján levő családnevek közül még ma is előfordul Budaörsön. A kolera szörnyű hatása az akkori születési és házassági anyakönyvekben válik csak igazán szembetűnővé. 1738-ban 10, 1739-ben — kétségtelenül az epidé-

¹ Meghaltak anyakönyve, [Budaörs, 1739. A kolera borzalmait igen megkapóan rajzolja JOH. FAUL-FARKAS regénye: Die neue Heimat. Megjelent a «Sonntagsblatt» kiadásában, Budapest, 1926.

mia előtt — 18, 1740-ben csak 6, 1741-ben csak 7 új házasságot kötöttek.¹ Keresztelést 1738-ban 16-ot, 1739-ben 11-et, 1740-ben 10-et, 1741-ben 8-at találunk a feljegyzésekben.² 1742-ben a keresztelések száma egyszerre 33-ra emelkedik.

SCHILLING R.³ és SOROR ESZTERLE⁴ munkáiban azt találjuk, hogy gróf ZICHY MIKLÓS a negyvenes években új német telepesekkel igyekezett a mélyen lesújtott, kolera járta községek népességét kiegészíteni és veszteségét pótolni. De ha Budaörs, mint Budakeszi, az óbudai uradalomhoz tartozott, jogosan tehetjük fel, hogy a telepítések párhuzamosan történtek. Feltevésünket megerősíti az, hogy az 1739. és 1740. éveket közvetlenül követő években, de még sokkal később is, az anyakönyvek egész sereg új nevet tüntetnek fel, amelyek az 1739-iki kimutatásban még nem szerepeltek. Ezek közül megemlítjük azokat, amelyek még ma is előfordulnak:

1742: Paulovich, Luntz, Fischer, Steiner, Haffner;

1743: Breür (Breyer),⁵ Martin, Schilling;

1744: Pfundt, Franck, Treüer (Treier);

1745: Schweintzer (Schweitzer), Ganter;

1746: Malik, Herberth (Herwerth);

1747: Sattelberger, Zeiller, Takács, Hess, Derfflinger (Dörflinger)⁶ Eberhart (Eberhardt);

1748—1778: Troll, Wendler, Wentzl, Kuszelits (Gosolits), Wagner, Elsässer, Fritzenschaft, Trixler (Drixler), Toschomer (Dachshammer?), Hartmeyer, Herzog, Michelberger, Riedl, Weber, Hirholtz stb.

(Az évszám tehát nem a bevándorlás évét jelöli, hanem azt csupán, hogy a név a feltüntetett évben bukkan fel első ízben.)

A papi teendőket 1745-ig trinitáriusok, ferencrendiek és kapucinusok látták el.⁷ Egy 1745 dec. 21-iki bejegyzés így hangzik: «Delicentia Archiepiscopali Strigoniensi hanc Parochialem Ecclesiam in Memoriam et Honorem S. Joannis Nepomuceni

¹ Házasulók anyakönyve Budaörs, 1738., 1739., 1740. és 1741.

² Megkereszteltek anyakönyve, Budaörs, 1738. 1739. 1740. és 1741.

³ Das Deutschtum in Rumpfungarn, 50. l.

⁴ ESZTERLE: Id. m. 11. l.

⁵ Zárójelben jelöljük a név mai használatát.

⁶ Az anyakönyvek szerint ez a család Óbudáról költözött községünkbe.

⁷ V. ö. az anyakönyveket a budaörsi plébánián, 1745-ig.

Martýris¹ ritu Romano Strigoniensi assistentibus Reverendis D. D. Collegy Szécséniani Buda alumnis e g o JOANNES HELLMÁR PAROCHUS benedixi eundem diem tum in Templo, cum ad mensam in Domino festire egimus».

Budaörsön 1757-ben 785, kizárólag német lakos lakott.

Ezidőtájt, kb. 1758-at követő évek valamelyikében, a község meleghangú levelet intézett gróf Zichy Miklós özvegyéhez, szül. KARANCS-BERÉNYI grófnőhöz, amelyben úrnőjüknek, kegyességéért és jóindulatáért őszinte hálájukat fejezik ki.²

Ez a levél későbből is származhatik mint 1758 és az ezt követő évek. (A zsélyi eredetin nincsen dátum!) Nagyon valószínű, hogy 1765 táján irták, amikor t. i. a Zichyek elvesztették a Korona elleni pörüket, aminek eredményeképpen az óbudai uradalmat, ennél fogva Budaörsöt is, a Szent Korona javainak elidegeníthetetlenisége folytán a Koronához csatolták vissza.³ A levélben is szó esik erről: «... Dass wüer ausz dero Gnaden Schutz alss unterworffene unterthanen Gäntzlichen abesaget und einer anderen Regierung zugetheillet worden...».

Egy MÁRIA THERÉZIA korabeli, 1770-es urbáriumban («Budaörscher Dorf Urbarium») 107 mindmáig előforduló családnevet találunk. A község lakossága az urbárium adatai szerint 35 szabad jobbágyra, 109 házasszellérré és 36 lakosra taglalódott.⁴

1780-ban Budaörsön 1350 német és 4 szláv lakos él; 1821-ben, 1837-ben és 1877-ben kizárólag német a község lakossága, mégpedig 1821: 2139 német meg néhány magyar és szerb szolga, 1837: 2223, 1877: 3775.⁵

FÉNYES E. szerint 1851-ben 2677 róm. kath. vallású német volt Budaörsön, akik szőlőművelésből éltek.⁶ ISBERT⁷ azt írja, hogy FÉNYES adatai egy 1830-iki népszámlálási statisztikára vezethetők vissza.

A község népe tehát már akkor is szőlőműveléssel foglalkozott, éppúgy mint ma, bár az utolsó években a gyümölcsster-

¹ V. Ö. ESZTERLE: Id. m. 10. l.

² A Zichyek nemz. lvt.: 6. fasc. NBet C. 623. sz.

³ RUFF J. Id. m. I. k. 48. és 152. l.; ESZTERLE: Id. m. 9. l.

⁴ Buda-örscher Dorf Urbarium, Bpest, 1770 (az orsz. lvt.-ban van).

⁵ BONOMI: Id. m. 7. l.

⁶ FÉNYES ELEK: Magyarország geográfiai szótára, Pest 1851.

⁷ A. O. ISBERT: Id. m. 44. l.

melés kezd mindinkább nagyobb tért hódítani. A nagyszámú földmives lakosság mellett jelentékenyen szaporodik az ipari munkások száma. 1900-ban 6104¹ volt a lakosok száma, ezek között 2136 volt földmivelő, 550 pedig ipari munkás; 1910 már csak 1775 földmives, ellenben az ipari munkások száma 1060-ra szökik föl.²

A község népe megőrizte eredeti ethnikumát, gazdag szokásokban és a németekre karakterisztikus tulajdonságokban. Az iskolai oktatásból és a főváros közelségéből kifolyólag a lakosság zöme már beszél magyarul is.

2. Hangtani eltérések a budaörsi és budakeszi nyelvjárások között.

Eredetileg a budaörsi német nyelvjárás hangtanának a kidolgozása volt szándékomban. De mivel 1929-ben megjelent ESZTERLE M. EDIT kitünő munkája,³ «A budakeszi német nyelvjárás hangtana». DR. PETZ GEDEON professzor úr azt ajánlotta, hogy alaktani szempontból dolgozzam fel a budaörsi nyelvjárását.

Munkám így kiegészítése kíván lenni ESZTERLE munkájának.

A két dialektus között édes-kevés a hangtani eltérés. A jelentékenyebb dolgokat itt foglaljuk össze:

1. Kfn. *ie* a budakeszi nyj.-ban *nas.* + *cons.* előtt *ev*-vá lett:⁴ *tēvno* Diener, *tēvnt* Dienst, *tēvndl* Dirndel, *rēvm* Riemen, *vēvn* Wien, *ēvm* ihm, *ēvno* ihnen. A budaörsi nyj.-ban azonban kfn. *ie* *iv*-vá változik még abban az esetben is, ha *nas.* + *cons.* előtt áll. Az ESZTERLE idézte példák nyjk.-ban tehát így hangzanak: *tīvno*, *tīvnt*, *tīvndl* v. *tīvndel*, *rīvm*, *vīvn*, *īvm*, *īvno*.

Kfn. *üe* is *ev*-nak felel meg a budakeszi nyj.-ban:⁵ *krēv* grün, *plēvmü* kfn. *bluome*-ből plur. alak; (p. o.: *keintsplēvmü* és *kroušplēvmü*), *hēvndl* dim. Huhn-ból, *hēvno* Huhn plur. Nyjk.-ban

¹ JOH. SCHNITZER: «Statistisches über das Deutschtum in Rumpfungarn» «Das Deutschtum in Rumpfungarn» III. része 177. l.

² ADOLPH RIETH: Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumpfungarn in Vergangenheit und Gegenwart, 55. l.

³ ESZTERLE id. m.

⁴ U. o. 42. l. V. ö. még: HAJNAL MÁRTON: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana, Magyarországi Német Nyelvjárások. 4. füzet. Budapest, 1908, A. HAASBAUER: Die oberösterr. Mda. 33. § 2.

⁵ U. o.: 46. l.

kfn. *üe* is *iv*-vá lesz: *kr̄iv*, *p̄l̄ivm̄ü* (*kēints̄p̄l̄ivm̄ü*, *kroūš̄p̄l̄ivm̄ü*), *h̄ivnd̄l* v. *h̄ivnd̄l*, *h̄ivno*.

2. Kfn. *ou* Budakeszin *f* előtt és még néhány esetben *ā* *a*-vá válik:¹ *laſſv* laufen, *khaffv* kaufen, *raſſv* raufen. A budaörsi nyj.-ban kfn. *ou* *f* előtt sohasem lesz *a*-vá, az ESZTERLE idézte alakok nálunk így hangzanak: *laufv*, *khauſv*, *raufv*; *m* előtt azonban, éppúgy mint Budakeszin, kfn. *ou* legnagyobb részben *ā*-vá változik: *pām* Baum, *trām* Traum, *ā* auch, de *lāb* Laub nálunk *laub*.

3. Nyjk.-ban *ei* és *ei* diftongusok után szóközépen gyakran sva-hang képződik, ami a budakeszi nyj.-ban nincsen meg: *leim* Leben, *leiſſ* lesen, *hēivv* Heber, *preīl̄* Brett, *keist* Geist, *khēizv* Kaiser, *flejš* Fleisch stb.; ugyanezek a szavak nyjk.-ban így hangzanak: *leim*, *leiəzſ*, *heivv*, *preīəl̄*, *keiast*, *khēizv*, *flejš* stb.; *roud* rot, nálunk *rouəd*.

ū után (< *e + l* vagy *i + l*) gyakran látjuk a semivokális *ĭ*-nek a képződését a budakeszi nyj.-ban. P. o. *ēipfūin* Äpfel, *hōū* Hölle, *ōūin* Elle, *vūin* Wille, *krūin* Grillen; nyjk.-ban nincsen meg ez a semivokálisképződés: *ēipfūn*, *hōū*, *ōūn*, *vūn*, *krūn*.

A budakeszi nyj.-ban *p* apokopálódott *op*-ban: *ō*, nálunk ez nem történik meg: *op* ab. Az *ab*-bal mint igekötővel képzett igékben szintén nem hallatszik a *b* (*p*). P. o. *ōfovn*, *ōpivſ*, *ōneimmv*, abfahren, abbiegen, abnehmen; nálunk igen: *opfovn*, *oppivſ*, *opneimv*.

Az idézett példákön kívül nagy számmal akadunk szavakra, amelyek vagy alakban vagy jelentésben különböznek a budaörsi nyj. ugyanezen szavaitól. (Csak azokat említem, amelyek ESZTERLE munkájában is szerepelnek.) Szemléletesség céljából párhuzamba állítom azokat.

Budakeszin :	Budaörsön :	
<i>kfr̄eidhouf</i>	<i>fr̄ēidhouf</i>	Friedhof
<i>umuvgn̄</i>	<i>umūikv</i>	Gurke
<i>klopſv</i> , <i>knopf</i>	<i>kloupſv</i> , <i>knoupf</i>	klopfen, Knopf
<i>rixiſig</i>	<i>rixiſind</i>	rührend
<i>mōvig</i>	<i>mōlik</i>	mehlig
<i>noχ</i>	<i>noχv</i>	nachher
<i>ōūillipouſ</i>	<i>ōūlopouſ</i>	Ellenbogen,
<i>punišūəl</i>	<i>pantišūəl</i>	(a budaörsi népviseletben ujjas felsőruha).

¹ U. o. : 42. l.

Budakeszin :		Budaörsön :	
<i>ivts</i>		<i>jēits</i>	jetzt,
<i>kvōūvin</i>		<i>kvōūp</i>	Gewölbe,
<i>pōts</i>		<i>pōüts</i>	Pelz,
<i>ūsiniġ, ūpov</i>		<i>unsinik, unpon</i>	unsinnig, unpaar.
<i>prukko</i>		<i>pruk</i>	Brücke,
<i>āņsinik</i>	helyette: <i>āņmitsik</i>		eigensinnig.
<i>klēm</i>	«	<i>pikv</i>	kleben,
<i>lēdik</i>	«	<i>oīlvvēü</i>	immer, fortwährend,
<i>pflēino</i>	«	<i>revn</i>	heftig weinen.

kođjō ? kérdőszócskát nem a magy. *ugye* ?-ből magyaráz-
zuk, mint ESZTERLE,¹ hanem *gelt ja* ?-ből. Ezt mutatja a nyjk-beli
kōjo ?, ahol *o* helyett *ō*-t (< *e* + *l*) látunk. A magy. *ugye* ? külön-
ben — *k* nélkül — kb. ebben a formában jelennék meg nyjk-
ban: *utji.

* * *

Példák idézésénél és szakbavágó munkák használatára nézve, többek között leginkább SCHWARTZ ELEMÉR elveit² tartot-
tam szem előtt, amennyiben arra törekedtem, hogy a budaörsi
népre minél jellemzőbb szavakat és szólásokat idézzek és hogy
a Magyarországon megjelent szakmunkákra támaszkodjak.

SCHWÄBL elveit követve³ igyekeztem a régi (kfn., néha ófn.)
alakok mellett különösen az úfn.-et is számbavenni.

Ami a transzkriptiót illeti, azt a fonetikus írást használtam,
amelyet a *Teuthonista* állapított meg⁴ és úgy a *Német Phil.*
Dolgozatokban,⁵ mint a *Magyarországi Német Nyelvjárásokban*⁶
szolgál nyelvjárási szöveg jelölésére.

A szokatlanabb fonetikai jelöléseket itt sorolom fel köny-
nyebb olvashatóság céljából:

v } *a* és *e* között álló, tökéletlen, ú. n. sva-hang. P. o. *fōdv* Vater,
² } *fētēm* verderben.

¹ ESZTERLE: Id. m. 23. l.

² SCHWARTZ ELEMÉR: Bev. a hazai német nyelvjáráskutatásba, Magyar-
országi Német Nyelvjárások, 8. f. Bpest 1923. 52. l.

³ Die althayrische Mundart, München 1903. VI. l.

⁴ H. TEUCHERT: Lautschrift des Teuthonista, Teuth. 1. évf. 1924. 5. l.
és 5. évf. 1928. 1. és következő lapok.

⁵ Ném. Phil. Dolg. PETZ G., BLEYER J. és SCHMIDT H. szerkesztése.

⁶ Magyarországi Német Nyelvjárások, kiadja PETZ GERON 1905 óta.

- š: alveoláris spirans. P. o. *šōd* Schade.
 x: palatális spirans P. o. *lōχv* lachen.
 ʒ: kfn. fortis dental. spirans, P. o. *smīzen* > schmeissen.
 ŋ: veláris nasalis, rendszerint *k, g* előtt vagy *k, g* kiesésénél keletkezik.¹ P. o. *triŋkv* trinken, *klunŋv* gelungen.
 ɣ: *l* előtt álló gutturális, amely *g*-t helyettesíti. P. o. *khūɣʹl* Kugel, *kriəɣʹl* Krügel.
 ˆ: magánhangzó fölött kfn. vokális hosszúságát jelöli. P. o. *slāfen* schlafen.
 –: magánhangzó fölött nyj.-i vokális hosszúságát jelöli. P. o. *spōt* spät.
 ~: magánhangzó fölött nyj.-i orrhangú magánhangzót jelöl. P. o. *ās* eins.
 ˘: magánhangzó alatt a nyíltság jelölésére való. P. o. *a, e, ö*.
 ˙: mássalhangzó alatt (nasalis és liquidák alatt) az illető mássalhangzó szótagképző — (sonans) — vé való válását jelöli. P. o. *miṽl* Maria dim. és becéző neve. *khuttn̄* Kutte, *klop̄n̄* Klappe.

Az aspirációt kivált *k* után jelöljük, p. o. *khoit* kalt. Egyéb esetekben csak akkor, ha tényleges asp. esete forog fenn.

Közismert nyelvészeti rövidítéseken kívül a következőket használjuk: nyj. = nyelvjárás; nyjk. = nyelvjárásunk; M. = maskulinum; F. = femininum; N. = neutrum.

¹ V. ö. ESZTERLE: Id. m. 21. l.

ALAKTAN.

I. A főnév.

1. Nembeli eltérések.

1. §. Itt mindenekelőtt azokat a főneveket soroljuk fel, amelyek nyjk.-ban a kfn.-től, ill. az úfn. irodalmi nyelvtől eltérő neműek. Ide soroljuk azokat is, amelyek a kfn.-tel ugyan egyeznek, de az úfn.-től különböznek.

1. Nyjk.-ban hí m n e m ü e k k é lettek a) kfn. vagy irodalmi nyelvi nőneműek és a kfn.-ben M. és F. között ingadozó főnevek: *tsēhv* (kfn. F. zēhe, zē) Zehe, *špits* (kfn. M.: spitz, F.: spitze) Spitze, *rots* (kfn. M. F. ratz, rat, rate) Ratte, *haksu* (kfn. F. hahse, hehse, lat. coxa) Bein, Fuss, *fālūst* Verlust, *fənūmpft* Vernunft (Verstand analógiája folytán lett M.), *ēinqum* Einnahme *fuvm* (kfn. F. vorme, vorm) Form, *prām* (kfn. F. brame) a «*khil*» (szoknya) szegélye, *vaumpm* (kfn. F. wambe) Bauch,¹ *šlopfo* (< kfn. F. sleipfe) Pantoffel, többnyire csak plur.-ban használják, *pēi* (kfn. F. bie, bine) Biene, *faū* (kfn. M. F. vane, van) Fahne, *putto* (kfn. M. F. buter) Butter; *ūflōt* (kfn. F. unvlāt = Unsauberkeit) tisztátlan ember, a kfn. kifejezést átvitték személyekre, *hivš* (kfn. M. F. hirse) Hirsch, *šnek* Schnecke megegyezik a kfn.-tel: M. snecke, snegge, de úfn.-ben F., *šlits* (kfn. F. schlitze) Schlitz, *tiapštoj* (kfn. F. diupstāle) Diebstahl, *šēl* (ófn. F. sceitilla, kfn. F. scheidel) Schädel, azonban fej-et jelent és nem koponyát, mint az úfn.-ben (koponya nálunk: *toumšēl* Totenschädel), *štroj* (kfn. F. strāle) Strahl, *tsvifū* (kfn.-ben szintén M.: zwibolle) Zwiebel, *kiatl* (ófn. gurtila, kfn. M. F. gürtel) Gürtel, *heišrejkv* (kfn. M. hōu — schrēcke) Heuschrecke F. *špujn* (kfn. M. spuole, spul) Spule; *pouazn* (kfn. M. F. posse) Posse,² *pfoustn* (kfn. phoste,

¹ A. SCHMELLER: Bayr. Wtb. II. k. 913; SCHATZ: Die Mundart von Imst. 112. §.

² H. PAUL: Deutsche Grammatik, II. k. III. rész. 57. §.

lat. postus) Pfosten, *mitwoux* (kfn. F. mitte woche) Mittwoch, *pop* (kfn. F. pappe) Papp, *šlěp* (kfn. F. schleppe, Schleppe, *šut* (kfn. F. schüte, schüt) Schutt, *vīts* (ófn. wizzi, kfn. F. witze) Witz, *pōxt* (kfn. M. F. phahte) Pacht, *færēn* («spätmdh.»—«alt:hd.» F. vereine) Verein, *krü* (kfn. M. F. grille, lat. gryllus) Grille;

b) Főnevek, amelyek a kfn.-ben hím- és semlegesneműek lehettek: *qūmpv* (kfn. eimber) Eimer, *uwlqap* (kfn. urloup) Urlaub:

c) kfn. és úfn. semlegesek: *honn* (kfn. N. horn) Horn, gramofont és daganatot is jelent (analóg. *típü* = daganat), *khiēs* Getöse, *quvst* Obers, *pujstv* Polster (kfn. M. bolster) *lob* Lob.

2. Nyjk.-ban nőneműek lettek a) kfn. és úfn. hímneműek és M. és F. között ingadozó főnevek: *puəzn* (kfn. M. buosem, buosen) Busen, *pfeəšv* (kfn. M. phärsich) Pfirsich, *kuətn* Gurt, Tragband, *prōxt* (kfn. M. F. braht) Pracht, *khuvtsvēō* Kurzweil (kfn. F. kurz-wile) *šiatšn* (kfn. schurž M.), de *šuatš* hímnemű (munkáskötény), *huəstn* Husten, *fōüzņ* (kfn. M. velse) Fels *pujš* Puls (Ader analógiájára), *ošņ* (kfn. M. F. asche, esche) Asche, *nietņ* (kfn. M.: niet, F.: niete) Niete, *šouəs* (kfn. M. F. schōš) Schoss, *brūn* (kfn. M. berille, brille) Brille, *pōkv* Backe v. M. Backen (kfn. M. backe), *tujn* (kfn. M. dolde) Dolde, *qunġl* (kfn. M. F. angel) Angel, *ōdv* (kfn. M. oter, otter) Otter, *šraunġv* (kfn. M. F. schrancke) Schranke, *kraūnveitņ* (kfn. M. kranewite) Wacholder, borókafenyő, *raūmv* (kfn. M. F. rame, ram) Rahmen; *vōzņ* Wasen, Rasen, *ovt* (kfn. M. F. art) Art; *puūŋk'* (kfn. M. F. banc) Bank, *kvojt* (kfn. M. F. gewalt) Gewalt; *hejarət* (kfn. M. F. hi-rät) Heirat, *šlaūŋv* (kfn. M. F. slange) Schlange, *šnūpfv* (kfn. M. F. snüpfе, sнupfe) Schnupfen, *štraunġv* (kfn. M. strüch?) Schnupfen, ez gyakoribb szó az előzőnél.

Alapjában véve a *-heit-* és *-keit-*tel képzett F. főneveket is ide kellene sorolni. Ebben a képzőben t. i. egy eredetileg hímnemű főnév rejlik: gót. háidus, ófn. heit.¹

b) Kfn. és úfn. semlegesek és F. N. között ingadozó kfn. főnevek: *ovmūt* (kfn. N. F. armüete, ófn. armuoti) Armut, *hāmət* (kfn. F. N. heimüete) Heimat, *kšpuv* (ófn. F.: spuri, N.: spor, kfn. F.: spur, spür, N.: spor) Spur, *piv* (*mauijiv*), kfn. N. ber[e], ófn. N. beri) Beere, *špinveitņ* (kfn. N. weppe, webe, ófn. weppi) «Spinnewebe»² nyjk.-ban pókot jelent, *jōxt* (kfn. N.

¹ H. PAUL: DGr. II. 58. §.

² A. SCHMELLER: Bayr. Wtb. II. 675.

jaget) Jagd, nyjk.-ban még futkosás, ricsaj jelentésben, *ēhv* (kfn. N. äher, ófn. ahir) Ähre, *veit* (kfn. N. wette, ófn. N. wetti) Wette, *müts* (kfn. milze, ófn. milzi) Milz, *rippn* (kfn. N. rippe, ófn. N. rippi) Rippe, *hōv* (kfn. N. hār) Haar rendszerint plur.-ban használatos.

A kfn.-ben a régi plur.-ból gyakran sing. és egyúttal F. lett:¹ *vuiḡv* (kfn. N. wolken) Wolke, *wōfn* (kfn. N. wāpen) Waffe, Frau dem.: *freōjn* Fräulein, szintén F.-ként használatos nyjk.-ban, *fetn* Fett.

3. Nyjk.-ban sem legesekké lettek a) kfn. és úfn. hímneműek vagy a kfn.-ben M. és N. között ingadozó főnevek: *tau* (kfn. F. töude?) Tau, *kips* Gips, *mēntš* (dem.: *mēntšal*) (kfn.-ben: M. N. mensche, mensch) Mädchen, Dienstmädchen, *kneiχl* (kfn. M. knochel, knöchel) Knöchel, *tēōlw* Teller *prāl* (kfn. M. brāte) Braten; mint a kfn.-ben, nyjk.-ban szintén N. *hejōnik* Honig, *maūnət* Monat.

b) kfn. és úfn. nőneműek vagy a kfn.-ben F. és N. között ingadozó főnevek: *kšpēinst* (kfn. N. F. gespanst, gespenste) Gespenst, *rēnl* (kfn. F. rōre) Röhre, *kvisn* (kfn. F. N. gewizzen) Gewissen, *ksiχt* (kfn. F. gesiht) Gesicht, *kseits* (kfn. F. gesetzede) Gesetz, mint a kfn.-ben N.; *ēik* Ecke, *kleias* (kfn. F. leise) Geleise, többnyire azonban *ti klās* (F.) p. o. *vōηklās* (ófn. uuaganleisa F.) «Wagengeleise», kocsinyom, *mōs* (kfn. F.: māze, N.: mēz) Mass, *tsejəl* (kfn. F. zēdel, lat. schedula) Zettel, *kvēv* (ófn. F. giuueri, kfn. F. ge-wer²).

2. Nembeli ingadozások a nyelvjáráson belül.

2. §. 1. M. és F. között ingadozik: *lust* (kfn.-ben is M. és F.: Lust, *luft* (kfn.-ben is M. F.: luft) Luft, *ruv* (kfn. ruowe, ruo) Ruhe, M. csak ebben a kifejezésben: *kīmərən ruv* «lass mich in Ruhe», *štrupfv* (kfn. F. strippe, struppe, lat. struppus) Strupfe, *šruin* Klumpen, Scholle (rög).³

2. F. és N. között ingadozik: *mōs* Mass, *klas* vagy *kleias* Geleise, *toj* (N.) és *tojn* (F.), ez utóbbi horpadást jelent.

3. N. és M. között ingadozik: *tēō* Teil, *tōχ* (kfn. N. dach) Dach, *houχaumt* (v. ö. kfn. N. ambet, amt) Hochamt, *oijtōv* Altar, *šif* Schiff.

¹ PAUL: DGr. II. 72. §, PETZ G.: Egyetemi előadások, 1928/29, a nőneműek dekl.

² H. PAUL; DGr. 74. §.

³ A. SCHMELLER: Bayr. Wtb. II. k. 601.

4. A genus megváltozásával jelentésváltozás áll be a következő főneveknél: F. *mušl* Muskel, N. *mušl* «Muschel» fejkendő, M. *męńš* Mensch, N. *męńš* Mädchen, Dienstmädchen (lásd 1. §. 3.) M. *ovt* Ort, N. *ovt* Ende, valaminek a vége, sarka.

3. Jövevényszavak eredeti nemének megváltozása nyjk.-ban.

3. §. A nyjk.-ban használatos jövevényszavak gyakran megváltoztatták azt a genust, amelyet az illető idegen nyelvben bírtak. P. o. 1. Hímneműek lettek: *tātum* Datum (N.), *litv* Liter (N.), *metv* Meter (N.), *khilo* v. *khilv* Kilogramm (N.), *mā(r)š* (francia F. marche), *špitoj* Spital (N.), továbbá régebbi jövevényszavak mint: *solōd* (olasz salata, fr. F. salade), *plots* Platz (fr. F. place), *autō* Auto (N.), *tšugnlādi* (ol. cioccolata) Schokolade (F.). 2. Nőneműek lettek: a két lat. M.:¹ *frūxt* Frucht, *māu* Mauer, *klaviv* Klavier (N.) valószínűleg *ovr'ļ* Orgel analógiájára, *khasōn* (lat. N. castellum) Castell (N.), *kurāž(i)* (fr. courage M.) Courage (F), *kaudi* (lat. N. gaudium). 3. Semlegesek lettek: *tsikrētļ* Zigarette (F.), *tsigāri* Zigarre (F.), *arēst* analógiájára: *khēagn* Kerker (M.), *tsirkus* Zirkus (M.), *tutsət* (fr. F. douzaine), *portsalā* v. *puo-tsālā* Porzellan (ol. porcellana, fr. F. porcelaine), *kravātļ* Kravate (F.) (fr. F. cravate), *šmīsel* (fr. F. chemise), díszítő hímzés, leginkább az azt viselő egyén monogramma az ingmellen.

4. Esetek.

4. §. A kfn.-ben még volt négy önálló eset (nom., acc., gen., dat.). Nyjk.-ban az acc. és dat. nyelvtanilag nem különbözik már a nom.-tól. A gen. szabad mondathasználatban teljesen elveszett, helyébe azonban praeposíciós vagy dat. + pron. poss.-féle szerkezett lépett. (Lásd alább 3. d.)

1. A nominativus a sing.-ban mindig maga a tő: *kost*, *prust*, *pūt* (Gast, Brust, Bild). Plur. nom.-ban a tőszóhoz már rag is járulhat v. Umlaut-ot szenvedhet. Tulajdonképpen esetvégződésről azonban még ebben az esetben sem lehet beszélni.² Példánk plur. nom.-ban így alakulnak: *keist*, *prīst*, *pūtiv* (Gäste, Brüste, Bilder.)

2. Az accusativus végződése által nem különbözik a

¹ PAUL: DGr. II. k. 63. §.

² LINDENSCHMIDT MIHALY: A verbászi német nyj. alaktana. 51. §.

nom.-tól. Mivel a sing. acc. N. és F. egyformán hangzik, már csak a sing. acc. M.-t lehet élesen megkülönböztetni a nom.-tól, mégpedig vagy az előtte álló névelő segítségével, vagy az előtte álló pron. által: *in kōst* den Gast, *seīan kōst* seinen Gast. Egyetlen egy esetet ismerek, ahol a sing. acc. raggal végződik: *teīn puom* diesen «Buben», Knaben, mondják ezt is: *teīn puu*.

3. A genitivus csupán egyes maradványaiból ismerhető fel. Mégpedig a következőkben: a) Mondattani szerkezetekben és határozós kifejezésekben:¹ *in koutas nqūmw* in Gottes Namen, *um koutas kristi vūn* um Gottes Christi willen, *um himmüsvūn* um Himmels willen, *in oīlw koutas fruv* «in aller Gottes Früh», *aoas leiapskreiftu* aus Leibeskräften, *teīas is net tē reīad, miv vent* das ist nicht der Rede, Mühe wert, *qūštqūndshoīvw* anstandshalber, (a határozós kifejezéseket lásd az adverbiumnál),² *oīlahqūnd* v. *oīlvdohaūnd* allerhand,³ *oīlvlv* allerlei, *tsvāralv* zweierlei, *treīralv* dreierlei stb., *heikstns* höchstens, *meīastns* meistens *eīns* eigens. Ha ilyen határozós képzéseknél eredetileg két ragozott genitivus állott egymás mellett, a második rendszeren elvesztette a ragját.⁴ Ilyen genitivus rejlik ezekben a kifejezésekben: *veīnen kōt hoīvw* des Geldes wegen, *hoīmtēo* halbenteils, *aūndroseīats* andererseits, *beīadoseīats* beiderseits, *kreīstntēo* grösstenteils, továbbá *nqumeīns* namens.

b) Összetételekben és a szóképzésben: *ovvatsleīat* Arbeitsleute, *paooefrau* v. *paooenfrao* Bauernfrau, *nōxpvsleīat* Nachbarsleute, *vēīapspūt* «weibsbild», Weibsperson, *frauentsimmo* Frauenzimmer, *hūntsknoūxv* Hundsknochen, *rindstoom* Rindsdarm, *naūmāstōg* Namenstag, *summāstsēīat* Sommerszeit, *laūntslēīat* Landsleute, *vīvtshaoos* Wirtshaus,

c) Hely- és dülőnevekben: *ollnspeng* v. *ollvpeog* (Adlerberg) Sashegy, *puvgnspēog* Burgersberg, *tirkūšspruη* Türkensprung, Törökugrató (Budaörstől nyugatra), *pēdvspēog* Petersberg.

Jegyzet. Többesszámú genitivust csak ebben az irodalmi nyelvtől kölcsönzött közmondásban találunk: *mīasīkkqūη is oīlv*

¹ V. ö. P. LESSIAK: Die Mundart v. Pernegg in Kärnten. P. B. B. XXVIII. k. 122. §. b) a).

² V. ö. PAUL—GIERACH: Mittelhochdeutsche Grammatik (rövidítve: Mhdgr.) 268. §.

³ U. o.: 251. §.

⁴ P. LESSIAK: Id. m. 122. §. b) a).

tōsto aūfaun Müsiggang ist aller Laster Anfang. (V. ö. K. SIM-ROCK: Deutsche Sprichwörter 387. l.)

d) Genitivus pótló. A fentebbi eseteket kivéve nyjk.-ban csak körülírással képzett «genitivuspótlók»-ra akadunk.

α) Dat. + pron. poss.-féle szerkezet, amelyben a jelzett főnév dat.-ban áll, utána áll a 3. személyű pron. poss. és a birtokot jelölő szó. P. o. *in touf seī hōttu* der «Hotter»,¹ die Grenze des Dorfes, *tə mūlimārin ivri qumpv* die Eimer der ‚Milchmeierin‘, Milchfrau, *ti qūton iānori khindu* die Kinder der Eltern.

in pau seī fāmēn das Vermögen des Bauern, *in khejāvū seī fuadu* das Futter vom Kalb.

LESSIAK ennek a konstrukciónak a keletkezését egy gen. + pron. poss.-féle konstrukcióval magyarázza, amely a F.-ban volt meg. A dat.-szal egyformán hangzó gen.-t dat.-nak fogták fel s így analógikus úton a M.- és N.-ra is átterjett.

β) A genitivuspótlás második esete a von-nal való praepositíós szerkezet. P. o. *as tiol fən tōv štēt ouffv* das Türchen vom Tor steht offen, *tə tsiərl fən tōχ* der Ziegel v. Dach, *as peō fən fāsl* der Krahn v. Fass, a hordó csapja, *ti štiaj fədə štūm* die Stühle v. Zimmer.

4. Dativus. Névelő nélkül nyjk.-ban már nincsen szabad dativus. Névelő nélkül legfőljebb névmások képezhetnek dativust.

P. o. *in pfovrv* dem Pfarrer, *tə khiəv* der Kirche, *in khind* dem Kinde, a plur.-ban *ti vejəvv* den, Weibern‘, Frauen; plur. dat.-t csak ebben a kifejezés-ben látunk: *tēv is jo net pei sinnejn* der ist ja nicht bei Sinnen, vagy *pist tu pei sinnejn?* bist du bei Sinnen?

5. Névragozási osztályok és többesszámképzés.

5. §. GRIMM, BEHAGHEL, WLMANNS, PAUL és PETZ² után mi is elsősorban genus szerint csoportosítjuk a főneveket. Fentebb láttuk, hogy nagy számmal vannak olyan főnevek, amelyek nyjk.-ban az eredeti ófn., kfn., sőt irodalmi nyelvi genusukat megváltoztatták. Az így más nemmel bíró főnév más csoportba is került beosztásunkban.

A genus-szerinti felosztás után a nyjk.-beli főneveket más

¹ *hōttu* < magy. határ.

² PETZ: Egyetemi előadások 1928/29. V. ö. «A német főnév mai ragozása» c. fejezetet.

principium divisionis alapján is felosztjuk. Mégpedig a GRIMM-féle erős és gyenge deklinációba. Gyengének tekintünk minden főnevet, amely a sing.-tól eltérőleg, *-n* ragot kapott a plur.-ban. Ennélfogva számos eredetileg gyenge főnév erős lett ebben a beosztásunkban, de sok erős viszont gyenge deklinációjává is lett.

A többesszámképzés alapján megkülönböztetünk főneveket, amelyek a plur.-ban vagy egyáltalában nem kapnak ragot, vagy *r-* vagy *n-*et vesznek fel.

Ezekután a tőszótag qualitív változását (Umlaut) is figyelembe vesszük.

Ami a főnevek tövek-szerinti beosztását illeti, arra az egyes csoportokban alkalmasint rámutatunk.

A fentebbiek alapján ezt a sémát állíthatjuk fel:

A) Hímnemű főnevek, B) Semlegesnemű főnevek, C) Nőnemű főnevek. Az A), B) és C) keretein belül lesz I. Erős, II. Gyenge ragozás.

I.-höz tartoznak: 1. Végződésnélküli plur.-ok, 2. Singularia tantum, 3. *-r* végű plur.-ok.

II.-hoz *-n* végű plur.-ok tartoznak. Az 1. végződésnélküli plur.-sal bíró substantívumok és 3. *-r* végű pluralisúak további két alcsoportra tagolódnak, mégpedig a) umlaut-képes és b) umlaut-képtelen főnevekre. Végül a)-t is felosztjuk α) «Umge-lautete» és β) «Nichtumgelautete» főnevekre.

A) Hímnemű főnevek.

I. Erős ragozás.

6. §. Ebbe a csoportba régi *-o*, *-io*, *-i*, *-wo* és *-n* tövek tartoznak. Részletesen az egyes szavakkal kapcsolatban mutatunk rá a tövekre.

Ragozás.

Sing. Nom. <i>rjuk</i>	Plur. Nom. <i>ti reik</i>
Gen. <i>in rjuk seī</i>	Gen. <i>ti reik ienu</i>
Dat. } (<i>in</i>) <i>rjuk</i>	Dat. } <i>reik</i>
Acc. }	Acc. }

r-végű plur.-sal bírók ragozása, éppúgy, mint a *rjuk* ragozása, szintén nem mutat fel ragot a plur. nom.-on kívül.¹ P. o. *hāu* Hahn — *hāunu*, *keīast* Geist — *keīastu*.

¹ V. ö. LASSIAK: Id. m. 124. §.

1. Végződésnélküli plur.-ok.

7. §. a) Umlaut-kepek, amelyekhez leginkább *a*- és *i*-tövek tartoznak. Ezek lehetnek a) «Umgelautete».

1. *o*, *ō*, — *ei* — umlaut-tal: *kōst* Gast — *keĭst*, *sok* Sack — *seĭk*, *sots* Satz — *seĭts*, *opsots* Absatz — *opseĭts*, *šlōg* Schlag — *šleig*, sing. ütés általában, plur.-ban verés, *nōy'!* Nagel — *neĭr'!*, *ōpfū* Apfel — *eĭpfū*, *plots* Platz — *pleĭts*, plur.-ban néha: *plats*.

2. *au* — *ei* — umlaut-tal: *paux* Bauch — *peĭx*, *praux* Brauch — *preĭx*, *krāūmpf* Krampf — *kreĭmpf*, *krāūnts* Kranz — *kreĭnts*, plur.-ban előfordul *krānts* is, *lauf* Lauf — *leĭəf*, *tsqūnt* Zahn — *tseĭnt*, *rauəš* Rausch — *reĭəš*, *šlauχ* Schlauch — *šleĭx*, *štqūm* Stamm — *šteĭm* vagy *šteĭm̄*, *haufv* Haufen — *heĭəfv*, *tqūnts* Tanz — *teĭnts* (v. *tānts*, v. ö. a következő 3. pontot.) *hāūdlv* Händler — *heĭndlv*.

3. *o* (*ov* — *oə*) *au* — *a* umlaut-tal: *povt* Bart — *pārt*, *ovm* Arm — *ārm*, *qūmpv* Eimer (kfn. ein — ber) — *āmpv*, *trōt* Draht — *trāt*, *lōst* Leisten — *lāst*, *praūnd* Brand — *prānd*, *krōd* Grad — *krād*. *frōs* Frass — *frās*, plur.-ban gyakran umlaut nélkül, *špaūn* Spann — *špān*, tőszámnevek után umlaut-nélküli a plur. (p. o. *tsvā špaūn prāt* zwei Spann breit) *šlōf*, Schlāfe — *šlāf*, plur.-ban nem igen használatos, *švqūmv*, Schwamm', Pilsz — *švamv*, *švoom* Schwarm — *švarm*, *movk* Markt — *mārk*, *ovš* Arsch — *ārš*, *strqūŋ* Strang — *štrāŋ*, *fitsikšpaūn* Vizegespan — *fitsikšpān*, *kaūŋ* Gang — *kāŋ*, *fov* vagy *fohqaūŋ* Vorhang — *fov* (*fo*) *haŋ*, *faū* Fahne — *fā*, a plur.-ban még: *faūənv* és *fānv*, *veĭəsvōl* Weisswedel — *veĭəsvā'!*, *šnōvü* Schnabel — *šnāvü*, *šqūmvü* Schemel — *šāmü*, *tōg* Tag — *tāg* v. *tēg*, *pōpst* Pabst — *pāpst*, *kovm* Gerbe — *kārm*, *nōst* Ast — *nāst*, plur.-ban lehet még *neĭst* v. *neĭstv* is, a szókezdeti *n* valószínűleg *ən*ost* (ein Ast) összeolvadásából keletkezett, *krōχ* Krach — *krāχ*, *rōt* Rat — *rāt*, *krōpfv* — Krapfen — *krāpfv*, *krāŋ* Kragen — *krāŋ*, *šōn* Schaden — *šān*, *tōn* «Laden» Brett — *lān*, *mōŋ* Magen — *māŋ*, *raūntsŋ* Bauch — *rāntsŋ*, *krāūmpŋ* Hacke, csákány — *krāmpŋ* annyit is jelent, hogy gebe, *tsōpfv* Zapfen — *tsāpfv*, *šrōŋ* Schragen — *šrāŋ* állatok csúfneve, dem. *šrāy'!* kocsivéget jelent, *naūmv* Name — *nāmv*, *sōft* Saft — *sāft*, *vōŋ* Wagen — *vāŋ*, *krōm* Graben — *krām*, *khōstŋ*, Kasten Schrank — *khāstŋ*, *tqūnts* Tanz — *tānts* «umständliche Bewe-

gungen»,¹ *vqũmpm* Bauch (v. ö. 1. §. 1.) — *vãmpm*, *štqũndv* Fass, Krautfass — *štandv*, *štqũnd* ‚Stand‘ — *štand*, eredeti jelentése mellett sãtort is jelent, *aũngl* Angel, Stachel — *ãngl* (v. ö. 1. §. 2.), *hãundl* Handel — *hãndl* *leiχnãũm* Leichnahm — *leiχnãm*, *õkv* Acker — *ãkv*, *švõgv* Schwager — *švãgv*, *kfottv* Gevatter — *kfottv*, *prejõtigaũm* Brãutigam — *prejõtigãm*, *hãũmv* Hammer — *hãmv*, *jqũmv* Jammer — *jãmv*, *jqũ* (kfn. jãn) a szãntó v. szõlõ egy része, amelyen éppen dolgoznak v., amelyet munkãra kijelõltek, plur.: *jã*, *fõn* Faden — *fãn* *raũnd* Rand — *rãnd*.

4. *o(ø)u* — *ei(èi)*-umlaut-tal: *pouk* Bock — *peik*, *rouk* Rock — *reik*, *frouš* Frosch — *freiš*, *khoupf* Kopf — *kheipf*, *pflouk* Pflock — *pfeik*, *pouãn* Boden Speicher — *pejãn*, *knoupf* Knopf — *kneipf*, *khoux* Koch — *kheix*, *šoupf* Schopf — *šeipf*, *tsoupf* Zopf — *tseipf* *fouy*’l Vogel — *feiy*’l, *šouvv* Schober — *šeiovv*, többnyire egyes-szãmban van hasznãlatban, *oufv* Ofen — *ejãfv*, *štous* Stoss — *šteis*, de inkább umlaut-nélküli a plur.-a, *houf* Hof — *heif*, *štouk* Stock — *šteik*, *proukv* Brocken — *preikv*, *pouŋ* Bogen — *pein*, *troupfv* Tropfen — *treipfv*;

Jegyzet. *floq* Floh plur.-ban *flē*, *khõb* Korb pedig *khēnb*.

5. *o—ëö-*umlaut-tal: *poig* Balg—*peög* a szõlõ héja, *hojm* Halm — *heõm* gyakoribb azonban az umlaut-nélküli plur., *štoj* Stall—*šteõj*, *soj* Saal—*seõ*, *hojs* Hals—*heõjs*, *ẽfoj* Einfall—*ẽfeõj*. *špitoj* Spital—*špiteõj*;

6. *u—i(ia)*-umlaut-tal: *šũb* Schub—*šũb*, *khũs* Kuss—*khĩs*, *štrũmpf* Strumpf—*štrĩmpf* *khũmpf*, ‚Kumpf‘, Wetzsteingefãss — *khĩmpf*, *sũ* Sohn—*sĩ*, *krund*, Grund—*krĩnd*, plur.-ban inkább *krĩndv*, *vũntš* Wunsch—*vĩntš*, *spruŋ* Sprung—*špriŋ*, *tsũg* Zug—*tsĩg*, *plũtsv*, Wãrmflasche’, dem.-a *plĩtsel*, —*plĩtsv*, *prũnv* Brunnen—*prĩnv*;

7. *uĩ—õü-*umlaut-tal: *puĩstv* Polster—*põũstv*, *vuiŋ* Wolf — *võũf*;

8. *uã—iã-*umlaut-tal: *pruãdv* Bruder—*priãdv*, *fũs* Fuss—*fĩs*, *kruãs* Gruss—*kriãs*; plur.-a csak a következő kifejezésekben hasznãlatos: *tĩ šẽinsti kriãs fã marĩtsõ*, *marĩãsi*’l, *marivẽšni* die schönste Grũsse von Maria-Zell, M. Einsiedel, M.-besnyõ (Ezekre a helyekre szoktak a budaõrsiek zarãndokolni s onnan visszajõvet mondják ezt az otthon maradtaknak), *huõt* Hut—*hiõt*,

¹ LESSIAK: Id. m. 125. §. ß.

kruag Krug—*kriag*, *pfluag*, Pflug—*pfliag*, *tsuagv* Zarge—*tsiagn* (vasvillafog).

β) «Nichtumgelautete:» *flūs* Fluss, *tsaũ* Zaun, *tuon* Turm, *sumv* Sommer, *ōmt* Abend, *pe(i)sūχ* Besuch, *aufēinthoi* Aufenthalt, *lauot*, Laut, *šua* Schuh, *aūmpos* Amboss, *šis* subst. *deverbale šeiagn*-böl, *šūs* Schuss, (*k*)*šrā* Schrei, *khoutsn* (< kfn. kotze) ‚Decke‘, *pokróc*, *krās* Kreis, *rāf* Reifen, *pok* Pack, *lāb* Laib, *huilo* (< kfn. holder, holuntär) Holunder, *štrāf* Streifen, *švāf* Schweif, *khupfv* Koffer, *tundrv* (< kfn. donner, tunre) Donner, *howü* Hobel, *punktur* Punkt, dem.-a *punktur*l inkább használatos.

Újabbkeletü jövevényiszavak: *park* Park, *tākt* Takt, *štquf* Stoff¹, továbbá: *ruk* Ruck, *toks* Dachs, *poutsn* a sváb nyelvjárásból származó *butzen*-böl (< * bugze, * bugaz²), *csutka*, *praũ* ‚Braun‘, braunes Pferd, *tsouen* Zote (< kfn. zote, fr. sot-e³), *pōs* Bass, *pos* Pass, *špovn* Sporn *štrū’l* Strudel, *pūγ’l* (kfn. buckel) ‚Rücken‘, *štovχ* Storch, *štōb* Stab, *štuum* Sturm, *lau* Lohn, *marš* (fr. F. marche) Marsch, *šluk* v. *šlukv* Schluck, *kšpās* Spass, *plā* Plan, *sō’l* Sattel, *pišquf* Bischof (ófn. biscofa), *khōdrv* Kater, *fovtl* ‚Vorteil‘, nyjk.-ban szemfülességet jelent, *noppü* Nabel, (plur.-ban lehet *noppün* is), *štōγ’l* ‚Stahl‘, nyjk.-ban mágnés a jelentése, *knoufū* Knoblauch, *khāmpü* Kamm, *štraum* Strom (villamosáram), *lutš* gummiszopóka, *tsutsl* szintén szopóka, amelyet úgy készítenek, hogy egy darab tiszta ruhába cukrot, kenyér- v. zsemlyemorzsát tesznek, *potsn* ‚Batzen‘, *pušn* (kfn. bosche, ófn. buosco) ‚Blume‘, *lottti* (kfn. lotter) ‚lotterer Mensch‘, anyámasszony katonája, *hāksn* Bein, Fuss (V. ö. 1. §. 1.) *puk* ‚Umschlag‘, ‚Saum am Kleid‘, *šrouk* Schrecken, *šlqūmpm* ‚schlampige Person‘, *šāb* (kfn. schuop) ‚Strohbund‘ *punkštāum* Buchstabe, *hōkv* Haken, *knouγv* Knochen, *knuiñ* Knollen, *vvoχrv* Wucherer, *knouen* Knoten, *kainauazv* (ófn. ganazzo, kfn. ganzer ganser) Gänserich, *povn* Barren, *krqušn* Groschen, *pāuntsv* Panzer *nioknuv* «Niegenug», ‚Nimmersatt‘,

Ezen főnevek sorába valók a «nomina agentis -ek -er (nyj.-v) végződéssel. Ez az -er képző ófn. -āri⁴ és kfn. -aere⁵ -ből

¹ PAUL: DGr. II. k. 8. §.

² ESZTERLE: Id. m. 37. l.

³ KLUGE: Etym. Wtb. 547. l.

⁴ W. BRAUNE: Ahd. Gram. 200. §., LESSIAK: Id. m. 125. §. 1. b.

⁵ PAUL: Mhd. Gram. 121. §. 1., WEIDLIN J.: A murgai német nyj. alaktana, 14. §. b. és 42. §., WILMANN: Deut. Gram. III. k. 2. rész. 186. §. 1.

származik. P. o. *ovvov* Arbeiter, *kqūəvv* Gauner, *švəstv* (kfn. schuoch — sūtaere [-er], lat. sutor) Schuster, *maoərv* Maurer, *pfouvv* Pfarrer, *pojivvv* (kfn. balbierer) Barbier (jövevényyszó), *kšvovvv* Geschworener, *hōfvv* Hafner, *priəfvtrōgv* Briefträger, de inkább *poustašt* (magy. postás) mondanak; a «nomina agentisek»-hez hasonló: *fōdv* Fater, *huīlāvv* Ulahner, *persianvv* Persianer, stb. stb.

A «nomina agentis»-ek csoportja eredetileg a -ja- tövekhez tartozott.¹ A «Nichtungelautetö» osztályába még *pojīlv* Ball és *pojv* Ballen sorolható.

b) Umlaut-képtelenek:² Az egytagúakhoz régi o-tövek. idg. i-vel bíró főnevek és az i-tövekhez tartozó «Verbalabstrakta»³ tartoznak.

Ide sorolható még számos főnév, amely eredetileg hosszú magánhangzójú volt v. amelyben diphtongus volt. Ezeket különben még az irodalmi németekben sem lehet élesen megkülönböztetni.⁴

plik Blick, *plits* Blitz, *fleik* Fleck, *teix* Teich, *sejəfvstv* Seufzer, *fiyv* Finger, *pfəinik* Pfennig, *piŋgl* Bündel, *tejəfv* Teufel, *nəgv* Neger, *tigv* Tiger, *hāntsv* Handschuh, *frēiəd* Freund, *fēiəd* Feind, *fiš* Fisch, *vivot* Wirt, *kriəgv* Krieg, *fətsv* «Fetzen»,⁵ Lappen, *štrik* Strick, *sām* Saum, *trām* Traum, *šəv* Schawl, *khanəv* Kanal, *šev* (v. ö. scherren *šəvv*) Maulwurf, *trīb* Trieb, inkább konkrét jelentése van nyjk.-ban, fiatal szőlőhajtást értenek alatta, *šriət* Schritt; Ide soroljuk a napok neveit: *maūstōgv* Montag, *tinstōgv* v. *iəritōgv*⁶ (kfn. ertac), *mitvovx* Mittwoch (v. ö. l. §. 1.) *tunvstōgv* v. *pfīvkstōgv*⁷ Donnerstag, *frēiəstōgv* Freitag, *səūmvstōgv* Samstag, *sūntōgv* Sonntag;

kejv Geier. *khevl* Kerl, plur.-ban a ragozatlan alak mellett *khevlv*-t is találunk, *vevs* Vers, *kreps* Krebs, *pi*- v. *pefō* Befehl, (*špōv*-) *hevt* (Spar-) Herd, *veig* Weg, plur.-a lehet *veiv* is, *šivv*

¹ MOLZ: Die Flexion des Substantivs im Neuhochdeutschen, PBB. 27. k. 259. l., WILMANN: Id. m. 177. §. 5., KLUGE: Wtbildung Abr. 40. §.

² LESSIAK: Id. m. 125. §. 2., MOLZ: Id. h. 277. l.

³ PAUL: DGr. II. k. 7. §. WEIDLEIN: Id. m. 18. §. a.

⁴ PAUL: DGr. 7. §., Mittelhochdeutsche Gram. (Mhdgr.) 119. §. Jegyzet, WILMANN: DGr. 165. §. 1. Jegyzet.

⁵ V. ö. SCHMELLER: Bayr. Wtb. I. k. 781. l.

⁶ E. KRANZMAYER; Die Wochentage in den Mundarten von Bayern u. Oesterreich, 25. és 75. l.

⁷ U. o. 50. l., v. ö. még HEINRICH WEIGL: Die niederösterreichischen u. Mundarten. Teuthonista. I. évf. 149. ls. 87. §.

Schirm, *reijšvam* Regenschirm), *tiš* Tisch, *viš* Wisch, leginkább összetételekben fordul elő p. o. *fleiədviš* Federwisch, *pontwiš* Bartwisch, *tsvirm* Zwirn, *šmül* Schmied, *špias* Spiess, *štū* Stiel, 'Handhabe', *riņ* Ring, *vint* Wind, plur.-ban 'Furz'-ot v. 'Fist'-et értenek rajta, *pīs* Biss, *krif* Griff, *hauntkrif* «Handgriff», Handhabe, *rīs* Riss, *štīχ* Stich, *siğ* Sieg (régí *u-tö*), *štriχš* Strich, gyakoribb alakja a N. dem.-a. *štriχļ*, *rā* Rain, *rejšof* Reif, *štrēiχ* Streich, *tāğ* Teig (< kfn. teic) *priəf*, Brief, *hīb* Hieb, *khevn* Kern.

A t ö b b s z ó t a g ú a k legnagyobb részt a régi o-dekl.-hoz tartoznak. Ide sorolják a termékeny *-el-* (nyjk.-ban *-ü, -ļ*) képzővel képzett hímneműeket:¹ *riγ'ļ* Riegel, *tsiəγ'ļ* Ziegel, *tsiγ'ļ* Zügel, *riəsļ* Rüssel, *tsvikiļ* 'Keil' v. 'Einsatz in der Unterhose', *stessļ* Stosser, *pēiəl* Beutel, *trivū* Treiber, hajtókar (plur.-a lehet *trivūn* is), *neipū* Nebel, *šveišfü* Schwefel, *vēksļ* Wechsel, *līmū* Lämmel, *hīmū* Himmel, *viņļ* Winkel, *tsveišfü* Zweifel: ebbe a csoportba való a következő régi j ö v e v é n y s z a v a k: *teįmpū* Tempel, *tsirkļ* Zirkel, *špiəγ'ļ* Spiegel, *štifū* Stiefel, *teįγ'ļ* Tiegel (kfn. tēgel, v. ö. nyjk.-beli *teįgel*-t, ami szigetelő porcellánt jelent), *štriχļ* Striegel (kfn. strigel, ófn. strigil),² *šimū* Schimmel, *švindļ* Schwindel, *pišū* Büffel (plur.-ban *pišūn* is használatos), *spiķļ* Socke; már az ófn.-ben is *-il*-re végződtek: *leišū* Löffel (kfn. leffel, ófn. leffil), *teikļ* Deckel, *šlišļ* Schlüssel; továbbá: *kripiū* Krüppel, *fötveiəvū* Feldwebel, *šleiγ'ļ* Schlegel, *pfiēiγ'ļ* Pfügel, átvitt értelemben durva férfit is jelent, *mevšļ* Mörser (kfn. morsaere mörser), *fiγ'ļ* Flügel, *hiγ'ļ* Hügel; j ö v e v é n y s z a v a k, mint: *eiņļ* Engel, *kheisļ* (kfn. kezzel) Kessel, *ejšļ* Esel; továbbá: *hūlāri* (lat. hilarius), einfältiger Mensch', *reįχv* Rechen, *pišņ* Bissen, *reįņ* Regen, *riəri-vāri* Wirrwarr, *riəm* Riemen, *riņgv* 'ein grosses Stück Brot', nagy karéj kenyér, *šlin* Schlitten, *tiəb* Dieb, *tsēiņ* Zeuge, *šteįkvo* (kfn. stecke) 'Stab' *pöiuts* Pelz, *rē* Reh, *štāmeits* Steinmetz (ófn. steinmezo, lat. macellare-hoz³); régebbi kéttagú szavak: *heįņkst* Hengst, *heəpst* v. *hiņgst* Herbst; jövevényszavak, mint: *khöiχ* Kelch (kfn. kelich lat. calix), *möiunχ* Mönch (igen ritkán, csak műveltebbektől hallható);

¹ PAUL: DGr. 7. §., MOLZ: Id. h. 257. l., WEIDLIN: Id. m. 8. §.

² KLUGE: Etym. Wtb. 478. l.

³ KARL KARSTEN: «Mhd. Steimmetz, Metzger, got. mats.» Beiträge zur germ. Sprachwissenschaft 1924. 289—323. l. Streitberg Germ. Bibl.-jában. II. Abt. 15. k.

régi *-er-* (nyjk. *-v*) végű jövevényszavak: *khejəzv* Kaiser, *māstv* Meister (lat. magister), *prīstv* Priester (lat. presbyter), *rīxtv* Richter, *khaləjəndv* Kalender, *tənistv* Tornister, Habersack¹ (tarisznya); idevaló számos *-v*-val képzett főnév, a legtöbb közöttük az umlaut-képtelen «nomen agentis». (V. ö. α) β.)

šrejavv Schreiber, *krejəzlv* (kfn. griuzeler «der mit griuzen handelt» — Lexer szerint) *šlejavv* Schleifer, (*štāšlejavv*, *šāršlejavv* Steinschleifer, Scheerenschleifer), *kevtv* Gärtner, *vejəvv* Weber, *tsāgv* Zeiger, *uvtšāgv* Uhrzeiger, *levrv* Lehrer, *štrōznkhirov* Strassenkehrer, *raufəvūnkhiov* Schornsteinfeger, *opšteixv* ‚Abstecher‘ böllér, *hiədv*, Hüter Hirt helyett, mezőőr, *fālšnejavv* ‚Ferkelschneider‘, aki a disznókat heréli ki, *šnejavv* Schneider, *lōtsōtv* Lebzeltner, mézeskalácsos, *khōnvv* Kellner, *khinstlv* Künstler, *tššlv* Tischler, ‚Schreiner‘, *pīndv* Binder, *heiəvv* (Wein-)Heber, *reiəsv*, ‚Reisser‘ kis fűrész, *meīsv* (*hitsvmeīsv*, *mūlimeīsv*, Mässer‘, Mässiinstrument (Hitzenmässer lázmérő, Milchmässer), *piəgv* Bürger, *špūlv* Spieler, *tōglejavv* Tagelöhner, *ševrv* Schärer, *šnitvv* Schnitter, *fəkhəjavv* Verkäufer, *fəšlejavv* Verschleisser, *fəšvejəndv* Verschwender, *tsiəgv* Zieher, *tsōlv* Zeller, *sejv* Sānger, *šejədv* Holscheit, *švöülv* «Schwelle, Vorrichtung zum Stauen des Wassers»,² *jəngv* «kurzes Oberkleid, Jacke»;³ *pōlv* Mörser, *pōtsv* ‚Rebenpfropf‘, *khejavv* Käfer és még számos *-er* végű.

Egyenahány *o*-tő, amelyeknek már a végzetében (képzőjében) *i* van s így már a sing.-ban umlaut-ot szenvedtek. A plur.-uk tehát egyformán hangzik a sing.-szal.⁴

Ilyenek: *həriŋ* Hāring, *frūliŋ* Frühling, *jŋgliŋ* Jüngling, *khejavvnik* König (kártyában *khinik*).

Jegyzet. Az umlaut-képesek csoportjához sorolhatjuk még a következőket: *prōzlv* «Brassler» dōzsölő, gazdag ember (kfn. bras = Schmaus, Mahl). Jövevényszavak: *klup* Klub, *šport* Sport. Umlaut-képtelenek: *kəks* (ang. cakes [plur.]) Keks, *kejŋkurū* Ken-guru, *trük* ang. trick.

¹ KLUGE: Etym. Wtb. 492. l.

² LESSIAK: Id. m. 139. §.

³ SCHMELLER: Bayr. Wtb. I. k. 270. l.

⁴ PAUL: DGr. 7. §.

2. Singularia tantum.

8. §. a) Umlaut-képesek: *tqũnk* Dank, *khoĩlik*. a *k* előtt úgynevezett svarabhakti vokálissal,¹ *Kalk* (kfn. *kalc*), *kštqũnk**ko* Gestank, *tsvaũq* Zwang, *mund* Mund (az irodalmi nyelvből kölcsönzött szó, helyette inkább N. *mquĩ-t* [Maul] használnak).

rqust Rost, *trqust* Trost, *truts* (kfn. *truz*, *traz*) Trotz, *tsvĩpok* v. *tsvĩpox* Zwieback.

fuom Form, *tũnst* Dunst, *hoĩ* Hall, *vãts(ŋ)* Weizen, *pau* Bau, *hauũnif* svarabhaktival mint föntebb *khoĩlik*, Hanf, *sqũnd* Sand, *mqust* Most, *rquts* Rotz, *tsovn* Zorn, *muot* Mut, *uolqap* Urlaub, *štqub* Staub, *muf* Muff, *tqũs* Tausch, *qũfẽinthoĩt* Aufenthalt, *hauq* Hauch, *trop* Trab (p. o. *tĩ reisu reĩnnv in trop* die Pferde rennen in Trab), *šmuts* Schmutz, *pitřũg* Betrug, *štũĩts* Stolz, *õ!l* Adel (inkább *õ!štqũnd* Adelstand, mindkettőt csak műveltebbek beszédében halljuk), *hõy!l* Hagel, *štrũ!l* Strudel, *khumv* Kunmer, *nõn* Atem, *movriq* Morgen, *špargl* Spargel, *šqũadv* (kfn. *schũr*) Schauer, *šqũ* (kfn. *schũr*, *schour*) Hagel, *tqũmpf* Dampf, *šots* Schatz (tulajdonképpen jelentésében [kincs] használva nem képez plur.-t, ha azonban ‚Geliebte‘, szerető a jelentése, van plur.-a: *šotsŋ*), *oplos* Ablass, *opšĩd* Abschied, *plqok* Block, *frqust* Frost (gyakoribb a fagy kifejezésére: F. *kfriv*, *kfrivn* igéhez), *khõ* Kohl (kfn. *koele*, ófn. *koli*, lat. *caulis*), *flũq* Fluch, *kauĩ* Gaul, a sakkjátékon kívül csak ebben a közmondásban hallható: *en kšẽĩqktq̃ kauĩ šqũet mẽ net ins mquĩ* einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul, *rqum* Raum, *rãm* Rahm, *šãm*, *fãm* Schaum, *khqũf* Kauf, *trãm* Traum (néha használatos plur.-ban is), *knoĩ* Knall, *qũtrõg* Antrag, *frak* ‚Frack‘, nyjk.-ban kabátot jelent, *mquqgl* Mangel, *huqũv* Hunger, *toũd* Tod, *tquttv* Dotter, *põq* Bach, *švuv* Schwur, *trqũ* Thron, *tsvĩšpoĩt* Zwiespalt, régi *ja-tõ*,² *kfoĩn* Gefallen, *klqũm* Glaube, *špogõt* v. *špõqat* Spagat, *solõd* Salat, *sqũmv* Samen, *kitqũnk**ko* Gedanke, *šãm* Scham, *kenũs* Genuss, *sumbv* Korb (kfn. *sumber*), *mõq* Mohn (kfn. *mãge*), *šlõf* Schlaf, *puttv* Butter, *rallv* (kfn. *reitel*) Reidstange, *šqũadv* Sand, *švũq* Schwung, *klqũnts* Glanz, *nutsq̃* Nutzen; b) «Umlaut»-képtelenek: *šẽĩ* Schein, *vẽĩ* Wein (néha mondják plur.-ban is), *mqušẽĩ* Mondschein, nyjk.-ban nem a hold-

¹ V. ö. ESZTERLE: Id. m. 27. l., HAPP JOZSEF: A bébi német (középbajor) nyj. hangtana. 217. §.

² V. ö. MOLZ: Id. h. 27. k. 228. l., WILMANN: DGF. 186. §. 2.

fényt, hanem magát a holdat jelenti, p. o. *ta maūšēi šēiat* der Mond scheint, *vevt* Wert, *evnst* Ernst, *mist* Mist, *treik* Dreck, *seinf* Senf, *sī* (sin) Sinn, *šimpf* Schimpf, *fleias* Fleiss, *khitēs* Getöse,¹ *miots* März, *oprū* April és valamennyi hónap neve (*gēinv*, *fēvv*, *miots*, *oprū*, *mei*, *jūni*, *juili*, *gukusti*, *septēimbu*, *oktouv*, *novēimbu*, *tetsēimbu*), *lejam* Leim, *lām* Lehm, *nejad* Neid, *šlejam* Schleim, *štreiat* Streit, *ejad* Eid (ritkán használatos), *rejad* Reif, *švits* (kfn. swiz) Schweiss, *undvōšid* Unterschied, *tsvejadfū* Zweifel, *ejafv* Eifer, *ejadv* Eiter, *pfeifv* Pfeffer, *prei* Brei (kfn. brie), *kreias* Greis, *hevtšuk(-tsug)* Herzog, *špejovat* Speichel, *seiv* Segen, *vūn* Wille, *frin* Friede (régí *u-tō*), *šniliŋ* Schnilling, *leiš* Schlacke, *reias* Reis, *kriv* (kfn. krēn) ‚Meerrettich‘, torma, *kukuruts* (magyar kukorica) Mais, *plejipōtsŋ* Blei, *krint* Grind.

3. -er-re (nyjk.-ban -v) végződő plurálisok.

9. §. Ide különösen kétszótagú főnevek tartoznak. Eredetileg a himneműek nem képezhették plur.-ukat -er-rel. Néhány főnév hatására, amelyeknek N. mellékalakjuk volt az -er a himneműek plur.-ára is áterjedt.²

10. §. a) Umlaut-képesek. α) «Umgelautete»: *maū* Mann — *mēinv*, *tovn* Dorn — *tevv*, *vuvm* Wurm — *vivmv*, *krunt* Grund — *krindv* (V. ö. 7. §. a. α. 6.) *hovn* Horn — *hevno* *raund* Rand — *reindv* (V. ö. 7. §. a. α. 3.) *nōst* Ast — *neistv* (V. ö. 7. §. a. α. 3.) *vojd* Wald — *vōödv*, Molz szerint Wald rokonértelmű füvek, gyógyfüvek és fák, továbbá a «Wald und Feld» kifejezés hatása alatt vette fel az -er- plur.-t.³ Ilyen még: *kput* Gott — *keito*.

β) «Nichtumgelautete»: *pām* Baum — *pāmv*, *hāū* Hahn — *hāūnv*, *štā* Stein — *štānv*;

Jövevényszavak, mint: *fasāū* Fasan — *fasāūnv*, (*luft*)*palqū* Ballon — (*luft*)*palqūnv*, *salqū* Salon — *salqūnv*, *khoplqū* Kaplan — *khoplqūnv*, *perrāū* Perron — *perrāūnv*, *pfof*, Pfaffe', Geistlicher — *pfofa*;

b) Umlaut-képtelen -er-plurálisa van a következőknek: *kejadst* Geist — *kejadstv* *treikfiŋ* (kfn. vinke, úfn. Finke) rakoncátlan gyerekeknek mondják, plur.: *treikfiŋv*, *lift* Lift, Aufzug — *liftv*.

¹ V. ö. WEIDLIN: Id. m. 36. §.

² MOLZ: Id. h. 27. k. 242. l., PAUL: DGr. 23. §. WEIDLIN: Id. m. 11. §., WILMANN: DGr. 190. §. 1. a.)

³ MOLZ: Id. h. 27. k. 251—52. ll.

II. Gyenge ragozás.

11. §. A gyenge ragozásúak közé olyan főneveket csoportosítunk, amelynek a plur.-a, a sing.-tól eltérőleg *-n*-et (nyjk.-ban: *-ŋ*, *-ŋj*) vesz fel. A gyengeragozású főnév a sing.-ban megtartja — minden casusban — a nom. alakját. A plur.-ban pedig a plur. nom. uniformizálódott. Az umlaut-képesek, melyek idetartoznak sohse kapnak umlautot. Azok az eredetileg gyenge hímneműek, amelyeknek már a sing. nom.-ban is *-n*- végzetük volt, átmentek az erős ragozásúakhoz. (V. ö. 7. §. 1. és 2.)

Ilyen gyenge hímneműek: *peik* Bäcker — *peikŋ* (plur.-a lehet *-ŋ*- nélküli is) < kfn. becke, *prints* Prints — *printsŋ*, *ōf* Affe — *ōfŋ* (lehet *ōfv* is plur.-ban). *trōχ* Drache — *trōχŋ*, *pau* Bauer — *pauən*, *pfōf* Pfaffe — *pfōfŋ* a pap gúnyneve (plur.-a azonban lehet *pfōfv* is, v. ö. 10. §. a β), *šots* Schatz — *šotsŋ* szerető, kedves (v. ö. 8. §. a.) *frots* Fratz — *frotsŋ*, *fiwšt*(*fiwst*) Fürst — *fiwštŋ*(*fiwstŋ*), *krōf* Graf — *krōfŋ*, *ksöü* Geselle — *ksöün*, *hēv* Herr — *hēvn*, *meintš* Mensch — *meintšŋ*, *nōv* Narr — *novn*, *rīs* Riese — *rižŋ*, *šits* Schütze — *šitsŋ* (így nevevezik a legényeket, akik felszalagozott kalappal, budaörsi népviseletben, puskával a vállukon kísérik az Oltáriszentséget), *tēp* Tölpel, Dummkopf — *tēpm*, *troutl* Trottel — *troutlŋ*, *puv* «Bube», Knabe — *puvm*, *hōs* Hase — *hōžŋ*, *lēp* Löwe — *lēm* (kfn. lebe), *quks* Ochs — *quksŋ*, *kejet* Gőd, Pate (kfn. göte, götte) — *keiatŋ*, *ovtst* Arzt — *ovtstŋ*, *hund* Hund — *hundŋ*, *rop* Rappe — *ropm*, *sklāv* Sklave — *sklāvŋ*, *pēv* Bär — *pevn*, *mov* (*muw*) Mohr — *movn* (*muwn*), *špots* Spatz — *špōtsŋ* (nyjk.-ban hímvesszőt is jelent), veréb jelentésben még két szó használatos: *hās* — *hāsŋ*, *heřeš* — *heřešŋ*, *ēiəl*, Grossvater — *ēiəlŋ* (kfn. aue, eue., fr. aieul?), *hiwt* Hirt — *hiwtŋ*, *krist* Christ — *kristŋ*, *hejəd* Heide — *hejədŋ* *šāz*, Wind végbélszél — *šāžŋ*, *jūd* Jude — *jūn* *höt* Held — *hōtŋ*, *qūlofaunt* Elephant — *qūlofauntŋ*, *fuks* Fuchs — *fuksŋ*, *hiwš* Hirsch — *hiwšŋ*, *krintšipü* (v. ö. kfn. schapel, schepel) neveletlen gyermek, *šmevts* Schmerz — *šmevtsŋ*, *štōt* Staat — *štōtŋ*, (csak műveltebbek használják), *šplittv* Splitter — *šplittvn*, *rōts* Ratte — *rōtsŋ* (V. ö. 1. §. 1.), *pantqufū* Pantoffel — *pantoufūn*, helyette azonban inkább *potškv*-t (magy. boeskor) használják, *povxət* (kfn. barchet) Barchent, *kejnvrēō* General — *kejnvrēōn*, *tsins* Zins — *tsinsŋ*, *nōxpv* (kfn. näch-büre) Nachbar — *nōxpən*, *štroj* Strahl — *štrojŋ*, *rits* Ritz, Ritze — *ritsŋ* *štingl* Stengel — *štinglŋ*, *kripü* Krüppel — *krippiün*

vęitsejal Winzer — *vęitsejaln*, *ouvn* Ober, — *ouvn*, *undv* Unter — *undvn* (kártyában), *kritš* Hamster, höresög — *kritšņ* štoupü, Ppropf — *štoupü*, v. ö. *štoupņ* — igét (dugni), *ivmü* Ärmel — *ivmün*, *tukāt* Dukat — *tukōn!*, *tukātņ*, *feitto* Wetter — *feitton*, *paũņkat* ‚Bankert‘ — *paũņkātņ* kölyök, *hošpü* Haspel — *hošpün*;

Népnevek: *preiās* Preusse — *preiāsņ*, *švōb* Schwabe — *švōm*, *paiv* Bayer — *paivn*, *tirk* Türke *tivrkņ*, *frantsouās* Franzose — *frantsouāsņ*, *krovot* Kroat — *krovōn* v. *krovotņ*, *tšēx* Tscheche — *tšēxņ*, *khosak* Kosake — *khosakņ*, *pusnak* Bosnier (magy. bosnyák) — *pusnakņ*, *ūngar* Ungar — *ūngān*, *sēvb* Serbe — *sēvm* stb.

Jövevény szavak: *sojdot* Soldat — *sojdōn*, *husā(r)* Husar — *husān* (< magy. huszár), *rekrūt* Rekrute — *rekrutņ*, *jesuit* Jesuit — *jesuitņ*, *musikāunt* Musikant — *musikāuntņ*;

ide tartoznak az -or-végű jövevény szavak, amelyekben az -or, hangsúlytalansága folytán, -v-vá gyengült nyjk.-ban: *tuktvo* Doktor (Arzt helyett orvost jelent) — *tuktvon*, *professv* Professor — *professvn*, *inšpektv* Inspektor — *inšpektvn*;

továbbá: *fiškeü* ‚Fiskal‘ Rechtsanwalt — *fiškeün*, *atvokāt* Advokat — *atvokātņ*, *tsār* Tsar — *tsān* v. *tsārñ*.

Ide tartoznak az -ant, -ent- (lat. part. praes. -ans, -ens, nyk.-ban: *ant* -*āunt*, -*ēint*) végű főnevek: *faprikant* Fabrikant — *faprikantņ*, *liforant* Lieferant — *liforantņ*, *mistērāunt* Ministrant — *mistērāuntņ*, *agēint* Agent — *agēintņ*, *assisteint* Assistent — *assisteintņ*, *protestant* Protestant — *protestantņ*, *prilliant* Brilliant — *prilliantņ*, *tirigēint* Dirigent — *tirigēintņ*, *musikāunt* Musikant — *musikāuntņ*, *patsieint* Patient — *patsieintņ*, *presideint* Präsident — *presideintņ*, *študēint* Student — *študēintņ*, *tiamant* Diamant — *tiamantņ*;

Továbbá: *papagei* Papagei — *papageiņ*, *krokotü* Krokodil — *krokotün*, *panduv* Pandur, ‚Häscher‘ — *panduvn*, *pandit* Bandit — *panditņ*, *fodogrāf* Photograph — *fodogrāfņ*, *töligrāf* Telegraph — *töligrāfņ*, *filasouf* Philosoph — *filasoufņ*, *khatulik* Katholik — *khatulikņ*, *arxitekt* Architekt — *arxitektņ*, *poiliv* Bolier — *poilivn*, *matrouās* Matrose — *matrouāsņ*, *invalid* v. *infolid* Invalide — *invalidn* v. *infolitņ*, *khumērōd* Kamerad — *khumērōn* (néha umlaut-tal: *khumērān*), *protsēs* Prozess — *protsēsņ*, *kharaktv* Charakter — *kharaktvn*, *patriarx* Patriarch — *patriarxņ*, *aristokrāt* Aristokrat — *aristokratņ*, *teimokrāt* Demokrat — *teimokrātņ*, *sotsieöilist* Sozialist — *sotsieöilistņ*, *poēt* Poet — *poētņ*, *planēt* Planet — *planētņ*, *patikl* Pendikel — *patikln*, *špetsieöilist* Spezialist — *špetsieöilistņ*, *virilist* Virilist — *virilistņ*.

B) *Semlegesnemű főnevek.*

I. Erős ragozás.

12. §. A különböző tövekszerinti deklinatio nyjk.-ban egybeolvadt. A casust vagy a névelőből vagy a mondatkongruenciából ismerjük fel.

Ezeket a főneveket 3 csoportra osztjuk, a hímneműek példájára. (V. ö. 5. §.)

1. *Végződésnélküli pluralisok.*

13. §. Umlaut-ot csak néhány szenvedett ebben a csoportban: *quədv* Euter—*ęjədv*, *štuk* Stück—*štik*, ezért nem is tárgyaljuk külön az umlaut-képeseket és az umlaut-képteleneket.

jov Jahr, tőszámnevek után végződésnélküli a plur.-a,¹ p. o. 1, 2, 3 *jov*=1, 2, 3 Jahre, különben gyengén ragozzák, *fāl* Ferkel, *kattv* Gitter (< kfn. gater), *fiwtv* (kfn. vürdaere) ‚Fürtuch‘, Schürze, két eredeti *n-tő*:² *qūŋ* Auge, *ovvašl* Ohr (kfn. ör, öre); továbbá: *krejəts* Kreuz, *vūndv* Wunder, *mōs* Mass, *teüjlv* Teller, *fęi* Feuer, *ęjəsn* Eisen, *tsāhv* Zeichen (p. o. *ev kipt khā tsāhv mēv*, *sęiəni lęitsti tsāhv* er gibt kein Zeichen mehr, seine letzten [Lebens-] Zeichen), *vossv* Wasser, *lätseü* Leitseil, *ęiənd* Ende, *jovx* Joch, *knāk* Genick (ófn. hnach, kfn. genic³), *pfund* Pfund, *tsū* Ziel, *kšpū* Spiel, *ęi* v. *ār* Ei, *kniv* Knie (*va-tő*), *kšquəs* Geschoss, *kvėv* Gewehr, *öütv* Alter, *fiwv* Fieber, *qupfv* Opfer, *vejəzn* ‚Wesen‘, tulajdonképpen Unwesen, Ungeziefer a nyjk.-ban, *pīs* Gebiss, *pukol* Knicks, *lōgv* Lager, *tiv* Tier (*khamōtiv* Kamel, *reıntiv* Renn-tier), *kšviv* v. *kšvev* Geschwür, *plęi* Bleistift!, *kvūib* ‚Gewölbe‘ (nyjk.-ban üzlet, bolt, nagyon ritkán boltozat az értelme), *šquf* Schaf, *mōlampū* (kfn. lamp) Lamm, *kipejədi* v. *kepejədi* Gebäude, *kseits* Gesetz, *klejəs* Geleise, *kštōü* Gestell, *kiteik* Gedeck, *vōks* Wachs (plur.-ban csak ‚Wachsstock‘ a jelentése), *vevk* Werk, *ņęits* Netz, *peittl* Beet dem.-a, virágágy, *plinmü* Blümchen, Blume dem.-a, *kšęjpf* Geschöpf, *šnakol* ‚Kinn‘, áll, *tsimmv* Zimmer.

J ö v e v é n y s z a v a k : *tšikəl* dem. *tšikō*-ból (< magy. csikó),

¹ LESSIAK: Id. m. 134. §.

² V. Ö. BRAUNE: Ahd. Gram. 224. §., MOLZ: Id. h. 31. k. 374. I. PAUL: Mhdgr. 131. §., SCHATZ: Die Mundart von Imst. 124. §. WEDDLEIN: Id. m. 24. §., WILMANN: Id. m. 171. §. és 189. §. 2.

³ V. Ö. SCHMELLER: Bayr. Wtb. I. k. 1720. I. 676.

„Füllen“, *putrē* „Portrait“ (fr. portrait), *lekvu* „Marmelade“ (< magy. lekvár). Lekvár tulajdonképpen szintén német eredetű szó, mert magy. lekvár < Leckwaare, *tutsət* Dutzend (fr. F. douzaine, v. ö. 1. §. 3.), *tsigaretl* Zigarette, *tsigāri* Zigarre (V. ö. 1. §. 3.), *tsigril-lus* Zigrillus.

Változatlanok a plur.-ban a *-lein*, *-chen* kicsinyítőképzős semlegesek is: *jēsuleīn* Jesulein, *tiṁdileīn* „Dirndlein“, *mēdileīn* Mägdlein, ez utóbbi kettő csak népdalokban fordul elő, *mevr̄χēin* Märchen.

2. Singularia tantum.

14. §. Ebbe a csoportba leginkább elvont főnevek, anyag-
nevek és élelmiszerek nevei tartoznak, éppúgy, mint a himneműek
singularia tantum — osztályához. (V. ö. a. 8. §. alá tartozó
példákat).

Ilyenek: *heī* Heu, *öü* Öl, *tsin* Zinn, *huīts* Holz, *šmoīts* Schmalz, *šmēn* Schmer, *khupfv* Kupfer, *kuīd* Gold, *štrou* Stroh (ófn. strao, kfn. strô), *soīts* Salz, *triapsoī* Trübsal, *öüīleīnd* Elend, v. ö. a szó-
járást: *öüleīnd keīnṁ unt triapsoī plözṁ* Elend geigen und Trübsal
blasen, cinikus kifejezés, amikor valaki rossz körülményekben él,
peīχ Pech, *pleīχ* Blech, *īqub* Laub, *qupst* Obst, *tqu* Tau, *pin* Bier,
pluat Blut, *eīas* Eis, *fleīš* Fleisch, *prquat* Brot, *kšiv* Geschirr, *kheṁtsi*
«gehört sich» főnévként használva, illem, jó szokás, *movk* Mark,
kleījet Geleit, *fiṁtkqut* «behüt' Gott» főnévként használva, p. o.
fiṁtkqut neīmṁ «Behütgott» nehmen, elbúcsúzni, *kwīts* Gewürz,
eīādo Eiter, *meīād* (kfn. mēte) Met, *nikl* Nickel, *moī* Mahl, *rov* Rohr,
meōjtv Malter, *šiksoī* Schicksal, *iwü* főnevesített melléknév: Übel,
lōstv Laster; ebbe az osztályba valók a főnevesített főnévi
igenevek:¹ p. o. *leīam* Leben, *petṁ* Beten, *eīasṁ* Essen, *triṁko*
Trinken, *fēšpreiχv* Versprechen, *šreīam* Schreiben, *okvn* Ackern,
jeīen Jäten, *kē*, *mitkē* Gehen, Mitgehen, *nekv* Necken, *krōχv* Krachen,
leīasṁ Weinlese, *pumpvn* (kfn. pumpern) Poltern,² *khīχvn* Kichern,
opmoχv „Abmachen“, Ernte, *veītsṁ* Wetzen, *mōgv* Melken, *reīāšpūn*
Räuspfern, *vīmslṁ* „Winseln“, nyjk.-ban türelmetlenkedni, *plopvn*
Plappern, *šnottvn* fogvacogás, *plīntslṁ* Blinzeln, *lamēntiṁ* Lamen-
tieren, *kluksṁ* kotlás, *kreīstṁ* „Krächzen“ sóhajtás, nyöszörgés,
prūln v. *šprūln* pepecselni, hadarni stb.; továbbá: *krōs* Gras,

¹ LESSIAK: Id. m. 134. §., MOLZ: Id. h. 31. k. 295. l. WEIDLEIN: Id. m. 37. §. KLUGE: Wtbildungs-Abriß 13. §.

² V. ö. SCHMOLLER: Bayr. Wtb. I. k. 391. l.

hejənik Honig, *fet* Fett, *heü unheü* Heil, Unheil, *klik* Glück, *süv* Silber, *khov* Chor. *reix* Reich, *güntlit*s Antlitz, *vüt* Wild, *häv* Heer, *krejəš* Geräusch, *kšpreix* Gespräch, *kvük* Gewolke, *ksindl* Gesinde, 'trād 'Getreide' (nyjk.-ban csak 'Roggen'-t, rozsot jelent), *mō* Mehl (kfn. mēle) régi *wo-tō*, *fəpreixv* Verbrechen, *pūd*v Puder, *lquəs* Los', nyjk.-ban érdeklődést, törődést jelent, p. o. *i hov khə lquəs* nem törődöm vele, mit bánom én!, *həvpt* Haupt (kölcönszó az úfn. irodalmi nyelvből), *fuvdv* Futter, *khäv* Gehör, *lejədv* Leder, *kift* Gift, *tseig* Zeug (kfn. Ziuc), *kitreiv* Gedränge;

Jövevény szavak mint: *sujlo* v. *solo* Solo, *exo* Echo *khəsinə* Kasino, *khoməndə* Kommando, *khəpitéü* Kapital, *škəndéü* Skandal, *klīma* Klima, *tsirkus* Zirkus, *pakət* Paket, *khanəpə* Kanape (fr. canapé), *parfin* Parfum (fr. parfum), *khəbinet* Kabinet, *parləmēnt* Parlament, *khupləmēnt* Kompliment.

3. er- (nyjk.-v) végű pluralisok.

15. §. Ez a végződés régi kéttagú s-tövek maradványa, mint gör. γένος, lat. genus.¹ Az ófn. -ir- végződés (későbbi ófn. -er²) ősgermán -iz-re vezethető vissza, az eredetileg a tőhöz tartozott,³ a kfn.-ben -er alakban volt meg mint a mai németben is, nyjk.-ban $e + r > v$ változás következtében -v-vá lett.⁴

Amennyiben a tövokális umlaut-képes, az umlaut mindennütt be is következett. Így főlegessé vált az a) umlaut-képesek csoportját α)- és β)-ra, «Umgelautete» és «Nichtumgelautete»-ra felosztani. (V. ö. 5. §.)

a) Umlaut-képesek. («Umgelautete» egyúttal.)

1. o — ei- umlaut-tal: *pōd* Bad — *pejədv*, *fōχ* Fach — *feixv*, *tōχ* Dach — *teixv*, *rōd* Rad — *rejədv*, *klōs* Glas — *klejəsv*, *krōb* Grab — *krejəsv*, *plott* Blatt — *pleittv*, *fōs* Fass — *feissv*.

2. əu — ei- umlaut-tal: *qūmt* Amt — *əimtv*, *pfqūnd* Pfand — *pfēindv*, *pqūnd* Band — *pēindv*, *quədv* Euter — *ējədv*, *kvqūnd* többesszáma nem *kvēindv, hanem *kvəndv* (Gewand), *lqūnd* Land — *lēindv*, *lqūm* Lamm — *ləimv*, *krəuət* Kraut — *krejədv*, *həuəs* Haus — *həjəsv*;

¹ PAUL: DGr. 18. §. Mhdgr. 123. §. 2. Jegyzet.

² BRAUNE: Ahdgr. 197. §. WILMANN: Id. m. 170 §. 2. és 190. §. a.)

³ MOLZ: Id. h. 31. k. 323—324. l., PAUL: DGr. 18. §.

⁴ PAUL: Mhdgr. 123. §., SCHATZ: Id. m. 120. §.

3. *ou* — *ei*-umlaut-tal: (*k*)*šlous* Schloss — (*k*)*šleissn*, *rous*, Ross', Pferd — *reissv*, *louχ* Loch — *leiχv*;

4. *ui* — *öü*-umlaut-tal: *huišs* Holz — plur.-a csak *tsinthöütsv* Zündhölzer-ben fordul elő, *fuig* Volk — *föükn*;

5. *uo* — *iə* (*u* — *i*)-umlaut-tal: *tuəχ* Tuch — *tiəχv*, *puəχ* Buch — *piəχv*, *kuəd* Gut — *kiədv*, *eiηtum* Eigentum — *eiηtüm¹* *ivtum* Irrtum — *ivtümv*, *heüliktum* Heiligtum — *heüliktümv*, *reiχtum* Reichtum — *reiχtümv*, *oigtum* Altertum — *oigtümv*, *trum* Drumm, nagy darab, — *trimmv*;

6. *ov* — *ev*-umlaut-tal: *ovt* — (V. ö. 2. §. 4.) *entv*, *tovf* Dorf — *teovf*, *vovt* Wort — *veovt*;

Jegyzet mnui Maul többesszámban: *meülv*.

b) Umlaut-képtelenek; *püt* Bild — *püdv*, *preit* Brett — *preittv*, *peit* Bett — *peitv*, *föd* Feld — *födv*, *khind* Kind — *khindv*, *rind* Rind — *rindv*, *vejəb* Weib — *vejəvv*, *mēintš* (V. ö. 2. §. 4.) — *mēintšv*, *řix* Vieh — *řixv*, (régi *u* — *tö*, lat. *pecus.*), *klil* Glied — *klidv*, *liəd* Lied — *liədv*, *liəχt* Licht — *liəχtv*, *kepēt* Gebet — *kepēt²* (végzödésnélküli is lehet a plur.-a), *kfris* Gesicht peiorativuma² — *kfrizv* *jo* -képzés 'fressen'-ből, ófn. *gafrizzi,³ *kvixt* Gewicht — *kvixtv*, *křixt* Gericht — *křixtv*, *křist* Gerüst — *křistv*, *heimat* Hemd — *heimatv*, *tiη* Ding — *tiηv*, *pā* 'Bein', nyjk.-ban mindig csontot jelent, *pānv*, *neist* Nest — *neistv*, *švevt* Schwert — *švevtv*, *köd* Geld — *ködv* (néha az -*v*-hoz még *n* is járul: *ködvn*), *kmiət* Gemüt — *kmiəd⁴*, *kšpeinst* Gespenst — *kšpeinstv*, *kšlāχt*, Scheide', hüvely — *kšlāχtv*.

II. Gyenge ragozás.

16. §. Úfn.-ben a semlegeseknek tulajdonképpen már nincs gyenge ragozásuk.⁴ Legföljebb vegyes dekl.-ról beszélhetünk. (p. o. Ohr, Bett, Haus, Auge, Herz).

Nyjk.-ban a gyenge ragozást ismét csak az *n* (-*n*, -*m*) jelzi a plur.-ban.

Eredeti *n*-tövéek közül csupán Herz tartozik ebbe a csoportba: nyj. *hevts* — *hevtsn*. A többi «gyengeragozású» semleges mind erős volt, ilyenek: *meö* Mal — *meöin*, *teü* Teil — *teüin*,

¹ MOLZ: Id. h. 31. k. 344. l.

² LESSIAK: Id. m. 135. §. b.)

³ SCHATZ: Id. m. 120. §.

⁴ V. ö. PETZ Egyet. előad. 1928/29. Alaktan. A német főnév mai ragozása.

(*āu-*, *evt-*, *vöd-*, *kheppv-*, *nōχ-*, *fōv-*, *keiη-*, *ivp-*, *hindv* — *teūin* An-, Erd-, Welt-, Körper-, Nach-, Vor-, Gegen-, Erb-, Hinterteile); «Teil»-lel képzett alakok: *tritl* Drittel — *tritln*, *fiatl* Viertel — *fiatln*, *fimftl* Fünftel — *finftln* stb., *haftl* kapocs, Paul szerint: Hähchen oder Nadel zum Zusammenhalten eines Kleidungsstückes»¹ — *haftln*, *tsöt* Zelt — *tsötη*, *feist* Fest — *feistη*, *ingvāt* (v. *ingvār*) Eingeweide — *ingvātη*, *kipivg* Gebirg — *kipivη*.

Az eddig idézett *r-* v. *-l*² végűeken kívül még roppant nagy számmal találunk belőlük nyjk.-ban: *fēinstv* Fenster — *fēinstvη*, *meissv* Messer — *meissvη*, *müstv* Muster — *müstvη*, *pflostv* Pflaster — *pflostvη*, *ruadv* Ruder — *ruadvη*, *kloustv* Kloster — *kloustvη*, *tsejəzl* Zieselmaus (kfn. zise-mūs, ürge) — *tsejəzln*, *vāl* Wade — *vālη*, *ivvpləjəpsl* Überbleibsel — *ivvpləjəpsln*, *mitl* Mittel — *mittln*, *prəsl* morzsa — *prəsln*, *kliftl* ócska ruha — *kliftln*. Ide sorozandó a számtalan *-erl*, *-el*, *-l*-végződésű³ seml. deminutivum. Az említett képzők nyjk.-ban *-vl*, *-l*, *-əl*. P. o. *pāndl* — *pāndlη* «Bändchen», *māndl* — *māndlη* Männchen, *khitsəl* — *khitsəl* v. *khitsl*, Ziege dem. -a (ófn kizzin) *khandl* — *khandln* Kanne dem. -a *lāmpəl* — *lāmpəlη* dem. Lamm-ból, *hejəzl* — *hejəzln* dem. Haus-ból (nyjk.-ban leginkább árnyékszékét jelent), *vəjηgul* kis idő, rövid idő — *vəjηgulη*, de nem igen használják plur.-ban, *vūtsəl* kis gyerekek, állatok becéző neve — *vūtsəlη*, *kauəsəl*, *špitsəl* — *kauəsəlη*, *špitsəlη* dem.-ok penis jelentéssel, *prunzəl* — *prunzəlη* ugyanaz, *stikl* — *stikln* dem. Stükből, *kutsəl* — *kutsəlη* dem. ? disznó, *šaməl* — *šaməlη* dem. *šqumü*-ből, Schemel, *tsitsəl* — *tsitsəlη* magy. cica, *hāl* — *hālη* dem. Haar-ból, *putsəl* — *putsəlη* babusgató szó stb. stb.

Ide tartoznak a *-nis* képzős⁴ semlegesek (nyj. *-nis*, *-nus*): *evgonis* (*nus*) — *evgonisη* Ärgernis, *evreignis* Ereignis — *evreignisη*, *pikreijəbnis* Begräbnis — *pikreijəbnisη*, *kitejtnis* Gedächtnis — *kitejtnisη*, *kfejηnis* Gefängnis — *kfejηnisη*, *khāmnis* Geheimnis — *khāmnisη*, *hindənis* Hindernis — *hindənisη*, *tsejηnis* Zeugnis — *tsejηnisη*, *pləjəmnis* ‚Bleibnis‘, Verbleiben — *pləjəmnisη*.

J ö v e v é n y s z a v a k mint: *eleməint* Element — *eleməintη*,

¹ PAUL: Deutsches Wtb. 243. l.

² V. Ö. MOLZ: Id. h. 31. k. 295. l., PAUL: DGr. 12. §. WILMANN: Id. m. III. k. 190. §.

³ V. Ö. LESSIAK: Id. m. 136. §., WEIDLEIN: Id. m. 41. §. 3. KLUGE: Wtbildungs-Abriß 32. §.

⁴ V. Ö. LESSIAK: Id. m. 135. §. b., WEIDLIN: Id. m. 29. §.

sakramēnt Sakrament — *sakramēintŋ*, *inštrumēint* Instrument — *inštrumēintŋ* (v. *inštrumēintv*), *tēstamēint* Testament — *tēstamēintŋ*, *materiēü* Material — *materiēün*, *hotō*, Hotel — *hotōn*, *presēint* Present, Geschenk — *presēintŋ* (fr. présent), *regimēint* Regiment — *regimēintŋ* (plur.-ban lehet *regimēintv* is), *pajonet* Bajonett — *pajonetŋ*.

C) Nönemű főnevek.

17. §. A nöneműeket szintén a plur.-képzés alapján csoportosítjuk.

Az *-v*-ra végződő plurálisokat két alcsoportra osztottuk fel, a második *b*) csoport „Kettős alakok” címet visel, t. i. végződés nélküliek alapján véve, de van egy *-v*-ra végződő mellékalakjuk is. P. o. *fłōšŋ* Flasche plur.-a lehet *fłōšŋ* és *fłōšnv*. Hogy a két alak közül melyiket használják nyjk.-ban, az egyrészt a beszélő egyéniségétől függ, másrészt pedig a szó mondatbeli helyzetétől. Általános érvényű szabályt erre vonatkozólag nem lehet felállítani. A *-nv*-ra végződő alakot inkább hanyag, lassú beszédűek használják, különösen a mondat végén.

I. Erős ragozás.

1. Végződésnélküli plurálisok.

18. §. a) «Umgelautete». Ebbe a csoportba leginkább umlaut-képes *i*-tövek, *u*- és consonantikus tövek tartoznak, amelyek még a kfn.-ben egybeolvadtak az *i*-tövekkel.¹

1. *ō* (*ou*) — *ei*- umlaut-tal: *nōxt* Nacht — *neixt* (plur.-a azonban lehet *nēxt* vagy gyenge *nēxtŋ* is), *touxtv* Tochter — *teixtv*;

2. *au* — *ei*- umlaut-tal: *kaüns* Gans — *keüns*, *haünd* Hand — *heünd* (régí *u*-tő), *vaünd* Wand — *veünd* (plur.-ban lehet *veündv* is), *faust* Faust — *feüst*, *haut*, Haut — *heüst*, *mau* Mauer — *mei*, *lauəs* Laus — *lejšəs*, *paünk* Bank — *peünk* (ellenben *flejšəšpāünk* — *flejšəšpānk* és *vaünv* Wanne — *vānnv*);

3. *o* — *a* umlaut-tal: *klōftv* Klafter — *klāftv*, (tőszámnevek után végződésnélküli a plur.), *lōst* Last — *lāst*, *mōd* Mahd — *mād* (plur. még: *mātŋ*), *ōdv* Ader — *ād v* v. *ādv*, *nōt* Naht — *nūt*;

4. *u(v)* — *i(v)*- umlaut-tal: *prüst* Brust — *prist* (eredetileg

¹ LESSIAK: Id. m. 138. §. 1., LINDENSCHMIDT: Id. m. 7. §. 7., 2., PAUL: DGr. 43. §., Mhdgr. 128. §.

cons. tövü), *khūw* Kuh — *khiv*, *šnūw* Schnur — *šniv*, *frūxt* Frucht — *frīxt*, *hūft* Hüfte — *hīft*, *klūft* Kluft — *klīft* v. *klīftŋ*, *vuvšt* Wurst — *vivšt*, *sūxt* Sucht — *sīxt* (plur.-ban alig mondják).

b) «Nicht ungelautete» és umlaut-képtelenek.

Ilyenek: *špuaš* Schoss (V. ö. 1. §. 2.), *hoit*, ‚Halt‘ < kfn. halte (Heerde, Horde = nyáj, horda), *sau* Sau (régí cons. tő, plur.-ban van mellékalakja is: *sauən*), *šlēhw* Schlehe (ófn. slēha, kfn. slehe), *huiššlōg* Holzschlag, *preinis!* Brennessel, *pliv* Blüte.

Valamennyi *-piv -pə* -(ófn. beri N., kfn. ber úfn. Beere)-ra végződő bogyo-t jelentő szó, mint: *mauipiv* Maulbeere, *evpə* Erdbeere, *praūpiv* Brombeere, *papūpiv* Pappelbeere, *mōpiv*, Mehlbeere (galagonya);

három *ā-* és *jā-*tő többnyire elvont értelemmel: *fuw* Fuhre, *māš* Meische, *tauf* Taufe;

számos *n-*re végződő nőnemű (ez az *n* torokhangok után *ŋ-*é, ajakhangok után *ŋ-*mé assimilálódott),¹ ilyenek:

šeiəm Scheibe, *kruəm* Grube, *štiaŋ* Stiege, *khoppm* Kappe (dem.-a: *khappü* N. inkább használatos), *kloppm* Klappe, *štəuən* Staude, *flivŋ* Fliege;

idevaló sok erőseredetű főnév is: *vundŋ* Wunde, *rintŋ* Rinde, *ruəm* Rübe, *soim* Salbe, *kləuəsŋ* Klause;

eredetileg gyengék: *šoin* ‚Schale‘, Tasse, *traūm* Traube (túl-nyomóan plur.-ban használatos), *šöülv* ‚Schale‘, Hülse, *pivn* Birne, *tsveišpm* ‚Zwetschke‘, Pflaumen, *šinn* ‚Schiene‘, Geleise, *krān* Gräte, *rouəzŋ* Rose, *vātšŋ* Ohrfeige, *vātšŋ* (*vārtsŋ*) Warze, *veipsŋ* Wespe, *preimsŋ* Bremse, *foin* Falle, *foitŋ* Falte, *pfāunn* Pfanne, *sunv* Sonne, *rinn* Rinne, *vouχv* Woche, *seiatŋ* Seite, *štöüjn* ‚Stelle‘, állvány, *šmujn* Schmolle, *švoim* Schwalbe, *fēiŋ* Feige, *sujn* Sohle, *šnojn* ‚Schnalle‘, kilincs, *tojn* (kfn. tüele?) ‚Delle‘ (V. ö. 2. §. 2.), *vūi* Wolle, *kruko* Krücke, *nivtŋ* Niete, *lotŋ* Latte, *pflāuntsŋ* Pflanze, *kreitsŋ* Krätze, *plindšleiχv* (t. i. Otter) Blindschleiche, *tujn* Dolde, *nivn* Niere, *sātŋ* Saite, *öün* Elle, *vāuntsŋ* Wanze, *taum* Taube, *fiχtŋ* Fichte, *supm* Suppe, *meiŋ(e)* Menge, *ēfuv* Einfuhr, *puvi* Bürde, *ān* Egge, *voitŋ* Walze, *špritsŋ* Spritze, *lāūmmŋ* Lampe, *vivŋ* Wiege, *švovtŋ* Schwarte (plur.-a lehet umlaut-tal *švārŋ*)

¹ LESSIAK: Id. m. 140. §., ESZTERLE: Id. m. 23. l., HAPP JÓZSEF: Béb község német (középbajor) nyj.-nak hangtana, 1915. Bpest. 20. §., SCHWARTZ ELEMÉR: A rábalapincsközi (délbajor) nyj. hangtana, Bpest 1914. 46. l. (Ez utóbbi rövidítve: Rábal. hgt.)

is), *pintn* Binde, *nōzn* Nase, *ōšn* Asche, *šupfo* Schuppen, *pfēošv* Pfirsich (V. ö. 1. §. 2.), *motrōtsn* Matratze;

eredeti *i-tövüek*¹ közül idetartozik: *āntn* Ente, *evpsn* Erbse, *nīs* Niss, *nūs* Nuss, *vuvtsn* Wurze, *āyl* Eiche, *štuvn* Stute; továbbá: *seōin* Säule, *kluppn* Kluppe', *hquazn* Hose, *mōzn* (kfn. māse). Mal, Flecken, *kloukv* Glocke, *tsitvn* Zither, *sīm* Silbe, *hāūm* Haube, *khoim* LESSIAK szerint «weibliches Rind, das zum erstenmal trüchtig ist»,² tehát borjadzó tehén, *tseōn* Zeile, *pluvmv* Blume (*pušn* mellett alig használják), *khevšov* Kirsche, *taūnnv* Tanne, rendszertint összetételben: *taūnnvāpām* Tannenbaum, *lā* Lehne (kfn. leine), *lēvzv* Lerche (ebből van a gyakoribb dem. *N. lēvzv*), *khejōn* Kette, *fēšov* Ferse, *khitn* Quitte (lat. cotonea), *kheistn* Keste' Kastanie, *meittn* Mette (lat. matutina), *pokv* Wange, *šlignv* Schlinge, *šraufv* Schraube, *triazn* Drüse, *khōūm* Kelle, *hāūndhejōvin* Handhabe, -v-ra végződő főnév: *klqūmpfo* Klammer; továbbá: *khovtn* Karte, *līppm* Lippe, *lēftsn* Lippe (kfn. lēfse). PAUL szerint: «die eigentliche oberdeutsche Bezeichnung für Lippe, was nd.-, md.-en Ursprunges ist»,³ *trut* Alp, lidérc, *truppm* Truppe, *šnuv* (kfn. snur, lat. nurus), «ein idg. Wort für Schwiegertochter»,⁴ *pritsn* és *piksn* (tk. Pritsche és Büchse) vagina, *preitsn* Bretzel, *krēintm* (kfn. krenze) Tragkorb, hátkosár, *mittn* Mitte, *vintn* Winde, *foutsn* Fötze', pofon;

jövevény szavak: *passiqū* Passion, élvezet, *stelāzi* v. *štōūlāzi* 'Stellage', *poiletn* Bolette, *aprikouazn* Aprikose (helyette inkább *marūn*-t használják), *tātsn* Tasse (fr. tasse, ol. tazza), *partsōn* Parzelle, *khapūtsn* Kapuze, *markn* Marke, *māssa* Masse, *khassv* Kasse, *khuntrūi* Kontrolle, *villv* Villa, *štrapātsn* Strapaze, *rās* Rasse,

2. Singularia tantum.

19. §. *sāf* Seife, *vōxt* Wacht, *vōx* Wache (irod. nyelvből kölcsönzött szó), *rōst* Rast. *puvs* Busse, *pāts* Beize, *hūf* Hilfe, *pfleig* Pflege, *hōū* Hölle, *fivmiv* v. *fivmuv* Firmung, *vōt* Welt, *aoaskunft* Auskunft, *qūkunft* Ankunft, *opkūnft* Abkunft, *mōxt* Macht, *nouət* Not, *kituūd* Geduld, *lejəmət* Leinwand, kfn. línwát átképződése,⁵

¹ LESSIAK: Id. m. 142. §.

² SCHATZ: ld. m. 114. §.

³ PAUL: Deut. Wtb. 31d. 1.

⁴ U. o.: 460. l.

⁵ PAUL: DGr. 42. §.

vūt Wut (Zorn analogiájára M.-ként is használják), *mūli* Milch, *ev* Ehre (pl.-a csak ebben a kifejezésben használatos: *in evn hojtn* in Ehren halten), *ēōle* Eile (irodalmi németből), *evt* v. *evtn* Erd (*evt* = földkerekség, *evtn* = [egy marék] föld), *kriipe* Krippe (úfn. alak), *nāg* Neige, *roxe* Rache (úfn. alak), *rei* Reue, *trei* Treue, *rūv* Ruhe, *vād* (kfn. weide) Weide, *lāūngvēō* Langweile, *kimeñti* Gemeinde, *koj* Galle (*koj mōχv* kellemetlenséget okozni), *klejəm* Kleie, *luqv* Lunge;

ha az úgynevezett «movierte Feminina» -in (kfn. -in, -inne) képzője² családnevekhez járul. ezek nem képeznek plur.-t: *oīdin* Altin, *kraumvrin* Krammerin, *heisin* Hessin, *fritsñsōftin* Fritzenschaftin stb;

az -iη -uη- (úfn.-ung; ófn.-ung, -unga; kfn.-unge)² képzős nőneműek közül a következők «singularia tantum»: *uvtniη* Ordnung, *novruη* Nahrung, *šatsuη* Schätzung, *peissvruη* Besserung, *vittvruη* Witterung, *feksuη* Fechsung, *švūluη* Schulung; ide tartoznak az eredeti «feminina abstracta», amelyek gótban és ófn.-ben -i-re, kfn.-ben -e-re,³ nyjk.-ban pedig -n v. -i-re végződnek. Ilyenek: *leiη* Länge, *prātñ* Breite, *kreis* v. *kreisñ* Grösse, *heiχ* Höhe, *hīts* Hitze, *vejotñ* Weite, *tiofñ* Tiefe, *šmōūn* Schmäle, *šveixñ* Schwäche, *liab* Liebe, *triķv* Trockenheit, *švivotš* Schwärze, *krōdñ* Geradheit, *tejori* Teure, *sejori* Säure, *khiañ* Kühle, *štivk* Stärke (nyjk.-ban az értelme csak konkrét: keményítő) *hiotñ* Härte, *hōjn* Höhle, *sejion* Seide, *ōxt* Acht (kfn. ahte), *kfov* Gefahr, *fuox̄t* Furcht, *lūg* Lüge (ófn. lugi), *veix* Weihe (ófn. vihi), *ovmūt* Armut, *tēmūt* Demut, ilyen — kiváltképpen — elvont főnevek még: *khoust* Kost csak «eledel» értelemben sing. tant., *pēi* Pein, *pēst* Pest, *khuilvrv* Kolera, *šām* Scham, *šei* Scheu, *šau* Schau, *štrei* Streu, *štivn* Stirne (helyette inkább *hivn* járja homlok kifejezésére), *vūste* Wüste (úfn. alak), *ēi-*, *aūsixt* Ein-, Ansicht, *prust* Brut, *aūntox̄t* Andacht, *kvoit* Gewalt, *kluat* Glut, az úfn. Mähne *māhov* «Mähhaar»-ban van meg, *hejorat* Heirat, *prōxt* Pracht, *suičs* Sulze, *pēiōš* Peitsche; j ö v e v é n y s z a v a k: *souos* Sosse (fr. sauce), *lini* Linie, *laniv* Lineal, *khumejedi* Komödie, *praksis* Praxis,

¹ V. Ö. LESSIAK: Id. m. 139. §., PAUL: DGr. 47. §.

² LESSIAK: Id. m. 139. §., PAUL: DGr. 47. §., WEDDELEN: Id. m. 30. §., F. KLUGE: Abriss der deutschen Wortbildungslehre, 11. §. b.

³ V. Ö. BRAUNE: Ahdgr. 212. §., LESSIAK: Id. m. 142. §., PAUL: Mhdgr. 126. §. 7. Jegyzet, SCHATZ: Altbayr. Gram. 115., Die Mda. v. Imst. 116. §.

mquadi Mode, *tūv* (fr. *tour*) p. o. *ān ti tuv khumv* an die Reihe kommen.

3. -*nv* (úfn. -*en*, -*er*)-*ra* végződő plurálisok.

20. §. A bajorban már nem lehet világosan megkülönböztetni, hogy az -*v* (-*nv*)- végződés az úfn. -*er*-nek v. -*en*-nek a nyj.-i alakja-e.¹

a) Ide elsősorban a hímnemű «nomina agentis»-ből képzett «móvierte Feminina»² tartoznak. (V. ö. 19. §.) P. o. *kheixin* Köchin — *kheixinnv*, *levrarin* Lehrerin — *levrarinnv*, *khönnvrin* Kellnerin — *khönnvrinnv*, *auftrōgvrin* Aufträgerin — *auftrōgvrinnv*, *fratšlvrin* Fratschlerin — *fratšlvrinnv*, *kfattorin* Gevatterin — *kfattorinnv*, *štrikvrin* Strickerin — *štrikvrinnv*, *šnežadvrin* Schneiderin — *šnežadvrinnv*, *hejvamin* Hebamme — *hejvaminnv*, *šnittorin* Schnitterin — *šnittorinnv*, *pejərin* Bäurin — *pejərinnv*, *ovvatorin* Arbeiterin — *ovvatorinnv*; tovább: *krqū* Krone — *krqūənv*.

Sok -*ij*, -*uj*- végű főnév (V. ö. 19. §. 2.) is az -*v*- végűekhez tartozik: *mēinuŋ* Meinung — *mēinuŋv*, *pištrofuŋ* Bestrafung — *pištrofuŋv*, *tsejətuŋ* Zeitung — *tsejətuŋv*, *lejəstuŋ* Leistung — *lejəstuŋv*, *lejətuŋ* Leitung — *lejətuŋv* stb. *hivn* Henne — *hivnv*;

j ö v e v é n y s z a v a k: *maši* Maschine — *mašinnv*, *khasevn* Kaserne — *khasevnnv*, *pevsqū* Person — *pevsqūnnv*, *khqūmuniaū*, Kommunion — *khqūmuniaūnnv*, *povtsiaū* Portion — *povtsiaūnnv*, *rōligiaū* Religion — *rōligiaūnnv*, *štatsiaū* Station — *štatsiaūnnv*, *reiməsvvri* sürgés-forgás — *reiməsvvriinnv*.

b) Kettős alakok.

21. §. *suvtŋ* Sorte — *suvtŋ* v. *suvtŋv*; *pfəjəfo* Pfeife — *pfəjəfo* v. *pfəjəfovnv*, *khivxv* Kirche — *khivxv* v. *khivxvonnv*, *plōhv* (kfn. blahe) Blahe, ponyva — *plōhv* v. *plōhvonnv*, *šmittŋ* Schmiede — *šmittŋ* v. *šmittŋnnv*, *flošŋ* Flasche — *flošŋ* v. *flošŋv*, *rejədv* Kornsieb, rosta — *rejədv*, *rejədvonnv* v. *rejədvnnv*, *štötsŋ* Stelze — *štötsŋ* v. *štötsŋnnv*, *hokv* Hacke — *hokv* v. *hokvonnv*, *tsqūŋv* Zange — *tsqūŋv* v. *tsqūŋvonnv*, *hittŋ* Hütte — *hittŋ* v. *hittŋnnv*, *sōxv* Sache — *sōxv* v. *sōxvonnv*, *štūm* Stube — *štūm* v. *štūmnnv*, (dem.-a N. *šivvl*), *tōšŋ* Tasche — *tōšŋ* v. *tōšŋnnv*, *kōzn* Gasse — *kōzn* v. *kōznnv*, *kqušŋ* ‚Gosche‘, Schnauze — *kqušŋ* v.

¹ H. FRIEDRICH: Die Stellung des Hauptwortes in den heutigen deutschen Mundarten. ZfdPh. 32. k. 496. l. 1. 3. §.

² LESSIAK: Id. m. 139. §. a), WEIDLIN: Id. m. 17. §. b) és 44. §.

koušnu, *štrōzŋ* Strasse — *štrōzŋ* v. *štrōzno*, *vīzŋ* Wiese — *vīzŋ* v. *vīzno*, *khivtsŋ* Kerze — *khivtsŋ* v. *khivtsno*, *khīstŋ* Kiste — *khīstŋ* v. *khīstno*, *pivštŋ* Bürste — *pivštŋ* v. *pivštno*, *plottŋ* Platte — *plottŋ* v. *plottno*, *numrv* Nummer — *numrv* v. *numrvno*; még számos F. főnevet ide lehetne sorolni, amelynek «végződés nélküli plur.»-a van és egyúttal *-v*-ra végződő mellékalakja is van. Némelyiknél megjegyeztük már ott is (V. ö. 18. §. I. a β), hogy *-v*-ra végződő plur.-a is van. Amint alább látni fogjuk *-v* plurálisok a gyenge nőneműek sorában is, kivált *-l*, *-v* (-el, -er) után, gyakran fordulnak elő.

II. Gyenge ragozás.

Az úfn. irodalmi nyelvben tulajdonképpen nincs már gyenge ragozása a nőneműeknek, csak erős és vegyes.¹ Mivel azonban nyjk.-ban a nőnemben is összeolvadtak a különböző tövek és a sing.-ban egyáltalában nem kap ragot a főnév, a nőnemű gyenge ragozást, mint a hímneműeknél és semlegesneműeknél, ismét csak a többesszámi *-n* végződés tünteti fel.

Ebbe a csoportba leginkább *â*- és *jâ*-tövek tartoznak.² Ilyenek: *lōg* Lage — *lōŋ*, *šprōx* Sprache — *šprōxŋ*, *voj* Wahl — *vojŋ*, *tsoj* Zahl — *tsojŋ*, *kvoj* Qual — *kvojŋ*, *štrōf* Strafe — *štrōfŋ* v. *štrōfv*, *vōg* Wage — *vōŋ*, *klōg* Klage — *klōŋ*, *frōg* Frage — *frōŋ*, *fovb* Farbe — *fovm*, *sovg* Sorge — *sovŋ*, *trōxt* Tracht — *trōxtŋ*, *šuj* Schule — *šujŋ*, *kōb* Gabe — *kom*, *štund* Stunde, *štuntŋ*, *šujd* Schuld — *šujdnŋ* (plur.-ban csak anyagi, pénzbeli adósság a jelentése), *rās* Reise — *rāzŋ*, *mauet* Maut — *mauetŋ*, *tseō* Zeile — *tseōn*, *špejās* Speise (az értelme nyjk.-ban éléskamra, magyarul is mondják: *špaiz*) — *špejāzŋ*, *pitt* Bitte — *pittŋ*, *sō* Seele — *sōn*, *šmiv* Schmiere — *šmivn*, *lēv* Lehre — *lēvn*, *ev* Ehre — *evn* (p. o. *īam ts'evn pētŋ* ihm zu Ehren beten), *heits* Hetze — *heitsŋ*, *aks* Achse — *aksŋ*, *meis* Messe — *meisŋ*, *reiad* Rede — *reiaŋ*; a nőnemű *-l*, *-el* és *-er*-végűek³ (nyjk.-ban: *-l*, *-ü*, *-yŋ*, *-v*; ófn. *-ala*, *-ara*, *-ila*, *-ula*) majdnem kivétel nélkül ide tartoznak. Ezek eredetileg valószínűleg erős ragozásúak voltak.⁴ P. o. *ōksl* Achsel —

¹ PETZ G.: Egyet. előad. 1928/29. Alaktan. A német főnév mai ragozása.

² LESSIAK: Id. m. 139. §. a).

³ LESSIAK: Id. m. 139. §. PAUL: DGr. 48. §. SCHATZ: Die Mda. v. Imst. 115. §.

⁴ PAUL: DGr. 48. §., WEIDLEIN: Id. m. 41. §. 3.

oksln, *kuidāūmsl* Goldamsel — *kuidāūmsln*, *fokl* Fackel — *fokln*,
kopū Gabel — *kopūn*, *khāūntsl* Kanzel — *khāūntsln*, *nō'l* Nadel —
nō'ln, *reiy'l* Regel — *reiy'ln*, *piwū* Bibel — *piwūn*, *totl* Dattel —
totln, *āxl* Eichel — *āxln*, *kuvy'l* Gurgel — *kuvy'ln*, *īnsl* Insel —
īnsln, *khūy'l* Kugel — *khūy'ln*, *maūndl* Mandel — *maūndlŋ*,
mūsl Muskel — *mūsln*, *ovy'l* Orgel — *ovy'ln*, *šoxtl* Schachtel —
šoxtln, *šīndl* Schindel — *šīndlŋ*, *šīssl* Schüssel — *šīsslŋ*, *šēimmū*
 Semmel — *šēimmūn*, *špīndl* Spindel — *špīndlŋ*, *tōfū* Tafel —
tōfūn, *vīndl* Windel — *vīndlŋ*, *vuwtsl* Wurzel — *vuwtsln*, *khoyl*
 Kachel — *khoyln*, *rūntsl* Runzel — *rūntslŋ*, *šaufū* Schaufel —
šaufūn, *sixl* Siebel — *sixln*, *trummū* Trommel — *trummūn*, *veiksl*
 Weichsel — *veikslŋ*, *ōzl* Assel — *ōzlŋ*, *lūmpū* (kfn. lumbel, lungel)
 Lunge — *lūmpūn*, *khūxl* Küche — *khūxlŋ*, *nū'l* Nudel — *nū'ln*,
rōšpū Raspel — *rōšpūn*, *er-végüek*, eredetileg erősek: *ōdv* Ader —
ōdvn v. *ādvn*, *fejədv* Feder — *fejədvn*, *khāūmmv* Kammer —
khāūmmvn, *lejəvv* Leber — *lejəvvn*, *lātū* Leiter — *lātūn*, *feišpv*
 Vesper — *feišpvŋ*; eredetileg gyengék: *plōdv* Blatter — *plōdvn*
 (p. o. *ti švovtsi plōdv* fekete himlő), *'ōdv* Natter — *ōdvn*, *klāūmpfū*
 Klammer — *klāūmpfvŋ*, *šūitv* Schulter — *šūitvn*; továbbá: *tsiffv*
 Ziffer *tsiffvn*;

jövevény szavak: *epistl* Epistel — *epistln*, *šāūntsn*
 Schanze — *šāūntsn*, *proub* Probe — *proum*, *klās* Klasse — *klāssŋ*,
poust Post — *poustŋ*, *pānk* Bank (csak pénzintézet jelentésben) —
pānkŋ, *prāntš* Branche — *prāntšŋ* (nyjk.-ban pereputty, banda a
 jelentése), *plōg* Plage — *plōŋ*, *uv* Uhr — *uvn*, *atres* Adresse —
atresŋ, *repatuv* Reparatur — *repatuvn*, *primīts* Primiz — *primītsŋ*,
oktāv Oktave — *oktāvŋ*, *fodografī* Photographie — *fodografīn*,
klaviv Klavier — *klavīvn*, *majestēt* Majestät — *majestētŋ*;

ei-végű főnevek: *khāntslēi* Kanzlei — *khāntslēin*, *lidaneī* Li-
 tanei — *lidaneīn*, *peikvəreī* Bäckerei, *peikvəreīn*, *špetsvəreī* Spetzerei —
špetsvəreīn, *lumpəreī* Lumperei — *lumpəreīn*, *raufvəreī* Rauferei —
raufvəreīn, *filosofī* Philosophie — *filosofīn*, *energī* Energia — *energīn*,
melodī Melodie — *melodīn*, *štrejədvəreī* Streiterei — *štrejədvəreīn*,
khuplvəreī, Kuplerei' bordélyház — *khuplvəreīn*, *saufovəreī* Sauferei —
saufovəreīn, *heitsvəreī* Hetzerei — *heitsvəreīn*;

volt latin -cia, -tia-végű főnevek: *provīnts* Provinz — *pro-
 vīntsn*, *khonsekvēints* Konsequenz — *khonsekvēintsŋ*, *ōlėgānts* Ele-
 ganz — *ōlėgāntsŋ*; régi *n-tövek*: *khōts* Katze — *khōtsŋ*, *frau*
 Frau — *frauŋ*, *huv* Hure — *huvŋ*;

Umlaut-képtelen *i*-tövek:¹ *leiχt*, ‚Leiche‘ — *leiχtn*, *tsejət* Zeit — *tsejətn*, *houχtsejət* Hochzeit — *houχtsejətn*, *peiχt* Beicht — *peiχtn*, *šrift* Schrift — *šriftn*, *kšixt* Geschichte — *kšixtn*, *šixt* Schicht — *šixtn*, *pflixt* Pflicht — *pflixtn*;

ide tartoznak a *-hejət*, *-khejət*-, *-šoft* — (kfn. *-heit*, *-keit*, *-schaft*)² — képzős nőneműek: *šeihejət* Schönheit — *šeihejətn*, *krəunkhejət* Krankheit — *krəunkhejətn*, *fətriəslixkhejət*, Verdrisslichkeit — *fətriəslixkhejətn*, *tixtikhejət* Tüchtigkeit — *tixtikhejətn*, *šuidigkhejət* Schuldigkeit — *šuidigkhejətn*, *leiχtsinikhejət* Leichtsinigkeit — *leiχtsinikhejətn*, *špovsaūmkhejət* Sparsamkeit — *špovsaūmkhejətn*, *noχpəšoft* Nachbarschaft — *noχpəšoftn*, *sipšoft* (kfn. *sippeschaft*) — *sipšoftn*, *fəjətsəft* Feindschaft — *fəjətsəftn*, *frəjətsəft* Freundschaft — *frəjətsəftn*, *khüntšoft* Kundschaft — *khüntšoftn*, *ksöüšoft* Gesellschaft — *ksöüšoftn*, *pouətsəft* Botschaft — *pouətsəftn*, *məušəft* Mannschaft — *məušəftn*, *ovtšəft* Ortschaft — *ovtšəftn*, *hevšəft* Herrschaft — *hevšəftn*, *liəbšəft* Liebschaft — *liəbšəftn* sth. stb.

a fentebbieken kívül idetartoznak még: *jəχt* Jagd — *jəχtn* (plur.-ban rendtelenséget, mulatozást jelent), *kipuət* Geburt — *kipuətn*, *ovvət* Arbeit — *ovvətn*, *tud* Tugend — *tudn*, *lost* Last — *lostn*, *fovt* Fahrt — *fovtn*, *tət* Tat — *tətn*, *šləχt* Schlacht — *šləχtn*, *rei* Reihe — *rejn*.

Jegyzet. Négy nőnemű főnév umlaut-ot szenvedett és a gyenge plur. *n*-jelét is megkapta: *əuχst* Angst — *əiηkstn*, *krəft* Kraft — *kreiftn*, *pruk* Brücke — *prukn*, *ədə* Ader — *ədən*.

6. Pluralia tantum.

22. §. Nyelvjárásunkban a következő főneveket csak többesszámban szokták használni: *əktn* Akten, *əwəsləŋ* Auslagen, *əksertsitsiəjn* Exerziten (lelki gyakorlatok), *fəstn* Fasten, *fəvriəjn* Ferien, *khapričtn* Kaprizen (olasz *capriccio*, fr. *caprice*), *khəustn* Kosten, *kšivistə* Geschwister, *ləjət* Leute, *ləukn* Locken, *nivn* Nieren, *nevfn* Nerven, *əütəv* Eltern, *šəvm* Scherben (sing.-ának *šissl*-t lehetne tekinteni), *šleig* Schläge, verés, *trejəvv* Treber (törköly), *pfinηkstn* Pfingsten, *umkhəustn* Umkosten, *vəiηəχtn* Weihachten.

¹ LESSIAK: Id. m. 139. §. b).

² V. Ö. LESSIAK: Id. m. 139. §. b). PAUL: DGr. 52. §., WEIDLEIN: Id. m. 27. és 28. §., KLUGE: Abriss der d. Wt.-bildungslehre, 22. és 28. §§.

II. A melléknév.

23. §. Nyjk.-ban is megkülönböztethetünk erős és gyenge melléknévrogozást, mint az úfn.-ben és a kfn.-ben. A kfn.-ben a két rogozás még élesen eltért egymástól. Nyjk.-ban azonban a gyengén használt melléknév erősen behatolt az erős rogozásba, úgyhogy az egyes esetekben általános uniformizálódást vehetünk észre.

1. Erős rogozás.

	M.	N.	F.
Sing. Nom.	<i>šlěxtv</i>	<i>šlěxts</i>	<i>šlěxti</i>
Gen.	—	—	—
Dat.	<i>šlěxtŋ</i>	<i>šlěxtŋ</i>	<i>šlěxtv</i>
Acc.	<i>šlěxtŋ</i>	<i>šlěxts</i>	<i>šlěxti</i>
Plur. Minden nemben és esetben:	<i>šlěxti.</i>		

24. §. Ez a rogozás akkor használatos, ha a melléknevet nem előzi meg határozott névelő. Határozatlan névelővel kapcsolatban szintén így rogozódik a melléknév. Elvéve Sing. F. dat.-ban *ānv šlěxtŋ* is hallható. M.-ban és N.-ban ez a rogozás hangtanilag megfelel a kfn.-nek. Dat.-ban csak látszólagos az eltérés, t. i. a kfn. dat.-i *m* rag *n*-né lett nyjk.-ban, mivel gyengén hangsúlyozott szótagban állt.¹ A plur.-ban már a dat.-ban is *-i*-t találunk végződés gyanánt. Ez elsősorban a gyenge rogozás hatásának, majd a többi kasus analogiahatásának az eredménye. Az *i*-végződés kfn. *iu*-ra vezethető vissza, amelyet tudvalevőleg *ü*-nek ejtettek. Ugyanezt a jelenséget látjuk a tőszámneveknél is. Tehát a N.-alak általánossá vált. (V. ö. a tőszámneveket 54. §. 1.)

Jegyzet. Sing. F. acc.-ban tulajdonképpen a végződésnélküli alak lenne a hangtanilag megokolt, de a nom. behatolt helyébe. LESSIAK szerint egyáltalában nem lehet biztosan megállapítani, hogy a M. és N. dat.-alakokat vajjon gyengén hangsúlyozott szóvégi *m > n* változással vagy gyenge formák befolyásával magyarázzuk-e?

Ú. n. kfn. rogozatlan alak (unflektierte Form) nem található már nyjk.-ban, hacsak nem a jelzett szó után álló melléknévben: *ti tsejät is khuvts* die Zeit ist kurz, *tə tög is lqūŋ* der Tag ist lang.

¹ V. ö. LESSIAK: Id. m. 99. és 143. §., ESZTERLE: Id. m. 56. l. HAPP: Id. m. 56. §. 3., HAJNAL: Id. m. 46. §., SCHWARTZ: Rábalap. hgt. 205. l.

Önálló használatban, vagyis névelő nélkül csak korlátolt-zámú esetben találjuk az (erős) melléknevet. Ilyen esetek:

a) Megszólításokban és felkiáltásokban, mint: *ovmv khev* armer Kerl; *tu fəruktv nov v. tu nov tu fəruktv* du verrückter Narr v. du Narr du verrückter; *heöjligv himü, kout* heiliger Himmel, Gott!; *liəvv fōdv, pruədv* lieber Vater, Bruder!; *vudikēs v krauathvū* Budakeszer ‚Krauthahn‘ (a budakesziek gúnyneve Buda-örsön), *tuvveöjlv noukkolkhouxv* Turwaller ‚Nockerlkocher‘ (a török-bálintiak gúnyneve), *topətv, potšədv khev* ügyetlen fickó, *tevrīši khapōn* ‚taube Kapelle‘ így szólunk arra, aki nem ért meg mindjárt,

b) Határozatlan jelentésben: ¹ *šejəvv puv, sejas māl* ‚schöner, ‚Bub‘, ‚schönes Mädchen‘; stb.

c) bizonyos fővevekkel kapcsolatban: ² *vėjəsv vėi is štivgv viv rouədv* weisser Wein ist stärker als roter; *krəuəslīxs, šiəxs veittv* csunya, ronda időjárás; *səuəri mūli* saure Milch, *fejəni, kuədi vov*, feine, gute Waare; *pevlīnv štrimpf* Berliner Strümpfe, *sauəs krauət* saures Kraut; *frīšəs, neipōxəvvəsv prəuət* frisches, neugebackenes Brot; *pejəmišv štrūl* ‚böhmischer Strudel‘; *tingiši məvī piv* türkische Maulbeere; *həuəskšpunnəni lejəmət* hausgesponnene Leinwand; *mit hovtv miə* mit harter Mühe; *mit heöjlv həuət* mit heiler Haut; *mit hāzv vossv* mit heissem Wasser; *mit rouədv tintv, fovb* mit roter Tinte, Farbe; *fov, nox laūv tv sejət* vor, nach langer Zeit; *in krouəsv nouət* in grosser Not; *öüjleindīks ’tsīfv* elendiges Ungeziefer; *trəuəri gi kšīxt* ‚traurige Geschichte‘; *šlėxtv veig* schlechter Weg; stb. stb.;

d) határozói használatban, mégpedig leginkább a part. praes. sing. nom.-ban: *ev hot vōs štėrədv, kėrədv, lōxədv, sitsədv kmōxt* er hat etwas stehend, gehend, lachend, sitzend gemacht; *si hot vōs aūprėintv, khəvxtv* stb. *kejəzv* sie hat etwas ‚angebrannt‘, gekocht stb. gegessen; *khəjədv hotv sej noxtmōj vejəzv* kalt hat er sein Nachtmahl gegessen; *tə tē is nuv hāsv kuət* der Tee ist nur heiss gut; *plīndv findi a in veig* blind finde ich auch den Weg, *i vev nuv touədv klīklīx mit vīnk* ich werde nur tot glücklich mit euch; *ev hots levėindīgv kfvāunkt* er hat es lebendig gefangen; *si hots tsəvūnədv fotsövūt* sie hat es weinend erzählt; stb.

¹ WEIDLEIN: Id. m. 48. §. 2.

² LESSIAK: Id. m. 143. §.

2. Gyenge ragozás.

25. §. Gyenge v. nominális a melléknév ragozása, ha határozott névelő előzi meg. Paradigma mint föntebb: *tə šlēxti* der schlechte.

	M.	N.	F.
Sing. Nom.	<i>tə šlēxti</i>	<i>əs šlēxti</i>	<i>ti šlēxti</i>
Gen.	—	—	—
Dat.	<i>in šlēxtŋ</i>	<i>in šlēxtŋ</i>	<i>tə šlēxti</i>
Acc.	<i>in šlēxtŋ</i>	<i>əs šlēxti</i>	<i>ti šlēxti</i>

Plur.-ban minden nemben és esetben: *šlēxti*.

Itt is látjuk, hogy a kfn. N. -*iu* végződés lett általánossá. Ez tulajdonképpen a főnév gyenge ragozásának felel meg a kfn.-ben.¹ A bajor-osztrák dialektusokban mindenütt megtaláljuk ezt a kfn.-*iu*-ból lett *i-t*.² A kfn. ragozásnak már csak a Sing. M. és N. acc. *n*-re végződő alakja felel meg.

A Sing. F. acc. kivételével itt is végződésnélküli alakokat várnánk (V. ö. 24. §. 1. Jegyzet): LESSIAK az *i-s* formák kiindulópontjának — a sing.-ban — az erős nőneműek nom.-át és acc.-át tekinti.³

26. §. Hangtani sajátosságok. a) *n*-, *m*- v. *ŋ*-re végződő melléknemekhez a sing. M. és N. dat.-ban *n* helyett *-v*-rag járul. Tehát **šeiŋ(ə)n*, **klān(ə)n*, **tin(ə)n*, **laũŋ(ə)n*, **eiŋ(ə)n*, **štrēiŋ(ə)n* és *šlimən helyett *šeiŋov*, *klānv*, *tinu*, *laũŋv*, *eiŋv*, *štrēiŋv* és *šlimv*-alakokat találunk nyjk.-ban.

b) *s* v. *š*-re végződő melléknemek sing. N. nom.- és acc.-a — az erős ragozásban *-əs*-ragú, p. o. *krouəsəs*, *frišəs*. Ez avval magyarázható, hogy a szóvégi mássalhangzó a végződés kiszorítására törekszik, de ebben az esetben a végződés erősnek bizonyult és egy «schwa» (ə) szuródott közbe.

c) A birtokos névmás és *ā* (ein), *khā* (kein) ragozása minden genus sing. nom.-ában és sing. N. és F. acc.-ban eltér a közönséges jelzői melléknévragozástól, u. i. ezekben az esetekben nem kapnak ragot. Határozott névelő után úgy ragozódnak, mint a

¹ LINDENSCHMIDT: Id. m. 20. §., PAUL: Mhdgr. 136. §., GOLTHER: Der Nibelunge Nöt, nyelvtani bev. 14. §.

² LESSIAK: Id. m. 144. §.. V. ö. még: ESZTERLE: Id. m. 52. l., REIS: Die deutschen Mdaa. 96. l.,

³ LESSIAK: Id. m. 144. §.

közönséges gyenge melléknév.¹ Ragozásuk olyan, mint az erős melléknévé, ha nem jelzői helyzetben állnak, plur.-ban még akkor is, ha jelzői helyzetben állnak. Az *n*-rag itt is teljesen eltűnt a plur.-ból.

Jegyzet. A part. praes. és perf., úgymint a középfok és a felsőfok ragozása teljesen megegyezik a közönséges (alapfokú) melléknév ragozásával.

3. A melléknév fokozása.

27. §. a) A középfok képzése a kfn.-ban *-er-* (ófn. *iro. -oro*) képzővel történt. A kétfajta ófn. suffixum, *-iro, -oro* következtében már a kfn.-ben voltak melléznevek, amelyek umlaut-ot vettek fel s olyanok, amelyek nem vettek fel. Egyszótagú mellézneveknek lehetett umlaut-os és umlaut-nélküli alakjuk a kfn. comparativus-ban.² Az umlaut eseteit alább tárgyaljuk.

Nyjk.-ban a középfok képzője *-v, -r, -ər*. P. o. *šlěxtv* schlechter, *a šlěxtvrv* ein Schlechterer, *tə šlěxtvri* der Schlechtere, *a šlěxtvts* v. *šlěxtvras* ein schlechteres...; *heixv* höher, *a heixvrv* ein Höherer, *tə heihvri* der Höhere, *a heixvras* v. *heixvts* ein höheres...

Az *-er*-képző *r*-je hol *v(i)* előtt, hol *v(i)* után jelenik meg. Teljesen a szóvégi mássalhangzótól függ a helyzete; *t, d, n, s* és *g* után közvetlenül következik az *r*, úgyhogy *v(i)* elé kerül. P. o. *kšiktrv* geschickter, *miadrv* müdere, *tə šěinri* der schönere... *kreisri* grössere. E példák mindegyikében *r* és a szóvégi vokális közé egy «schwa»-hang is szűrhető: *kšiktərv, miadrəv, tə šěinəri, kreisəri*.

b (v), f, p, k, ts, h, m, η és *v* után a középfok képzője rendszeren *-ər*: *tə kōvəri, šteifəri, knoppəri, heixəri, šliməri, leinəri, mōgvrəri* der gelbere, steifere, knappere, höhere, schlimmere, längere, magerere.

Néha a középfok képzője megkettőződik nyjk.-ban: *feianv-rv, kliānv-rv, šěinv-rv* feiner, kleiner, schöner.

28. §. b) A superlativus képzője nyjk.-ban *-əst, -st* (kfn. *-est*; ófn. *-ist, -ost*). P. o. *tə (ti, əs) šlěxtəsti, kliānsti, heixsti* der (die, das) schlechteste, kleinste, höchste, *-st* képző *-ig, -bar -sam-* (nyjk.-ban: *-ig, -pov, saūm*) képzős melléznevekhez járul: *heōliksti, fruχtpovsti, špovsaūmsti* heiligste, fruchtbarste, sparsamste; továbbá

¹ V. Ö. LESSIAK: Id. m. 146. §.

² PAUL: Mhdgt. 140. §.

a következőkhöz: *evšti, pęisti, leitsti, nęksti, heiřsti, kreisti, leřņksti, klięnsti, reřařsti (reřęsti)* erste, beste, letzte, nächste, höchste, grösste, längste, kleinste, reichste.

Az *-v-*, *l-* és *-at* (kfn. *-eht, oht¹*)-ra végződő kétszótagú melléknemek felsőfokát úgy a rövid-, mint a hosszúalakú képzővel képzik; *mōgvsti* v. *mōgręsti, tunkłsti* v. *tunkłsti, tojķasti* v. *tojķatsti²* magerste, dunkelste, ungeschickteste.

4. Umlaut a melléknév fokozásában.

29. §. Az umlaut-képes egyszótagú melléknemek — kevés kivétellel — a középfokban és felsőfokban umlaut-ot kapnak. Ezeket a tövokálisuk szerint csoportosítjuk:

a) *o* (< kfn. *a³*) — *öü*: *oid* alt — *öütv, öütęst-*; *khořt* kalt — *khöütv, khöütęst-*; *řmoi* schmal — *řmöülv, řmöülvęst-*;

b) *o* — *ei*: *houř* hoch — *heiřv, heiřęst-*; *kroub* grob — *krejęv, krejępst-*; *krouęs* gross — *kreissv, kreist-*; *řpōd* spät — *řpejędv, řpejędęst,* *řvoř* schwach — *řveiřv, řveiřęst-*; *krōd* gerade — *krejędv, krejędęst-*; *floř* flach — *fleiřv, fleiřęst-*; *mōgv* mager — *meigrv, meigręst-*; *nos* nass — *neissv, neissęst-*; a három utolsó umlaut-nélküli fokozású is lehet.

c) *ov* — *ię*: *ovm* arm — *ięmv, ięmst-*; *ovř* arg — *ięgv, ięgęst-*; *hont* hart — *hiętv, hiętęst-*; *řovf* scharf — *řięfv, řięfęst-*; *řtovk* stark — *řtięgv, řtięgęst-*; *řvovts* schwarz — *řviętsv, řviętsęst-*; *vovm* warm — *vięmv, vięmst-*;

d) *ęu* — *ei*: *lęvņ* lang — *leřņv, leřņkęst-*; *ęęvęv* sauber — *sejęvęv, sejęvęst-*;

e) *u* — *i*: *jvņ* jung — *jįv, jįęst-*; *ķsvęd* gesund — *ķsįdv, ķsįdęst-*; *frvę* früh — *frięrv, frięręst-*; *ķhvęts* kurz — *ķhįvętsv, ķhįvętsęst-*;

Jegyzet. *klā* klein fokozása: *klięv, klięst-*; *prād* vagy umlaut-nélküli fokozású v. pedig: *preędv, preędęst-*

A következők csak alapprofokban használatosak: *mott* matt, *sott* satt, *klott* glatt, *morb* mürbe, *fořliř* falsch, *fręv* froh, *ploss* blass, *toust* tot;

Umlaut-ot nem kap: *tovt* zart, *plōb* blau, *klv* klar, *řvęd*

¹ LESSIAK: Id. m. 148. §., WEIDLIN: Id. m. 51. §.

² WEIDLIN: Id. m. 51. §. b).

³ ESZTERLE: Id. m. 31. l.

rot, *rōχ* roh, *kraūnk* krank, *šlaūnk* schlank, *faui* faul, *praū* braun, *rauχ* rauh, *lauet* laut, *šlau* schlau, *hui* hohl, *fui* voll, *štuiš* stolz. *krump* krumm (hinkend) *kluag* ‚klug‘ nyjk.-ban előrelátó, takarékos, *tum* dumm, *rund* rund, *hās* heiss, *vāχ* weich.

30. §. Összetett- és származékmelléknevek sohasem kapnak umlaut-ot.¹ P. o. *krauəstlik*(χ) stb. ‚grauslich‘, undorító, fajtalankodó, *uwndliχ* ordentlich, *tāūnkpov* dankbar, *lāūnksaūm* langsam *lauŋgveōīlik* langweilig, *tāmiš* (< kfn. toum Dunst' + isch) szédítő stb.

A part. perf.-oknál sincs soha umlaut a fokozásban. P. o. *nikhāunt* bekennt—*pikhāuntv*, *pikhāuntəst*-; *fənāt* vernäht—*fənātv*, *fənātəst*-; *fərukt* verrückt—*fəruktv*, *fəruktəst*-; stb.

5. Suppletivismussal fokozott (ú. n. rendhagyóan fokozott) melléknevek.

31. §. A következő melléknevek közép- és felsőfokukat olyan alakokkal képezik, amelyeknek tulajdonképpen nincs alapfokuk. Ilyenek: *kuət* gut, *peissv* besser, *peist*- best-; *fū* viel, *mēv* mehr, *meiəst*- v. *məvrəst*- meist-; *mindəstŋs* — mindestens-ben *veīəniŋ*— wenig (comp. *veīəniŋv*, Sup. *veīəniŋkst*-) felsőfoka rejlik; *fruo* früh-nek is van rendhagyó fokozása: comp. *ēindv* früher. eher, sup. *ēindəst*—ehest-, frühest-; (< ófn. anti).²

Jegyzet. *fū* viel ragozás nélküli melléknév,³ csak nagy ritkán hallani az irodalmi németből kölcsönzött *fūli*-t v. *fūle*-t (viele) a plur.-ban.

6. Körülírásos és népies fokozások.

32. §. a) Nyjk.-ban a melléknév *štovk* ‚stark‘, *rīzik* riesig és nagyon ritkán *sēv* sehr szavak segítségével is fokozható. P. o. *štovk kuət*, *šēi fū* sehr gut, schön, viel; *rīzik krouəs*, *prād*, *lauŋ* riesig gross, breit, lang, *sev prāf*, *šēi*, *pūlig*, *tēi* sehr brav, schön billig, teuer.

33. §. b) Számos melléknevet egy elébe helyezett olyan főnévvel lehet fokozni, amely a melléknév által kifejezendő tulajdonságot leginkább magában hordozza. Ilyenek: *sōnkuət* seelen-

¹ LESSIAK: Id. m. 149. §., LINDENSCHMIDT: Id. m. 21. §. 3.

² LESSIAK: Id. m. 150. §., SCHWÄBL: Id. m. 65. §. 2.

³ SCHWÄBL: Id. m. 64. §. 3.

gut, *štoukfinstv* stockfinster, *haušəhoux* haushoch, *öünlāuŋ* ellenlang, *ölnyi*, *təūmvlāuŋ* daumenlang, hüvelyknyi, (*tə təūmvlāuŋi hanzi*, 'Hüvelyk Matyi'), *fəuəst-*, *pāmtik* faust-, baumdick, *nū'lvəiɡv-tik* 'dick wie das Wälg Holz', olyan vastag, mint egy sodrófa, *puttv-*, *pātsl-*, *treikvāx* butter-, 'batzen-', dreckweich, *štrōznprād* strassenbreit, *kliədik-*, *siədikhās* glühend-, siedendheiss, *nō'lfēi* nadelfein, *koutsevnevmlīx*, *koutsjeimvlīx* gotterbärmlich, gottsjämmerlich,¹ *plītstum* blitzdumm, *huntsmiəd* 'müde wie ein Hund', *štāhovt* steinhart, *ęəskhojt* eiskalt, *plēipōtsnšvā* 'schwer wie Blei', *sāxətvovm*, 'seichwarm', *khuəvovmi mūli* kuhwarme Milch, *šnē-māuvejəs* schnee-, 'mauerweiss', *plīəvejəs* blütenweiss, *khuŋnšvovts*, *peixšvovts* kohlschwarz, pechschwartz, *kujtkōb* goldgelb, *pluətrəuət* blutrot, *fēirouət* feuerrot, *pipōtsnrouət* (< magy. pipacs + rot), rot wie eine Klatschrose, *štoukplint* 'stockblind', *štāojt* 'steinalt', *meissvšovf* 'messerscharf', *vašl'nōs*, *tsęjəzlnōs* börig ázott, *himū-*, *tsveišpmplōb* himmel-, zwetschkenblau, *štōrlfeist* 'Stahlfest', *števmkraūŋk*, 'zum Sterben krank' *khūr'lrunt* kugelrund, *muədvnokat* 'mutternackt', *krōskriv* grassgrün, *fuŋlnōr'lnēix* 'funkelnagelneu' vadonatúj, *mauəstəuət* maustot, *tsukvsias* zuckersüss;

alā allein határozónak népies fokozása nyjk.-ban: *muədvkoutsōilikalā* 'mutter-gottselig-allein',² *klā* klein népies fokozásánál a fokozó szó utánakerül; *klāvintsik* 'winzig klein'.

7. Az adverbium képzése.

34. §. a) «Adjektiv-adverbia.» A melléknévből az ófn.-ben *-o*-képzővel,³ kfn.-ben *-e*⁴-képzővel képeztek határozószót Nyjk.-ban nincs már képző, mert a kfn. *-e* lekopott; így tulajdonképpen a ragtalan melléknév szerepel határozószóként. P. o. *miv kēs šlēxt* mir geht es schlecht; *tev is spōt* (kfn. spāte) *khumu* der ist spät gekommen; *kštāt* (kfn. staete) *kē!* 'langsam gehen'!

A comp.-ban szintén képzőnélküli a határozószó: *mōgrv*, *hevtv*, *leiqv*, *kreissv*, *tohevkhumv* magerer, härter, länger, grösser, 'daherkommen' (erscheinen).

A superlativusban a kfn. határozószónak *-est*⁵-suffixuma (< ófn. *-ist*, *-ōst*⁶) volt. Nyjk.-ban *əm* (am) praep. + a melléknév

¹ WEIDLEIN: Id. m. 56. §.

⁴ PAUL: Mhdgr. 142. §.

² V. Ö. WEIDLEIN: Id. m. 56. §. Jegyz. ⁵ U. o. 140. és 144. §.

³ BRAUNE: Ahdgr. 267. §.

⁶ BRAUNE: Ahdgr. 263. és 268. §.

felsőfokával képezzük a felsőfokú határozószót: *əm heiχstŋ* (kfn. höchst) am höchsten; *əm slēxtastŋ* (kfn. slēhtest), *əm vę̄ɛ̄nikstŋ* (kfn. minst), *əm lę̄ɛ̄kstŋ* (kfn. langest) am schlechtesten, am wenigsten, am längsten.

b) «Nominal-adverbia». Genitivusi -s raggal képzett adverbiumok¹ (v. ö. 4. §. 3. a): *links* links, *rę̄χts* rechts, *ę̄iŋs* eigens, *undvę̄iķs* unterwegs, *hoiķeķs* ‚halbwegs‘, *rę̄χtsveiŋ* rechts-wegen, *ivvhaps* (< * überhoubtes)² nagyjában, *ivriŋs* übrigens, *hindvruķs* alattomosan, *fov̄tōķs* ‚vor Tags‘, *kšvindas* geschwind, *psundas* besonders, *süntōķs* sonntags, *maūtōķs* montags, *vevritōķs* ‚werktags‘, *plumps*, mit dem Geräusch «plum» (ha valami vízbe esik).

c) *-iχ(k)* és *-vę̄iķas* (kfn. *-wis*) képzős határozószók: a) *hūt-suasiχ(k)* hin, *hę̄vtsuasiχ(k)* her, *hintritsuasiχ(k)* ‚nach hinten‘, hinterwärts, *ovi-*, *umi-*, *ę̄iŋi- auf-tsuasiχ(k)* hinab, umhin, hinein, hinauf; ez utóbbiakban a képző tk. felesleges, mert a szóvégi *-i* (< hin) már megjelöli az irányt;

β) *āsļvę̄iķas* einzelweise, *haufv-*, *massvę̄iķas*, haufenweise, massenweise, *štoukvę̄iķas*, *štiaŋvę̄iķas*, *šōχtlvę̄iķas*, stockweise, treppenweise, schachtelweise, *plēdvę̄iķas* ‚blöderweise‘, *tumvę̄iķas* dummerweise, *štōūnvę̄iķas* stellenweise, *klāvę̄iķas* ‚kleinweise‘, *pejēšpūsveķas* beispielsweise stb. stb.

Jegyzet. *-vę̄vts* (-wärts)-képzős határozószó mindössze kettő használatos nyjk.-ban: *aufvę̄vts* aufwärts és *sejōtvę̄vts* seitwärts, de ez az utóbbi igen ritkán fordul elő.

III. A névmás.³

35. §. A névmásokat három csoportba osztjuk: 1. az ú. n. «ungeschlechtiges Pronomen»-hez tartozó névmások csoportjába; idetartozik az 1. és 2. személyű személynévmás és a visszaható névmás. 2. az ú. n. «geschlechtiges Pronomen»-hez tartozó névmások csoportja: a) a 3. személyű személynévmás; b) a mutató névmás; c) a vonatkozó névmás; d) a kérdő névmás; e) a birtokos névmás. 3. Külön csoportba osztjuk a határozatlan névmásokat. Ezek is két alcsoportra tagolódnak: a) névmási eredetű és b) főnévi eredetű indefinitumokra.

¹ V. ö. WEIDLEIN: Id. m. 57. §. b).

² LESSIAK: Id. m. 122. §. α).

³ A német névmások történeti fejlődésére nézve v. ö. H. B. RUMFELT: Pronomina und Zahlwörter 1—122. II. Leipzig 1870.

1. Az ú. n. «ungeschlechtiges» Pronomen.

36. §. Az 1. és 2. személyű személynév más és a Pron. refl. (A nyj.-i alakok mellé tesszük a kfn. alakokat, hogy a hangtani fejlődést szemléltessük. A hangsúlytalan nyj.-i alakokat zárójelbe tesszük.)

	1. személy		2. személy		refl.
	kfn.	nyjk.	kfn.	nyjk.	kfn. nyjk.
Sing. Nom.	ich	<i>i</i> (<i>i</i>)	du, dú	<i>tū</i> (<i>t</i>)	
Gen.	mīn	<i>mēī</i>	dīn	<i>tēī</i>	sīn <i>sēī</i>
Dat.	mir	<i>mīv</i> (<i>mə</i>)	dir	<i>tīv</i> (<i>tə</i>)	
Acc.	mich	<i>mīv</i> , <i>mī</i> (<i>mi</i>)	dich	<i>tīv</i> , <i>tī</i> (<i>ti</i>)	sich <i>sī</i>
Plur. Nom.	wir	<i>mīv</i> (<i>mə</i>)	ir	<i>eīəs</i> (<i>s</i>) (< <i>ēz</i>)	
Gen.	unser	<i>unsv</i>	iuwer	<i>eīŋv</i> (< <i>enker</i>)	
Dat.	uns	} <i>uns</i>	iu	} <i>eīŋ</i> (< <i>enk</i>)	
Acc. unsich, uns			iuch		sich <i>iənv</i> , <i>sī</i>

Az 1. személy sing. acc.-ba a *mīv* (< *mir*) a dat.-ból hatolt be. Az 1. és 2. személyű sing. acc.-ában a második alak *mī* (*mi*) mich-ből a *ch* lekopása után fejlődött.¹ A pron. refl. dat.-át a 3. személyű személynév más dat.-ával pótoljuk úgy a sing.-ban, mint a plur.-ban. P. o. *ēv hot iəm ən tavak khaift* er hat sich einen Tabak gekauft.

Az 1. szem. plur. nom.-ban kfn. *wir*-ből nyjk.-beli *mīv* lett az igevégződés-*en* és az enklitikus *wir* egybeolvadása következtében. Ez a változás végbement a legtöbb bajor-osztrák nyelv-járásban² és a frank dialektusban.³

A 2. személynek nyjk.-ban nincsen meg a kfn.-nek hangtani-lag megfelelő plur.-a (*ir* > **iv*, *iuwer* > **eiv*, *iu* > **ei*, *iuch* > **eiχ*). Ezt a többesjelentésű régi duális helyettesíti: nom. *eīəs* ihr, gen. *eīŋv* euer, dat. acc. *eīŋg*. Ezeket a formákat már 14. századi bajor nyelvemlékekben is megtaláljuk, nom. *ēz*, gen. *ēnker*, dat. acc. *ēnc*⁴ (< gót. *igkara*).

¹ V. Ö. ESZTERLE: Id. m. 64. l., HAJNAL: Id. m. 49. §. III., HAPF: Id. m. 53. §. 4., LESSIAK: Id. m. 115. §. 4. b.

² LESSIAK: Id. m. 151. §.

³ REIS: Id. m. 98. l., v. Ö. még: LINDENSCHMIDT: Id. m. 59. §., WEIDLEIN: Id. m. 59. §.

⁴ PAUL: Mhdgr. 146. §. 6., LESSIAK: Id. m. 151. §., WEINHOLD: Bairische Grammatik 358. §.

Az 1. és 2. sz. sing. gen.-i *mēi*, *tēi* csak *ven* (wegen) praep.-val kapcsolatban fordul elő. P. o. *venmēinu*, *ventēinu* meinetwegen, deinetwegen. A wegen praep. nyjk.-ban dat.-szal is járhat: *ven mīv*, *ventīv* 'wegen mir', 'wegen dir'. A *mēi*-, *tēi*-t gehören ige vonzataként használják nyjk.-ban: *teias khēvt mēi*, *tēi* das gehört mir, dir; ez vonatkozik a plur. gen.-ra is, ahol azonban *teias khēvt uns*, *eīng* is hallható néha. Régi sing. gen.: *fugismēiniht* vergiss-meinnicht.¹

A refl. mindig gyengén hangsúlyozott nyjk.-ban, p. o. *ev hot si štovk kvvt undvhojdn* er hat sich sehr gut unterhalten; *sei hqūm si krakot miŋ kukrutshqu* (< magy. kukorica + hauen) sie haben sich gerackert mit dem Maishauen.

A hangsúlytalan alakok közül *-t* (du) a következő szólásokban kapcsolódik enklitikusan: *viäst vūst* wie du willst, *vānst khumst* wenn du kommst, *vouäst māst* wo du meinst, *vevst pīst* wer du bist, *opst khqūäst* ob du kannst, *veōjst pīst* weil du bist, *vevst und viäst pīst*, *vānst nua fleiās sig pīst* wer und wie du (auch) bist, wenn du nur fleissig bist.

Az enklitikus *-t* (du) ilyenféle alkalmazásának az oka abban kereshető, hogy az igeragozást átvitték a kötőszóra. Ez LESSIAK magyarázata szerint² úgy történt, hogy a kötőszó nem közvetlenül *du*-val, hanem először *dass*-szal érintkezett. Tehát *viäst* < wie + dass + du; a syntaktikus alkalmazás megerősíti Lessiak nézetét, nem tartjuk azonban kizártnak azt sem, hogy ezek a *viäst*-, *veōjst*-, *vānst*-féle alakok a *vōst*- (was du) *veīmst*- (wem du) féle formák (tehát pron. rel. + du) analogiájára keletkeztek, amelyekre szintén hatott az ige pracs. sing. 2. személyének *-st* ragja.

2. Az ú. n. «geschlechtiges Pronomen».

37. §. a) A 3. személyű személynévmás ragozása:

	M.		F.		N.	
	kfn.	nyjk.	kfn.	nyjk.	kfn.	nyjk.
Sing. Nom. ér	<i>ēv</i> (ə)	si, sī, sie, siu	<i>sī</i> (sī)	<i>ēz</i>	<i>əs</i> (əs, s)	
Gen. és [sín]	<i>seīnv</i>	ir[e]	<i>iərv</i> (iərv)	<i>ēs</i> [sín]	<i>seīnv</i>	
Dat. ime	<i>iām</i> (iām)	ir[e]	<i>iərv</i> (iərv)	im[e]	<i>iām</i> (iām)	
Acc. in	<i>iām</i> (-n, -nə)	si, sī, sie, siu	<i>sī</i> (sī)	<i>ēz</i>	<i>əs</i> (əs, s)	

¹ PAUL: Dgr. 128. §.

² LESSIAK: Id. m. 151. §.; WEINHOLD (Bairische Grammatik 358. §.) egyszerű euphonikus *s*-nek tartja ezt a közbeiktatott mássalhangzót.

Plur. Nom. Acc. mind a három nemben : <i>sēi</i> (s) < kfn. si, sī, sie, siu		
Gen.	<i>īənv</i> (iənv)	ir[e]
Dat.	<i>īənv</i> (iənv)	in

Látnivaló, hogy nyjk. alakjai eltérnek némely esetben a kfn.-től. Így elsősorban a M. sing. acc. *īəm*, amely, analogikus úton, a dat.-ból került oda.

Jegyzet. Ez az *īəm* már a kfn. *ime* mellett fellépő *īeme*-ből származik; ¹ nyjk.-ban az *m* azért van még meg, mert a kfn.-ben nem állt a szó végén («Auslaut»-ban).

Plur.-ban a nom.-i *sēi* kfn. sí-re vezethető vissza, tulajdonképpen nyílt *e*-t várnánk nyjk.-ban, de az *i* palatalizálta *e*-t s így ez zárttá lett.

Megjegyzendő még, hogy nyjk.-beli plur. gen. *īənv* (amely eltér a kfn.-től és az úfn.-től) a dat. befolyásának az eredménye.

38. §. Udvarias megszólításban a 3. szem. plur.-át használják, p. o. *sēi khumv ā tsə ūns* sie kommen auch zu uns? Hangsúlytalan alakban: *ovv kēṛṇəs* aber gehen sie!?

Az udvarias megszólítás acc.-a gyanánt a plur. dat.-t használják: *i hop īənv net rext fəštqūntṇ* ich habe Sie nicht recht (richtig) verstanden.

A gyermekek szüleiket ú. n. pluralis reverentiae-vel szólítják meg: *fōdv, eṛəs miəsts ā mitkē* Vater, ihr müsst auch mitgehen.

39. §. b) A mutató névmások. A kfn. dēr, daḡ, diu ragozása nyjk.-ban a következő:

	M.	N.	F.
Sing. Nom.	<i>tēv</i> (tə)	<i>tēṛəs</i> (əs)	<i>tēi</i> (ti)
Gen.	<i>tēṛn</i> <i>sēi</i>		<i>tēvrv</i> <i>iərv</i>
Dat.	<i>tēṛn</i> (<i>tēṛn</i> , <i>in</i>)		<i>tēvrv</i> (<i>tv</i>)
Acc.	<i>tēṛn</i> (<i>tēṛn</i> , <i>in</i>)	<i>tēṛəs</i> (əs)	<i>tēi</i> (ti)

Plur. mind a három nemben :

Nom. Acc.	<i>tēi</i> (ti) ²
Gen.	<i>tēi</i> <i>iənv</i>
Dat.	<i>tēi</i>

A plur. uniformizálódott *tēi*-re, amelyet kfn. *dei*-ből lehet

¹ LESSIAK: Id. m. 152. §.

² V. Ő. BRAUNE: Ahdgr. 287. §. f. és g.

megmagyarázni; *dei* volt a gyakoribb *diu* mellett a plur. nom. és acc.¹

A sing. nom.- és acc.-ban a kfn. *daʒ* mellett egy *deiz*-alakot is ismert,² amiből levezethető nyjk. *tēiəs*-je.

Plur.-ban az uniformizálódás oka abban rejlik, hogy a nom. és acc. hatott a dat.-ra, amely így elvesztette *n*-ragját (kfn. *den*). Úgy a sing., mint a plur. gen.-ban körülírt alakok vannak, p. o. *tēin seī hquəs* dessen Haus, *tēvrv iərv hquəs* derer Haus, *tēi iənv hquəs* deren Haus.

Tulajdonképpen gen.-a a prom. dem.-nak csak ilyenféle szólásokban maradt fenn: *tesvēiŋ* deswegen, *teshoʒb* deshalb, *əs is net dʒmü vēvt* es is nicht der Mühe wert.

40. §. A kfn. *dirre*- *ditze*-(*diʒ*)- *disiu*-nek megfelelője nincsen meg nyjk.-ban; ez a névmás *der* + *se*-ből alakult ki,³ s ennek első része (*der* > *tēv*) még megvan. Csakhogy *se* helyett *tō*(*da*)-val párosul: *tēv tō* *der da* (dieser), *tēiəs tō* *das da* (dieses), *tēi tō* *die da* (diese). Az a tárgy, amelyre rámutatunk, a két szó közé kerül: *tēv tiš tō* *der Tisch hier* (dieser Tisch). Ragozása olyan, mint a *tēv*, *tēiəs*, *tēi* ragozása (39. §. *b*). A *tō* meg is kettőződik, de a második tag nem hangzik úgy, mint az első, mert szövégen hangsúlytalanná vált, p. o. *tēi khuə tōda*. A kettőzött alakok használata legtöbb esetben substantivikus,⁴ p. o. *vēv hot tēiəs qukštöit* (wer hat das angestellt)-kérdésre a felelet: *tēv tō* *dieser*.

Távolabbi tárgyra *tēv tuvt*, *tēiəs tuvt*, *tēi tuvt* *der dort*, *das dort*, *die dort* mutat.

41. §. Ugyancsak távolabbi tárgyra mutató névmás *sōlv*, *sōlās*, *sōli*, amelynek jelentése az úfn. *jener*-nek felel meg. Ez a pron. sohasem áll névelővel; ragozása olyan, mint *tev*-é (39. §. *b*).

42. §. Úfn. *derselbe* nyjk.-ban: *tēvsōvi*, *tejəsōvi*, (*ti*)-*tēisōvi*. Ezt jelzőileg, főnévileg és állítmányi kiegészítőként használják. P. o. *tēvsōvi lōŋ* *derselbe* ‚Laden‘ (Brett), *tēvsōvi vēvt si leiʒt vidv quaskhēinnv* *derselbe* *wird sich leicht wieder auskennen*, *ti feksun is tīsōvi* *die Fechtung ist dieselbe*.

Jegyzet. Kfn. *sēlber*-nek nyj.-i *sōvv* felel meg, p. o. *i vēv šə*

¹ LESSIAK: Id. m. 153. §., PAUL: Mhdgr. 148. §. 2.

² PAUL: Mhdgr. 148. §. 6.

³ WEIDLIN: Id. m. 63. §.

⁴ LESSIAK: Id. m. 154. §.

sōv kē ich werde schon selber (selbst) gehen. Ugyanebben az értelemben használatos *alā* (allein) is, p. o. *am kšējātastṅ moχ is alā* am gescheitesten mach ich ss allein (selbst).

43. §. ‚Derselbe‘ helyett nagyon gyakran *tēvneimlīxi*, *tējəsnēimlīxi*, *tēineimlīxi* használatos. E névmás második tagja rendes melléknév módjára ragozódik. Első tagja lehet hangsúlyozott és kevésbé hangsúlyozott s ennek megfelelően a pron. dem. *tēv* hangsúlyozott v. hangsúlytalan alakjait használják, p. o. *tēvneimlīxi vōḡ* v. *təneimlīxi vōḡ* derselbe Wagen. Ez utóbbi jelentheti azt is, hogy a kocsí csak hasonló volt egy már ismert kocsíhoz. Ezt még inkább megvilágítja ez a példa: *i un tū māv haḡm ti neimlīxi hāt* ich und du (wir) haben dieselben (‚ähnliche‘) Hüte.

44. §. Kfn. *solch* (< régebbi *so-līch*)¹ nyjk.-ban *suilīgv*, *suilīks*, *suilīgi* (úfn. *solch*, *so beschaffen*), p. o. *suilīgi kīts štōnk fū* solche gibt es sehr viel(e).

Nagyon gyakran rosszaló értelemben használatos ez a névmás, p. o. *ən suilīgv suilētma aqfheingv* einen solchen sollte man (aufhängen) erhängen.

Rendes alakja mellett *suilīgv*-nak vannak mellékalakjai: *suilīxv*, *suilīxs*, *suilīxi* vagy parasitikus *t*-vel² *suītīgv* (-*χv*), *suītīgs* (-*χs*), *suītīgi* (-*χi*).

45. §. A *suilīgv*-féle mutatónévmásnál még kedveltebb és gyakrabban használatos:

squānv—*squās*—*squāni* so einer, so eins, so eine. Ezt rendesen megelőzi a határozatlan névelő, p. o. *tējəs vevt ā ə squānv* v. *tējəs vevt ā—r—ə squānv* das wird auch (ein) so einer, *squāni khāḡ leixt* so eine kann leicht; melléknévi használatban az *ā* gyengén hangsúlyozott: *ə squā*. A határozatlan névelő itt sohasem kap ragot, p. o. *ə squānv laūmpm* so einer Lampe.

46. §. A vonatkozó névmások. A kfn. *swēr*-nek megfelelő igazi vonatkozó névmás nincs meg a nyjk.-ban, ‚welch‘, pedig kérdőnévmási funkciót vesz fel. (V. ö. 49. §. —)

Ezeket elsősorban a vonatkozó névmásként használt kérdőnévmás helyettesíti: *vēv* wer, *vos* was; p. o. *vēv net siḡv khāḡ*, *tēv suḡ aqfhevn* wer nicht singen kann, der soll aufhören.

¹ PAUL: Mhdgr. 151. §. 4.

² V. ö. HAJNAL: Id. m. 42. §. A).

47. §. A leggyakoribb vonatkozó névmás a mutató névmás és *wo* (nyj. *vou*) helyhatározó összetétele: *tēvrou, tējəsvou, tēivou* der (wo), das (wo), die (wo) vagy mutató névmás + *vos* (was): *tēvos, tējəsvos, tēivos*. P. o. *tēivou* (v. *tēivos*) *mitkəinʷ suɪn si mōtɪn* die mitgehen, sollen sich melden.

A *tēvrou*-ból el is maradhat a mutató névmás, a *vou*-nak magában is vonatkozó névmási functiója van,¹ p. o. *tēi fuw həi kriaɡst vou ri də fəšprouχv hop* die Fuhre Heu kriegst, welche ich dir versprochen habe. A *vou* leginkább akkor áll, ha a mellékmondattal a főmondat után következik, amint azt példánk is mutatja. Ha pedig a főmondat előtt áll a mellékmondat, jobbra *vos* használatos *vou* helyett, vagyis a kérdőnévmás gyengén hangsúlyozott alakja. P. o. *vosi fušpriχ tējəs hoɪdi ā ɛi* was ich verspreche, das halte ich auch ein. Ez azonban nem absolut érvényű szabály, vagyis *vou*-t használnak mellékmondat + főmondat esetében is, *vos*-t viszont főmondat + mellékmondat esetében. P. o. *vou ri də fəšprouχv hop, tēi fuw həi kriaɡst; i hoɪts ā ɛi vos i də fəšprouχv hop*.

48. §. d) A kérdő névmások. Kfn. *wēr. waz* nyjk.-ban *vēv, vōs*, dat.- és acc.-ban: *vəim* (M. F.), semleges acc.-ban: *vōs*. Szinte instrumentalis jelentése van *tsəvōs*- (zu was = wozu)-nak; *vēv*- és *vōs*-nak gyengén hangsúlyozott alakjait a rövid magánhangzóból² ismerjük fel. P. o. *vōs vōütsn* was wollt ihr v. *vos vōütsn*? *vəim vōütsn ɛjəs qūšmion* wen wollt ihr betrügen (anschmieren)?

49. §. Kfn. *welch, welcher*³ nyjk.-ban *vöülv, vöülvə, vöüli* lett. Ez használható úgy főnévileg, mint jelzőként, p. o. *vöülv štrik isz stiaɡv* welcher Strick ist denn stärker? *ɛiəs vists ā net vöülv*? ihr wisst auch nicht welcher? Már a vonatkozó névmásoknál említettük, hogy *welch* sohasem relativ értelmű.

50. §. e) A birtokos névmások. A *mein, dein, sein* (kfn. *mín, dín, sín*) birtokos névmás nyjk.-ban: *məi, tɛi, sɛi*. Használják jelzőileg és önállóan.⁴

¹ SCHWÄBL: Id. m. 74. §. 2.

² LESSIAK: Id. m. 155. §. 2.

³ PAUL: Mhdgr. 151. §. 4., LESSIAK: Id. m. 115. §. 4. a), V. ö. még: ESZTERLE: Id. m. 64. l., SCHWARTZ: Rábalap. hgt. 90. l.

⁴ V. ö. LINDENSCHMIDT: Id. m. 14. §., PAUL: Mhdgr. 151. §.

1. A jelzőként használt pron. poss. ragozása a következő:

		1. személy			2. személy		
		M.	N.	F.	M.	N.	F.
Sing.	Nom.	<i>mēī</i>			<i>tēī</i>		
	Gen.	<i>mēīən sēī</i>	<i>mēīnv iərv,</i>		<i>tēīən sēī</i>	<i>tēīnv iərv</i>	
	Dat.	<i>mēīən</i>	<i>mēīnv,</i>		<i>tēīən</i>	<i>tēīənv</i>	
	Acc.	<i>mēīən, mēī</i>	<i>mēī,</i>		<i>tēīən, tēī</i>	<i>tēī</i>	
Plur.	Nom. Acc. Dat.	<i>mēīəni</i>			<i>tēīəni</i>		
	Gen.	<i>mēīəni iənv</i>			<i>tēīəni iənv</i>		
		3. személy					
		M.	N.	F.			
Sing.	Nom.				<i>sēī</i>		
	Gen.	<i>sēīən sēī</i>			<i>sēīənv iərv</i>		
	Dat.	<i>sēīən</i>	<i>sēī</i>		<i>sēī</i>		
Plur.	Nom. Dat. Acc.	<i>sēīəni</i>					
	Gen.	<i>sēīəni iənv</i>					

Éppen úgy ragozódik: *unsv, eīngv* unser, euer. Kfn. er-nek (< plur. gen. ir), amelyet a XIV. sz.-ban kezdtek ragozni,¹ nyjk.-ban *iənv* (V. ö. 37. §. a)) felel meg. Ragozása:

		M.	N.	F.
Sing.	Nom.	<i>iənv</i>		
	Gen.	<i>iənvən sēī</i>	<i>iənv(n)</i>	
	Dat.	<i>iənvən</i>		
	Acc.	<i>iənvən, iənv,</i>	<i>iənv</i>	
Plur.	Nom. Dat. Acc.	<i>iənrī</i>		
	Gen.	<i>iənrī iəna</i>		

2. Az önállóan használt birtokos névmások a következők:

1. szem.: *mēīnv, mēīəs, mēīəni*, 2. szem.: *tēīənv, tēīəs, tēīəni*,
3. szem.: *sēīənv, sēīəs, sēīəni*, 3. szem. F.: *iərv, iərvs, iəri*.

Plur. 1. szem.: *un(s)rv, unsvs, un(s)ri*, 2. szem.: *eīngv, eīngvs, eīngvri*, 3. szem.: *iənrv, iənrvs, iənrī*.

Mindezek a következő paradigma szerint ragozottnak:

		M.	N.	F.
Sing.	Nom.	<i>mēīənv</i>	<i>mēīəs</i>	<i>mēīəni</i>
	Gen.	<i>mēīən sēī</i>		
	Dat.	<i>mēīən</i>		
	Acc.	<i>mēīən</i>	<i>mēīəs</i>	<i>mēīəni.</i>

¹ WEIDLIN: Id. m. 66. §.

A plur. minden személyben és minden casusban megfelel a jelzőként használt birtokos névmások ragozásának. (V. ö. 50. §. 1.)

3. Határozatlan névmások. (Indefinita).¹

51. §. a) Névmási eredetű² határozatlan névmások.

1. Kfn. swēr, swaz (úfn. wer auch immer, was auch immer)-nak nyjk.-ban *vēdvvū, vōsdvvū* (< wer + der + will, was + der + will) felel meg. P. o. *tējas khqū vēdvvū und vōsdvvū sēi i floxt mi net* das kann wer auch immer und was auch immer sein, ich fürchte mich nicht. Ugyanilyen értelemben használatos *vöülvdvvū, vöülvsvdvvū, vöülvīdvvū* (welcher, welches, welche auch immer.)

Bárki, bármí, bármely kifejezésére nyjk.-ban nagyon gyakran használják a magyar *akár* és a nyj.-i kérdőnévmás összetételét:³ *akarvēv, akarvōs* (akárki, akármi), *akarvöülv, akarvöülvōs, akarvöüli* (akármelyik).

2. A kérdő névmás hangsúlytalan alakja is lehet határozatlan névmás. P. o. *as vēvt ša vev khumv* es wird schon wer (jemand) kommen. Ezt a névmást szeretik *ā*-val (auch) kapcsolatban használni, p. o. *a lērv is ā sē vev in dv kimeñdi* ein Lehrer is auch schon wer (jemand) in der Gemeinde; *as pfēvōshqūndīn is āvōs* das Pfirsichhandeln ist auch etwas, t. i. jó kereseti forrás; *vōs* és *āvōs* ellentéte *nīks* (nichts), amelyet kiegészítőként használnak, p. o. *quas tv kqūntsi kšīxt vēat nīks* aus der ganzen Geschichte wird nichts.

3. Kfn. ieder, iewēder nyjk.-ban rendesen a határozatlan névelővel együtt jár:⁴ *ajejadv, ajejats(əniats) ajeiadi* v. *əniadv, əniats, əniadi* v. *əjiadv, əjiats, əjiadi*; *əjiadv tāt kean tuvt sēi* ein jeder ,täte' (möchte) gerne dort sein.

A semleges *jejats* személyeket is helyettesít: *jejats jāmvt hojt ums kōt* jeder(!) jammert halt um das Geld.

Jegyzet. Kfn. al-nak (nyjk.-ban *oīlv, oīlvōs, oīli*) már kfn.-ben is ,jeder'-értelme volt, különösképpen azonban plur.-ban. Ezt nyjk.-ról is elmondhatjuk; *oīli* alle, jeder inkább használatos mint

¹ V. ö. THEODOR STECHER: Die neuhochdeutsche Wortbiegung, Breslau 1927. 38—39. ll.

² PETZ: Egyet. előad. 1928/29. Alaktan: Névmások.

³ WEIDLIN: Id. m. 64. §. 1.

⁴ V. ö. LESSIAK: Id. m. 156. §. 5.

jeiædi (*jeiædv* plur.-a). Kfn. etebaz csak *ejavv*, *eippv* határozószóban van már meg nyjk.-ban, jelentése véletlenül, talán (úfn. etwa).

52. §. b) Névszói eredetű határozatlan névmások.

1. Kfn. *man* > nyj. *mæ*, amely mindig enklitikusan használatos, p. o. *vosmæ fædiæt tēias prquxtmæ klei* was man werdient, das braucht man gleich. Kfn. niemand-nak nyjk.-ban *nimqūnt* felel meg, de ezt keveset használják. P. o. árverésen a kisbíró kérdezi: *nimqūntpeissv* ? niemand besser ? (senki többet ?).

2. Kfn. *manec*, *manic* nyjk.-ban középfokban használatos; kfn. *maniger* > *māūenigv*, *māūeniks*, *māūenigi* (úfn. *mancher*, -es-, e). P. o. *māūenigv is šə kqūnts nīdv kšlōn* *mancher* ist schon ganz abgesspannt (levert). A N. *māūeniks* szintén állhat személyek helyett. P. o. *ə māūeniks māt kōv əs is sōu kšējət* (*Mancher* meint gar er ist so gescheit.)

Jegyzet. A főntebb említett *niks* semmi (51. §. a. 2.) szintén főnévi eredetű. Ufn. nicht < kfn. niewicht < nie + erős M. N. wiht (Wesen) < gót. waihts.

3. Kfn. *ētelich*, *ēteslich* nyjk.-ban *ēitlixī* *etliche*. Ezt a névmást a kfn.-ben *lich* (v. *gelich* = *gleich*) melléknév segítségével képezték.

Ugyanilyen jelentésű *ə pōv* 'ein Paar' egynéhány, p. o. *kiviam ə pōv hōlv gib' ihm einige Heller*. Ha nagyon csekély számú tárgyról van szó akkor *ə pōvt* kiegészítik *ātsigi* (einzige) adj.-mal, tehát: *ə pōv ātsigi* einige, néhány.

4. Számnévi eredetű pron. indef.-ok *āna—ās—āni*, 'einer—eines—eine', tkp. az úfn. *jemand* v. *irgend* *ein*-nek felel meg; p. o. *to khunt ānv* da kommt jemand v. 'irgendeiner'. Ennek a tagadó alakja *khānv—khās—khāni* *keiner—keines—keine*; p. o. *khāni is šēi* *keine* ist schön.

A semleges *ās khās* személyekre is értelmezhető (valaki, senki jelentésben). P. o. *ās sokt sōū, ās vidv sōū und khās vās niks* *jemand* sagt so, *jemand* wieder so und *niemand* weiss etwas. (Amint látjuk, nyjk.-ban megállhat két tagadás egymás mellett — tagadó jelentésben.)

53. §. A kölcsönös névmás nyjk.-ban *ānqūnd(v)* (einander). Ezt az *ander* pron. indef. dat.- és acc.-ának tekintik: *einer* dem *anderen* v. *einer* den *anderen*; p. o. *sei kejem ānqūndo*

ti haūnd sie geben einander die Hand; *tēi sīmpfv ānāūnd(v)* die schimpfen einander.

IV. A számnév.¹

54. §. 1. T ő s z á m n e v e k. Ragozott alakja ezek közül csak *ās* (kfn. úfn. ein[s])-nak van: *ānv* — *ās* — *āni* kfn. einer — eine₅ — einiu). Ennek a használata lehet főnévi (önálló) és jelzői.²

a) *ās* főnévi használatban pronominalis ragozást követ:

	M.	N.	F.
Nom.	<i>ānv</i>	<i>ās</i>	<i>āni</i>
Ben.	<i>ān sēi</i>	<i>ān sēi</i>	<i>ānv iārv</i>
Dat.	<i>ān</i>	<i>ān</i>	<i>ānv</i>
Acc.	<i>ān</i>	<i>ās</i>	<i>āni</i>

b) Jelzői használatban a következőképpen ragozzák:

	M.	N.	F.
Nom.	<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>
Gen.	<i>ən sēi</i>	<i>ən sēi</i>	<i>ənv iārv</i>
Dat.	<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>ənv (ənvrv)</i>
Acc.	<i>ən</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>

Ez a számnév egyúttal határozatlan névelő is; p. o. *i lejš* *jēits ə stōvk kuəts pīəxl̥* ich lese jetzt ein sehr gutes Buch. A jelzőileg használt *ə*-nak hangsúlyozott alakja is lehet, mégpedig annak a kifejezésére, hogy valóban csak egy tárgyról v. személyről van szó: *ā'raufāūη*, *ā'lātν*, *ā'māū* ein ‚Rauchfang‘ (Schornstein), eine Leiter, ein Mann. Itt a hangsúlytalan *ə*-val szemben, amely rövid, a magánhangzó megnyúlt és nasalizálódott. Kiejtése tehát egyenlő a főnévileg használt *ā*-éval. Ragozása olyan mint a hangsúlytalan alaké. Az egy után következő tőszámnevek közül kfn. *zwēne*—*zwō*—*zwei*-nek nyjk.-ban *tsvā* felel meg, ami azt mutatja, hogy a kfn. semleges *zwei*-alak mind a három nemből uniformizált. Éppúgy kfn. *dri*—*drie*—*driu* is nyj.-i *trēi*-re zsgorodott össze, amely hangtanilag a kfn. M. F.-nak felel meg.³

¹ V. Ö. RUMPELT: Pronomina und Zahlwörter. 122. kl.

² LESSIAK: Id. m. 146. és 157. §., PAUL: Mhdgr 151. §., WEIDLEIN: Id. m. 68. §. a.

³ V. Ö. LESSIAK: Id. m. 157. §., ESZTERLE: Id. m. 45. l., SCHATZ: Die Mda. von Imst. 148. §.

A többi tőszámnév 4-től 19-ig önálló használatban (felsorolásnál) végig *i*-re végződik, mint általában a bajor nyelvjárásokban és az alemannban. (V. ö. 24. §.). Eszerint: 4 *fióri*, 5 *fimfi*, 6 *seiksi*, 7 *simi* (összevont alak *sivēni*-ből, amelyet nagyon gyakran szintén használnak), 8 *ōxti*, 9 *neimi*, 10 *tsēni*, 11 *ēöfi*, 12 *tsvöüfi*, 13 *treitsēni*, 14 *fiutsēni*, 15 *fuftsēni*, 16 *sēxtsēni*, 17 *siptsēni*, 18 *ōxtsēni*, 19 *neätsēni*;¹ jelzői használatban az *i* szó végén elmarad. (Felsorolásnál néha önálló használatban is *i* nélküli alak járja nyjk.-ban.)

A tizes számok *-ik-* v. *iχ*-re végződnek: 20 *tsvāuntsik(χ)*, 30 *treisik(χ)*, 40 *fiutsik(χ)*, 50 *fūftsik(χ)*, 60 *sēxtsik(χ)*, 70 *siptsik(χ)*, 80 *ōxtsik(χ)*, 90 *neätsik(χ)*. Összetett számoknál (20-tól felfelé) az egyeseket a tizesekhez *-un-* és *unt-* (und)-tal kapcsolják: 22 *tsvāuntsvāuntsik*, 54 *fiuruntfūftsik*, 68 *ōxtuntsēxtsik*, 99 *neäunneätsik* stb.; *n* helyett sokszor ú. n. «hiatusilgendes *r*» lép fel, p. o. *ārunneätsik* 91; *tsvā* (zwei) után, ha nincs is *n*, szintén felléphet ez a hiatuspótló *r*, p. o. *tsvāruntfiutsik* 42; 100-tól (*hūndot*) felfelé rendszerint elmarad az *und*: 105 *hūndotfinfi*, 140 *hūndotfiutsik*, 190 *hūndatneätsik* stb., elvéve azonban előfordul *unt*-tal való kapcsolat is: *hūndotuntās* 101 stb.; a százasok: 200 *tsvāhūndot*, 300 *treihūndot* stb.; 1000 (*tquasnd*)-tól felfelé összetett számneveket éppúgy képezünk mint 1000-ig.

55. §. 2. Rendszámnevek. Ezeket úgy ragozzuk, mint a rendes mellékneveket *tv ēvšti* der erste *tsvejtēti*, *tritti... ēöfti* (11.)... *siptsējtēti* stb.

A 16. sz. előtt használt volt² kfn. ander (úfn. zweite) nyjk.-ban — az öregek beszédében — csak a következő szólásban található meg: *əm qūndotn tōg am andern* (zweiten) Tag.

20-tól kezdve a rendszámneveket úgy ragozzuk, mint a felsőfokot: *tv tsvāuntsiksti*, *treiuntreisiksti*, *sēxtsiksti*, *hūndvsti*, *tquasndsti* stb.

Felsoroló határozószavakat *tsə* (zu)-val a szám előtt, *-tŋs* suffixummal a szám után, képezünk; p. o. *tsənēvšt* zu erst, *tsə tsvējt* zu zweit (tovább nem is igen használják ezt a felsoroló számnevet); *ēvštŋs* erstens, *tsvejtŋs* zweitens, *trittŋs* drittens, *tsējtŋs* zehntens stb.

¹ BRAUNE: Ahdgr. 271. §. a. és b.

² PAUL: Mhdgr. 152. §. 4. jegyzet.

56. §. 3. Sokszorosító számneveket *-foχ* (-fach) képzővel képzünk: *āfoχ* ein-fach, *tsvāfoχ* zweifach, *treifoχ* dreifach stb.; ‚doppelt‘ (nyjk.-ban *touppūt*) analogikus úton az utána következő számokra is átterjedt, úgyhogy gyakran hallhatók ilyen számnevek: *treitouppūt* (‚dreidoppelt‘), *fiwtouppūt*, *fimflouppūt*, amelyek tkp. absurd alakok; sőt a gyermekek nyelvében még 1-re és 2-re is átrivődött ez a képzésmód: *ātouppūt*, *tsvātouppūt*.

Kfn. -valtic, -veltic csak *āfōtik* einfältigben maradt meg, értelme azonban megváltozott, u. i. nem mennyiséget fejez ki, hanem lelki tulajdonságot (balgaság, együgyűség).

57. §. 4. Szorzószámneveket *-moj* (-mal) képzővel képzünk nyjk.-ban: *āmoj* 1-szer, *tsvāmoj* 2-szer, *treimoj* 3-szor, *hundotmoj* 100-szor stb.

58. §. 5. Osztószámnevek. A je eins-, je zwei-féle alakok nyelvjárásunkban nem ismeretesek. Ezeket *unt*-tal való képzések helyettesítik, mint *tsvā unt* *tsvā*, *fiw unt* *fiw* (2—2, 4—4). Ez az *unt* sokszor el is maradhat: *trei-trei*, *sejks-sejks*. (3—3, 6—6.)

59. §. 6. Fajtát — jelentő számneveket — *lv* (lei) segítségével képezünk nyjk.-ban, amelyeket azonban 10-en felül alig használunk: *ānlv* einerlei, *tsvārlv* zweierlei, *treirlv*, *fiwrlv* stb. Lessiak ezeket «Art- oder Gattungszahlen» néven említi.¹

60. §. 7. A törtszámnevek képzője *-tl* (-tel), amely Teilre vezethető vissza: *trittl*, *fiwtl*, *fimfltl*, *sēikstl*. Gyakran használatos: *ōxtl*, *fiwtl*, *sēxtsēxtl*, *tsvāuntrēiasikstl* a község zenészei körében. *tsvēiatl helyett *hoj̄b* (halb) használatos, ebből: *qūndvthōj̄b* anderthalb. Ha húsról van szó *qūndvthōj̄ps* v. *qūndvthōj̄m*, t. i. *fiwtiη* (*trei-*, *fimfiwtiη*) (< kfn. erősragozású M. vierdunc, vierdinc-Viertel eines Pfundes).

V. Az ige.

1. Activum és passivum.

61. §. Éppúgy mint a kfn.-ben,² úgy nyjk.-ban is már csak az activumnak van önálló alakja. A passivumot, mint az úfn.-ben is, *vevn* (werden)-segédigével és az ige part. perf.-ával képezik. Cselekvőt akkor használnak, ha a cselekvő alany a beszélő előtt

¹ LESSIAK: Id. m. 158. §.

² PAUL: Mhdgr. 153. §., WEIDLIN: Id. m. 69. §.

ismeretes, szenvedőt pedig csak abban az esetben, ha a cselekvő alany valami meg nem határozott, mellékes v. egyáltalában ismeretlen.¹ A passivum inkább történést fejez ki, mint cselekvést. P. o. *tv khīaritōg vevt hej umā vouxv spejadv opkhoitv* die Kirchweih' wird dieses Jahr um eine Woche später abgehalten. Coni. praet.: *sēi vuaratv eiklōnt* sie würden eingeladen (werden). Plusqu. perf. pass. tkp. hiányzik, azonban *vōv* (war) és *is kvejazv*-kapcsolattal mégis kifejezhetjük a multban megvolt állapotot, p. o. *tēias vōv ovv noxv ksunv* das war aber dann gesungen v. *tēias is kvošv kvējast* das war gewaschen. A coni. plusqu. perf. pass. olyan, mint az irodalmi németben: *as vā prējadikt vōvn* es wäre gepredigt worden; éppúgy a futurum is: *tēias vēvt sē trummūt vēvn* das wird schon getrommelt werden. Ez az idő rendszerint valószínűség kifejezésére szolgál: *as vēvt kšpūt vēvn* es wird [wahrscheinlich] gespielt werden.

2. Igeidők.²

62. §. Itt említjük meg, hogy nyjk. igéit szintén erősek és gyengék osztályára osztjuk. Az erősragozású igék megváltoztatják tövokálisukat, ragozásuk különben csak egy ponton tér el a gyengékétől, mégpedig a part. perf. végződésében; az erős igék part. perf.-a u. i. *-n* (*-ŋ*, *-v*, *-m*)-re végződik, míg a gyengéké *-t*-re.

Miként a kfn.-ben, úgy nyjk.-ban is csupán két egyszerű idő van: 1. a praesens; 2. a praeteritum, amelyet nyjk.-ban csak coni.-ban használnak. (Egyedül *sej* (sein) igének van praet. ind.-a.) Valamennyi többi idő jelölésére nyjk. — mint már a kfn. is — körülírásokat használ. Amint alább látni fogjuk nyjk.-ban körülírás útján roppant finom jelentésbeli különbségeket domboríthatunk ki.

63. §. 1. A praesens. Indicativusban ragozása a következő (erős paradigma: *flīv* fliegen, gyenge: *petv* beten):

Ind. Sing.	Kfn.	Nyjk.	Kfn.	Nyjk.
1.	fliege	<i>flīag</i>	bēte	<i>pet</i>
2.	flieges(t)	<i>flīakst</i>	bētes(t)	<i>petst</i>
3.	flieget	<i>flīakt</i>	bētet	<i>pet</i>

¹ WEIDLEIN: Id. m. 69. §.

² PAUL: Mhdgr. 153. §., 277. §.

	Ind. Sing.	Kfn.	Nyjk.	Kfn.	Nyjk.
	Plur. 1.	fliegen	<i>fiəŋ</i>	bäten	<i>petŋ</i>
	2.	flieget	<i>fiəkts</i>	bätet	<i>pets</i>
	3.	fliegent	<i>fiəŋ</i>	bätent	<i>petŋ</i>
Imp. Sing.	2.	flieg	<i>fiəg</i>	bäte	<i>pet</i>
	Plur. 2.	flieget	<i>fiəkts</i>	bätet	<i>pets</i>

Látnivaló, hogy az 1. szem. sing. ind. és imp. sing.-ban úgy az erős, mint a gyenge ragozásban szóvégi *e* apokopálódot; ez szabállyá vált.¹

Hangsúlytalan szótagban való helyzete következtében a 2. és 3. személy sing. praes.-ben az *e* synkope útján kiesett.² Ezt a változást minden ige ragozásában észlelhetjük. (Kivéve természetesen a rendhagyó igéket.)

Főmondatban enklitikus pron. pers.³ járulhat az igéhez (v. ö. 36. §. a pron. pers. hangsúlytalan alakjait). P. o. sing. 1. szem.: *moəriŋ šəuə-r-i ti khia qū* morgen schaue ich die Kühe an; sing. 3. szem.: *jeits muəs-v pojd khumv* jetzt muss er bald kommen; plur. 1. szem.:⁴ *tsuēvšt* (v. *tsəñēvšt*) *ovvətmə noʁv ɛis-mə* zuerst arbeiten wir, dann essen wir; plur. 3. szem.: *šreɟəms, šreɟəməŋ* schreiben sie, schreiben wir auch.

Mellékmondatban az enklitikus pron. nem az igéhez, hanem a kötőszóhoz járul, p. o. *və-mə vös fēksŋ vöün miəs-mə-r-ə vös ovvotŋ* wenn wir etwas ernten wollen, müssen wir auch etwas arbeiten.

Az enklitikus pron. különösen felszólításokban járul az igéhez, p. o. *kēimə hām* gehen wir heim! *pleɟəmə tō* bleiben wir da! *tām tēvŋv* ,tun wir lernen‘!

Praesens-szel a jelenben lefolyó cselekvést jelölünk. A körülírt alakok gyakori használata a praes.-be is behatolt. Körülírt praes.-et a *tā* (tun)-«segédige» praes.-ével és az ige inf. praes.-ével képezünk, p. o. *i tuə okvŋ, pŋtvŋ, khien* (ich tue ackern, binde, kehren) ich ackere, binde, kehre.

¹ V. ö. LESSIAK: Id. m.-jának 160. §-ában az idevonatkozó példákat; továbbá PAUL: Mhdgr. 60. §.

² ESZTERLE: Id. m. 51. l. Az általa közölt példák érvényesek nyjk.-ra is.

³ LESSIAK: Id. m. 160. §., LINDENSCHMIDT: Id. m. 27. §., SCHATZ: Die Mua. von Imst. 135. §., PAUL: Prinzipien... 82. §.

⁴ SCHATZ: Die Mua. von Imst. 151. §.

Ezt az összetett praes.-et általában tartós v. ismétlődő cselekvés kifejezésére használják.¹

64. §. A Praes. coni. ind.-tól eltérő alakot csak a sing. 1. szem.-ben mutat, de ez is csak ritkán fordul elő, mégpedig legtöbbször a következő kapcsolatokban:² *kout sei taũnk* Gott sei Dank! *kout pivōw* Gott bewahre! *kout los si ruən* Gott lasse sie ruhen! *fōkōts kout* vergelte es Gott! a felelet erre: *seiŋs kout* segne es Gott! Ha valaki tüsszent, ez mondják neki: *hōf kout* helfe Gott! *kriəs kout* grüß' Gott! *huīs tv teĩfū, tv kuku* hole es der Teufel, der Kuckuck! *fiət kout* behüt' Gott!

Ezeket az eseteket kivéve a praes. coni.-t mindig a prät. coni.-val pótolják. (V. ö. 66. §.)

Az inf.-ban *e* (nyjk. *ö, e*)-vokálissal bíró III., IV. és V. osztályhoz tartozó erőragozású igék sg. praes.- és imp.-ában *i* és *ü*-magánhangzókat látunk, p. o. 1. *i hüf* (az *ü i* + *l*-ből vokalizálódott³) 2. *tu hüfst* 3. *ēv hüft* imp. *hüf* ich helfe, du hilfst stb. inf. *hōfv* helfen. Ez a ragozás hangtanilag teljesen megfelel a kfn.-nek, éppúgy *kejəm* geben ige praes.-e is: 1. *i kip* 2. *tu kipst* 3. *ēv ki(p)t* imp. *kip*; rövid *i*-t csak nazálisok és *χ* előtt⁴ tüntetnek föl ezek az erős igék. Ilyenek még *švīmν* schwimmen, *špīnν* spinnen, *rīnνν* rinnen, *kvinνν* gewinnen, *fokēĩzũ* vergessen, *frēĩsũ* fressen, *steĩχν* stechen, *špreĩχν* sprechen stb.

A II. oszt. igéknél praes.-ben végig *iə* (kfn.-*ie*) vokálist találunk, p. o. sg. 1. *fālā* 2. *fālāst* 3. *fālāt* pl. *fālān* 2. *fālāts* 3. *fālān*. Itt u. i. a plur. hatott a sing.-ra.

Az erős igék sg. 2., 3. személyében Umlaut-ot már sehohsem találunk, p. o. *trōgst, trōgt* trägst, trägt; *lōst, lōst* lässt, lässt; *fōst, fōst* fährt, fährt; *fōĩst, fōĩt* fällt, fällt; *hōĩst, hōĩt* hältst, hält.

65. §. 2. Mult idő. a) A praet. ind.-ban nem használatos nyjk.-ban (v. ö. 62. §.). Csak a verbum substantivum-nak van már praet. ind.-a sg. és pl. 1. szem.-ben, amelyet azonban csak képzetektől v. olyanoktól hallunk, akik irodalmi nyelvet akarnak beszélni, p. o. *anno tatsumōĩ vod-r-i ā tuvt* anno dazumal war ich auch dort; *miv vovn oĩli in kriag* wir waren alle im Krieg.

¹ LESSIAK: Id. m. 280. §.

² V. ö. LESSIAK: Id. m. 161. §., LINDENSCHMIDT: Id. m. 28. §., WEIDLEIN: Id. m. 72. §.

³ ESZTERLE: Id. m. 30. l., HAJNAL: Id. m. 34. §. 10.

⁴ ESZTERLE: Id. m. 34. l.

b) Mult idő kifejezésére általában a körülírással képzett *perfectum* szolgál. Segédigék: *seī* sein és *hōm* haben; p. o. *i pi kqūṛṇ*, *krīn*, *ksejəzn* ich bin gegangen, geritten, gesessen; *i hop kšlōṅ*, *kfiwt*, *knaṁm* ich habe geschlagen, geführt, genommen.

c) A multban befejezett cselekvés jelölésére plusqu. perf.-ot használnak nyjk.-ban is, amelyet a segédige perf.-a és az ige part. perf.-a segítségével, körülírással képezünk; p. o. *viə-r-ə mi kfrokt hot*, *hovi šə ojləs fugejəzn khot* als er mich gefragt hat, hatte ich schon alles vergessen; *soṁ vejət pi-r-i ēñiḱsūṅkw kvejəst tazṇsmi švār ḥqūm auəzotsān khēṁv* so weit war ich hineingesunken, dass sie mich schwer herausziehen konnten.

66. §. A mult idő felszólító módját plusqu. perf. coni.-val képezzük, p. o. *i vā kēvn milkaṁṇ* ich wäre gerne mitgegangen; *i hets iam ksokt* ich hätte es ihm gesagt.

A praet. coni.-t praes. coni. helyett használják nyjk.-ban. Különbösen sincs soha multidejű jelentése, hanem mindig praes.-jelentésű. Már a kfn.-ben is leggyakrabban praes.-funkciója volt és irreálisnak gondolt történéis kifejezésére szolgált.¹ Ez vonatkozik nyjk.-ra is, praeteritális jelentését azonban elvesztette.

A praet. coni. a ragozásban megmaradt. Az eredeti kfn. *erős* coni.-alakok azonban kivesztek, helyükbe a gyenge igék analogiájára képezett alakok léptek

Egy pár kivétellel minden igéhez a gyengeragozású igék *-ət* (*-əd*) végzete járult. (nyjk.-beli *ət* < kfn. *-ete* < ófn. *-ėti*, *-öti*²).

Ez a végzet az erős igéknél csak nagyritkán kapcsolódik a már «Ablaut»-on átesett tőhöz; ha ez megtörténik, rendszerint van a praet. coni.-nak mellékalakja, ahol az *-ət* az inf. (tehát még nem «ablautolt») tövéhez járul. P. o. *plīvət* bliebe (inf. *plējəm*), *šlīxət* schliche (inf. *šlēixṽ*), *pfifət* piffie (inf. *pfējəfu*) v. *plējəvət* (bliebe), *šlēixət* (schliche), *pfējəfət* (piffie).

Általában tehát az inf.-i tőhöz járul az *-ət*-képző az erős igéknél, p. o. *trejəvət* triebe, *šlējəfət* schliffe, *šnejərət* v. *šnejadət* schnitte stb.

Mindig az «ablautolt» alakhoz az *-ət khēṁv* praet. praes.-nál járul: *khūndət* könnte. (V. ö. 81. §. 4.)

¹ PAUL: Mhdgr. 279. és 280. §§., WEIDLEIN: Id. m. 71. §. 2.

² J. MINDL: Der Konjunktiv in der Mundart des oberen Landls, Teuthonista 1924—25. II. füzet. 108. II. 17. §., v. ö. még A. SCHÖNBACH: Über den Konjunktiv Praeteriti im bairisch-österreichischen. PBB. XXXIV. 232. I.

Eredeti erős praet. conī.-je már csak két -mi-igének van, *tā* (tun)-nak és *seī* (sein)-nek: *i vā wāre* (kfn. waere), *i tāt tāte* (kfn. tāte). De már ide is behatoltak az -*ət*-tal képezett alakok (V. ö. 82. §. 1. 2.)

A gyenge igék praet. conī.-jét kivétel nélkül -*ət*-tal képezik, p. o. *mōχət* machte, *frōgət* fragte, *tsāūnət* (kfn. zannen) weinte, *petət* betete, *lēigət* legte, *kouχət* kochte, *šupfət* schupfte, *pūtsət* putzte stb.

A sing. 2. szem. -*tst* mássalhangzócsoportja *st*-vé dissimilálódott: kfn. *sagetest* > nyjk. *sōgast*, kfn. *fragetest* > nyjk. *frōgast*, kfn. *mahetest* > nyjk. *mōχast*.

A plur. 2. szem.-ben az utolsó szótagban levő *e* syncope útján kiesett és az így keletkezett alakhoz egy *s* járult, tehát: kfn. *sagetet* > **saget(t)* + *s* > nyjk. *sōgats*.

A sing. és plur. 1. és 3. szem.-hez enklitikus pron. pers. járulhat, p. o. *qupfəti* opferte ich, *qupfətv* opferte er, *qupfətmə* opferten wir, *qupfətns* opferten sie.

Valamennyi ige — még a praet. praes. és *mi*-igék is — a *tā* segédige praet. con.-jével és az ige inf.-ával körülírással is képezheti praet. conī.-jét: *i tāt flīəŋ* ich flög, ich möchte fliegen, *i tāt rēŋv* ich liebe, *i tāt khēŋv* ich könnte, *i tāt vos seī* ich wäre etwas, *i tāt kēvn oīləs tā nūv vozŋsmə šofv nət* ich möchte gerne alles tun, nur was man mir schafft nicht.

Jegyzet. Élénk elbeszélésben a mult időt igen gyakran praes. helyettesíti¹ (praes. hist.), p. o. *i khum hām štēt ti tiv in aūŋgl qufv in tv khūχl is khəmēntš in tv štum findi ā khə sō* ich komme heim, steht die Tür angehlweit offen, in der Küche ist kein Mensch, in der Stube finde ich auch keine Seele.

67. §. 3. J Ö V Ő I D Ő. A fut.-nak a kfn.-ben sem volt külön alakja.² Már akkor is körülírással fejezték ki: sol, wil, muoz + inf.-féle szerkezetekkel, de praes.-et is használtak fut. helyett, mégpedig rendszerint úgy, hogy jövő, közeledő cselekvést időhatározószóval vezették be. Ezt a fut.-képzési módot nyjk.-ban is megtaláljuk; ilyen időhatározószók: *noχv* (kfn. nāchhēr) nachher, dann, *movriŋ* morgen, *nqūmitōg* nachmittag, *hējət* (ófn. hiu tagu) heute, *ivomovriŋ* übermorgen, *afs jōv* aufs Jahr', nächstes Jahr, *hēi* heuer (ófn. hiu jaru), *spejədv* später. P. o. *movriŋ seitsmə ti*

¹ V. ö. WEIDLEIN: Id. m. 71. §. 1. b.

² PAUL Mhdgr. 278. §.

rēiam vfs jōv kheimv ša pōtsn morgen setzen wir die Reben, nächstes Jahr können wir schon pfropfen.

Nyjk.-ban a fut.-ot általában *vēvn* (werden) + a ragozandó ige inf.-ával fejezzük ki, éppúgy mint az úfn.; p. o. *i vēv ša sōvv traufkhumv* ich werde schon selber daraufkommen (es wird mir schon selbst einfallen). Néha *vōün* (wollen, kfn. wellen) is szerepelhet segédigeként: *i vū amōi sōvv nōχšau kē* ich will (werde) einmal selber nachschauen gehen.

A fut.-nak sok esetben modális jelentése van: ¹ *i vēv heikstns nos* ich werde höchstens nass (potenciális feltétel); *i vēvtā kejam* ich werde dir geben! (fenyegetés).

A fut. exact.-ot valószínűség és potenciális feltétel kifejezésére használják — elbeszélésben. P. o. *i vēv kšlōfv hōm* ich werde geschlafen haben (valószínűség); *sēi vēvn uns a pejašpū kējam hōm* sie werden uns [am Ende noch] ein Beispiel gegeben haben (ironia).

3. Az ige névszói alakjai.

68. §. 1. A főnévi igenév. Nyjk.-ban az infinitivus *-n, -ŋ, -m, -ŋ* és *v-ra* végződik.² A kfn.-ben az inf. *-n*-re végződött, amely középnyelvi területen, de kiváltképpen a thüringiai és keleti frank dialektusban és néha a felső németben is, apokope útján kiesett.³

a) *-n, -vn* (-ern, -eln)-ra végződik az infinitivus, ha az *-(e)n* előtt liquida áll.⁴ P. o. *fiadvn* füttern, *jāmvn* jammern, *tsittvn* zittern, *vāssvn* wässern, *štujpvn* stolpern, *hevn* hören, *fovn* fahren, *vevn* werden, *tsoppün* zappeln, *kropün* krabbeln, *špün* spielen, *fojn* fallen, *tsün*, zielen;

b) *-ŋ* sonans az inf. végződése az igető zöngés mássalhangzója után, *t, š, s* és az ezekből képzett affricata⁵ *tš* után. P. o. *veitŋ* wetten, *petŋ* beten, *tetŋ* töten; *višŋ* wischen, *mišŋ*

¹ V. ö. WEIDLIN: Id. m. 73. §. LINDENSCHMIDT: Id. m. 36. §.

² LESSIAK: Id. m. 163. §., ESZTERLE: Id. m. 51. l.

³ LINDENSCHMIDT: Id. m. 29. §., PAUL: Mhdgr. 155. §. 8., WEIDLIN: Id. m. 75. §. 1.

⁴ GEDEON A.: Az alsó-meczenzéli német nyj. hangtana (Magyarországi Német Nyelvjárások 1. füzet, 1905). 156. §. v. ö. még WEIDLIN: Id. m. 88. és 89. §§.

⁵ ESZTERLE: Id. m. 51. l., GEDEON: Id. m. 126. §. 2., HAJNAL: Id. m. 44. §. 2. d. LESSIAK: Id. m. 163. §.

mischen, *flašŋ* (kfn. *vlaschen, vlasche = Mauschelle, Ohrfeige) ütlegetni; *meisŋ* messen, *freisŋ* fressen, *štessŋ* stossen, *hulšŋ* hintázni, *pātšŋ* tapsolni;

c) Torokhangok + en esetén -η az inf. végződése (úfn. -gen).¹
P. o. *piη* biegen, *frōη* fragen, *liη* liegen, *šlōη* schlagen. *trōη* tragen stb.

d) -v az inf. végzete, ha az igető mássalhangzója zöngétlen, vagy ha az -en előtt nasális, gutturalis vagy χ, f áll,² p. o. *pōχv* backen, *lōχv* lachen, *špēχv* spähen, *pokv* packen, *flikv* 'flicken', nemileg érintkezni, *šlukv* schlucken, *maūənv* mahnen, *leiəmv* leimen, kleben, *raugv* rauchen, *fvvōgv* verwelken, *mōgv* melken, *sāfv* seifen, *štrāfv* streifen, *štrōfv* strafen stb.

e) Az inf. -m-végzete -ben-ből assimilatio útján keletkezett,³
p. o. *hōm* haben, *lōum* loben, *leiəmv* leben, *iəmv* erben, *šeiəmv* scheiben stb.

Jegyzet. A *mi*-igéknél a *tō* végzet nélkül marad az inf.-ban: *štē* stehen, *kē* gehen, *tā* tun. Ez vonatkozik a *mi*-igék compositumaira is: *mitkē*, *fvštē*, *umtā* stb.

69. §. 2. A participium praesentis. Nyjk.-ban a part. praes.-t -ət-tal képezzük (kfn. -ent, úfn. -end); p. o. *loχət* lachend, *štē-r-ət* stehend, *sitsət* sitzend, *kē-r-ət* gehend, *liγət* liegend, *kštīŋkət* stinkend, *tsaūnət* weinend, *hupfət* hüpfend, *špriŋət* springend stb.

Az igéknek igen nagy része nem képez part. praes.-t.⁴
Abstrakt jelentésű igék part. praes.-e egyáltalában nem használatos (*teŋgv*, *fvštē* stb.).

A part. praes. jelzőileg nem igen használatos; leginkább a következő kifejezésekben hallható: *leiγəti hiəv* legende Henne, *feišpeiəvətə pevγ* feuerspeiender Berg (tűzhányó), *frišmōγəti khua* frischmelkende Kuh, *štīərəti khua* stierende Kuh, *trōγəti khua* trächtige Kuh; a part. praes. különben úgy ragozódik, mint az alapfokú melléknév. (V. ö. 26. §. c) jegyzet.)

70. §. 3. A participium perfecti. a) Az erős igék part. perf.-je, illetőleg ennek végződése ugyanazoknak a szabá-

¹ ESZTERLE: Id. m. 51. l., LESSLAK: Id. m. 163. §., GEDNON: Id. m. 169. §. és 154. §. 2.

² ESZTERLE: U. o., HAPP: Id. m. 36. §. I 1 c.

³ GEDNON: Id. m. 154. §. 2., HAJNAL: Id. m. 44. §. c.

⁴ V. ö. LESSLAK: Id. m. 163. §. d.

lyoknak veti magát alá, mint a főnévi igenév, ill. ennek végződése (V. ö. 68. §. 1.); p. o. *kšmisŋ* geschmissen, *kflōŋ* geflogen, *kruŋv* gerungen, *poχv* gebacken, *kloufv* gelaufen stb.

b) A gyenge igék part. perf.-je *-t-re* v. *-ət-ra* végződik, p. o. *kšmeikt* 'geschmeckt', 'gerochen, *k'ōvət* 'gearbeitet, *k'rōvət* *gerobotet, robotolt,¹ *kleikt* 'gelegt, *kleipt* 'gelebt, *kmōχt* 'gemacht, *'prōχt* 'gebracht, *kšoft* 'geschafft stb.

*A part. perf. ge-praeifixuma.*² A ge-előszócska *e*-je nyjk.-ban, kiváltképpen vokálisok előtt, kiesett. Ez már a kfn.-ben is gyakori jelenség volt.³ A *g* nyjk.-ban *k*-vá fejlődött. P. o. *kloufv* 'gelaufen, *kvovfv* 'geworfen, *krin* 'geritten, *kvejast* 'gewesen, *krisŋ* 'gerissen stb.

Az *e* *m* előtt szintén kiesett, nyoma az ú. n. «Knackgeräusch»-ban maradt meg Eszterle szerint (Id. m. 41. l.), ő az *e* kiesését a *k* előtt hiányjellel jelöli, p. o. *'kmēötət* 'gemaltert, *'kmūt* 'gemäht, *'kmāt* 'gemeint, *'kmoŋ* 'gemalen, *'kmivkt* 'gemerkt. (Mi a hiányjelet csak ezekben a példákban tesszük ki.)

Explosívák, *ts* es *pf* előtt a *ge*-szócska teljesen eltűnt:⁴ *prōn* 'gebraten, *pē 'lt* 'gebettelt, *pumpt* 'gepumpt, *khumv* 'gekommen, *trīm* 'getrieben, *pflostvt* 'geplastert, *pfloŋ* 'gepflogen, *tsouŋ* 'gezogen, *tsāt* 'gezerret, *tsŋ'lt* 'gezügelte.

Éppúgy mint a part. praes., a part. perf. is használatos jelzőileg. Az elvont jelentésű igék (p. o. *taŋŋv* 'danken, *ēvovm* 'erbarmen, *špivn* 'spüren, *pirpian* 'bereuen, *psinnv* 'besinnen stb.) kivételével csaknem minden ige part. perf.-a használatos jelzőileg; p. o. *tə qufklōnti vōŋ* 'der geladene Wagen, *ti opkmāti vīzŋ* 'die abgemähte Wiese, *ti prōni kqūnts*, *kheistŋ* 'die gebratene Gans, Kastanie.

4. Az ablaut-sorok.

I.

71. §. Kfn.   *i* — *ei(é)* — *i* — *i;*⁵
 Nyjk.-ban *ei*   —   —   *i(i)*.

¹ A budaörsiek telepítési szerződésében ez a magy. robotból lett szó: «Robath». (V. ö. a Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB. et D. 486. sz. v. ö. még jelen dolgozat «Bevezetés»-ét 11. kl.)

² V. ö. ESZTERLE: Id. m. 49. l., GEDEON: Id. m. 158. §., HAJNAL: Id. m. 41. §. IV., LESSIAK: Id. m. 29. és 167. §§., SCHATZ: Id. m. 152. §.

³ PAUL: Mhdgr. 155. §. és 308. §.

⁴ ESZTERLE: Id. m. 49. l., LINDENSCHMIDT: Id. m. 33. §., WEIDLEIN: Id. m. 75. §. 3.

⁵ PAUL: Mhdgr. 162. §.

Az ide tartozó kfn. igéket nyjk. egynéhány kivétellel mind megőrizte. Idevalók: kfn. bizen > *peiazŋ* — *pisŋ*, kfn. beliben > *pleiam* — *plim*, kfn. grifen > *kreiafo* — *krifo*, kfn. liden > *leian* — *klin*, kfn. liben > *leiŋv* — *kliŋv*, kfn. phifen > *pfeiafo* — *pfifo*, kfn. spí(w)en < *špeiam* — *kšpim* (hányni), kfn. riben > *reiam* — *krim*, kfn. riden > *reian* — *krim*, kfn. riten > *reian* — *krin*, kfn. rizen > *reiazŋ* — *krisŋ*, kfn. schizen > *šeiaŋŋ* — *kšisŋ*, kfn. slichen > *šleiŋv* — *kšliŋv*, kfn. slifen > *šleiafo* — *kšlifo*, kfn. slizen > *šleiazŋ* — *kšlisŋ* (*fejadvšleiazŋ* federschleissen, *šlits* Schlitz), kfn. smizen > *šmeiazŋ* — *kšmisŋ*, kfn. sniden > *šneian* — *kšnin*, kfn. schriben > *šreiam* — *kšrim*, kfn. schrigen, schrin > *šrei* — *kšriv*, kfn. strichen > *štreiŋv* — *kštriŋv*, kfn. striten > *štreian* — *kštrin*, kfn. stigen > *šteiŋ* — *kštin*, kfn. swigen > *šveiŋ* — *kšvīŋ* (nagyon ritkán használatos, a fiatalok nyelvében kiváltképpen nem), kfn. triben > *treiam* — *trim*, kfn. wichen > *veiŋv* — *kviŋv* legtöbbszörre *quasveiŋv*.

Kfn. schiben (úfn. rollen) átlépett a II. «Ablaut»-sorba. Nyomait megtaláljuk a következő szavakban: *kheiy* 'lšeiam Kegelscheiben, *khindvšeiam* labdajáték neve, *leiŋvlšeiam* ugyanaz, *šeiabtrūhv* Schiebtruhe. Gyenge igékből a következők lettek I. osztályú erősek: (*quas*)*kleiŋv* — (*quas*)*kliŋv*, *seiŋv* — *kseiŋv* (kfn. seihen, seigen).

A kfn.-ben még ebbe az osztályba tartozó igék közül nyjk.-ban ezek lettek gyengék: kfn. grinen > *kreianv* pirongatni, kfn. niden > (*fv*)*meian*, ritkán hallható, kfn. nigen > *nāŋ(nei)ŋ*, kfn. sniwen, snien > *šneiam*, kfn. niden > (*pi*)*nei'ŋ* irigyelni, kfn. schriten > (*quas*)*šriatŋ*, kfn. blichen > *plāŋv*.

A következő idetartozó kfn. igék nyjk.-ban nem találhatók meg: biten, brisen, glizen, kliben, sigen, swinen, vlizen, verwizen, briden, risen, dihen, rihen, zihen.

II.

72. §. Kfn. iu, ie — ou (ó) — u — o;

Nyjk.-ban i (i) — — — ou (o).

Ide tartoznak: kfn. biegen > *piŋ* — *pouŋ*, kfn. bieten > (*fv*)*pīan* — (*fv*)*pouan*, kfn. vliegen > *fiŋ* — *kflouŋ*, kfn. vliezen > *fiiazŋ* — *kflousŋ*, ritkán használatos, helyette inkább *rinnv*-t használják, kfn. vriesen > (*k*)*friŋ* — *kfroun*, kfn. giezen > *kiazŋ* — *kousŋ*, kfn. liegen > *liŋ* — *klouŋ*, kfn. sūfen > *soufo* — *ksoufo*, kfn. schiezen > *šiazŋ* — *kšouazŋ*, kfn. sliegen > *šliiazŋ* — *kšlou ŋ*

(leginkább összetételekben használatos, p. o. *hēmtšliazŋ*, *quasšliazŋ*, *opšliazŋ*), kfn. schieben > *šiam* — *kšqum*, kfn. sieden > *siam* — *ksquən*, kfn. spriezen > *špriazŋ* — *kšprouŋ* (ritka ige nyjk.-ban), kfn. triegen > *(pi)triaŋ* — *pitrouŋ*, kfn. verdriezen > *fotriaŋ* — *fotrouŋ*, kfn. verlieren > *folian* — *folōvn*, kfn. ziehen > *tsiaŋ* — *tsouŋ*.

Gyengék lettek a következők: kfn. kniwen > *khivün* v. *khquən*, kfn. niesen > *niastn*, kfn. riuwen > *(pi)reŋen*.

A gyengék közül idelépett: *švīvn* — *kšvuon* < kfn. swern.

Kfn. vliehen (ufn. fliehen) ebben a fenyvegető kifejezésben található még meg: *tu vēvst klei fiaŋ* du wirst gleich fliehen.

Nyjk.-ból kivesztek a következő kfn. igék: klieben, kriechen (csak öregeknél hallható már elvéteve: *krjəxv* — *krrouxv*, különben *krapün* használatos helyette), sliefen, smiegen, stieben, triefen, diezen, riezen (talán *rēvn* pityeregni?).

III.

73. §. A) Kfn. nas. + cons. előtt:

	i	—	a	—	u	—	u;
Nyjk.-ban	<i>i(i)</i>		—		—		<i>u.</i>

Ide tartoznak: kfn. binden > *pīntŋ* — *puntŋ*, kfn. beginnen > *peginnv* — *pegunnv* (csak képzetebbeknél hallható), kfn. vinden > *finŋ* — *kfuntŋ*, kfn. klingen > *kliŋv* — *kluŋv*, kfn. gelingen > *kliŋv* — *kluŋv*, kfn. ringen > *riŋv* — *kruŋv*, kfn. rinnen > *rinnv* — *krunnv*, kfn. schinden > *šintŋ* — *kšuntŋ*, kfn. singen > *siŋv* — *ksuŋv*, kfn. sinken > *siŋkv* — *ksuŋkv*, kfn. springen > *špriŋv* — *kšpruŋv*, kfn. sinnen > *psinnv* — *psunnv*, kfn. spinnen > *špinnv* — *kšpunnv*, kfn. stinken > *štiŋv* — *kštūŋv*, kfn. swinden > *(fo)švintŋ* — *(fo)švuntŋ*, kfn. trinken > *triŋv* — *truŋv*, kfn. gewinnen > *kvīnv* — *kvunv*, kfn. swimmen > *švīmv* — *kšvumv*, twingen(dwingen) > *tsvīŋv* — *tsvuŋv*, kfn. winken > *vīŋv* — *kvuŋv*, kfn. winden > *(quəs)vintŋ* — *quəskvuntŋ*, *vintšŋ* — *kvuntšŋ* az eredetileg gyenge kfn. wünschen (wunschen)-ből lett erőssé.

Gyengévé lett kfn. brimmen > nyjk.-ban *prumv*. A következő kfn. igék megfelelői egyáltalában nincsenek meg nyjk.-ban: glimmen, grimmen, klimmen, krimmen, limmen, dimpfen, klimpfen, krimpfen, rimpfen, dinsen, dringen (képzetteknel hallható *ēitriŋv*, *tuwχtriŋv*, de ezeket kétségkívül az irodalmi németből vették), hinken, schrinden, slinden, slingen (nyjk.-ban *umšluŋv* alak ismeretes), swingen (ebből lett nyjk.-beli *švīŋv* lapos kosár).

B) Kfn. liqu. + cons. előtt:

ë(i)	—	a	—	u	—	o;
Nyjk.-ban α)	l + cons. előtt:	ö(ō)ü	—	—	—	u.
	β) r + cons. előtt:	ē(v)	—	—	—	o(v).

α) Ebbe a csoportba tartoznak: kfn. bevélhen > *pe(pi-)fōn* — *pe(pi-)fuin*, nagyon ritkán használatos, helyette *aušofv* jelenti a parancsolást. Szintén ritkán használatos kfn. emphélhen > *ēimpfōn* — *ēimpfuin* és kfn. gélten > *kōtn* — *kuītn* (v. ö. *kōjo* ? kérdőszócskát: Bevezetés 38. l.) *kōtn* gyakori comp. *fukōtn*, p. o. *fukōtts kout* *vergelt's Gott*, kfn. gélten-ből nyjk.-ban gyenge ige is lett: *kūtn*, amely gyakrabban hallható, mint *kōtn*, kfn. hélten > *hōfv* — *khūfv*, kfn. mëlken > *mōgv* — *kmūgv* (part. perf.-a néha gyenge: *kmōkt*), kfn. swëllen > *(k)švōūn* v. *(k)švūn* — *kšvūn*.

A gyenge igék sorába lépett: kfn. hëllen > *pōn*, kfn. schëllen > *šōtn*. A IV. oszt.-ból ide lépett: kfn. stëln > *štōn* — *kštūn*.

Nyjk.-ból hiányzanak a következők: gëllen, quëllen, schëllen, wëllen, bëlgen, swëlhen, swëlgen, tëlben.

β) Ide tartoznak: kfn. bërgen > *(fv)pēvn* — *fvpovv*, kfn. ver-
dërben > *fvlēvm* — *fvlōvm*, kfn. stërben > *štēvm* — *kštovm*, kfn.
wërden > *vēvn* — *vōvn*, kfn. wërfen > *vēvfv* — *kvōvfv*.

A VI. oszt.-ból ide lépett: kfn. svern > *švion* — *kšvion*.
Gyengék lettek: kfn. kërren > *khion*, kfn. schërren > *šēvn*, kfn.
vëhten > *fēiχn*, kfn. vlëhten > *flēχn*.¹ Hiányzik nyjk.-ból kfn. wër-
ren, wërben (wërven).

IV.

74. §. Ide olyan erős igék tartoznak, amelyeknek tőszó-
tagát nasális v. liquida előzi meg.²

Kfn. ë(i)	—	a	—	a	—	o;
Nyjk.-ban e(i), e	—	—	—	—	—	o (au).

Ebbe az osztályba a következő igék tartoznak: kfn. brëchen > *preiχv* — *prouχv*, kfn. sprëchen > *špreiχv* — *kšprouχv*, a vele egy jelentésű *reiχn* reden mellett egyszerű alakban csak akkor fordul elő, ha a nyjk.-at beszélők irodalmi nyelvet akarnak beszélni, comp.-a: *fošpreiχv* — *fošprouχv*, kfn. schrëcken > *fošriku* — *fo-*

¹ PAUL: Mhdgr. 161. §., WEIDLEIN: Id. m. 78. §.

² PAUL: Mhdgr. 161. §.

šrouko, kfn. nemen > *neimv* — *knaumv*, kfn. stächen > *šteixv* — *kštouxp*, kfn. trëffen > *treifv* — *troufv*.

Ide tartozik kfn. komen (kömen) > *khumv* is, amely nyjk.-ban középnémet alakját tünteti fel. Part. perf.-a szintén *khumv*. Coni. praet.-a 1. *khāmət*, 2. *khāməst*, 3. *khāmət* s. i. t. az *ā*-ból ind-beli kfn. *a*-ra következtethetünk. A praes.-ben minden személyben változatlanul *u*-t találunk.¹ Kfn. bërñ.-ből csupán a part. perf. maradt meg: *ke(ki)puwn* geboren. Kfn. zëmen nyjk.-ban a praes. sing. 3. személyben maradt meg a következő kifejezésben: *tējəs tsimt si nēt* das ziemt sich nicht.

Néhány eredetileg IV. oszt. ige gyenge lett: kfn. dreschen > *treišŋ*, kfn. leschen > *leišŋ*, kfn. schërn > *ševn* (kaparni). Kfn. vëhten- és vlëhten-t a III. sor szerint ragozták, nyjk.-ban ezek gyengékké változtak. (V. ö. 73. §. B) β.)

A következő kfn. igék hiányoznak nyjk.-ból: *swërn*, *hëln*, *quëln*, *rëchen*, *trëchen*, *brësten*, *dëhsen*. Kfn. stëln > *štön* átlépett a III. sorba (lásd ott).

V.

75. §. Kfn. *ë* — *a* — *ä* — *ë*;
Nyjk.-ban *ei*² (*ē, ī*) — — *ei*, (*ē*).

Ebbe az osztályba tartoznak: kfn. *ëzzen* > *eiəzŋ* — *keiəzŋ*, kfn. *vrëzzen* > *freisŋ* — *kfreisŋ*, kfn. *vergëzzen* > *fuveiəzŋ* — *fuveiəzŋ*, kfn. *gëben* > *këiam* — *këiam*, kfn. *jëten* > *jeiən* — *kjeiən*, kfn. *knëten* > *kneiən* — *kneiən* v. *kneiət*, kfn. *lin*, *ligen* > *līŋ* — *kleiŋ*, kfn. *lësen* > *leiəzŋ* — *kleiəzŋ*, kfn. *mëzzen* > *meisŋ* — *kmeisŋ*, kfn. *geschëhen* > *kšëŋ* — *kšëŋ*, az *ŋ* toroknasális sejteti a régi *h* — *g* közötti ú. n. «gramatischer Wechsel»-t; ennek az igének a plur. praet. a középnémetben *geschägen*, kfn. *sëhen* —³ pedig *sägen*;³ *sëhen* alakjai nyjk.-ban: *sëŋ* — *kšëŋ*, kfn. *trëten* > *treiən* — *treiən*, kfn. *sitzen* > *sūsŋ* — *kseiəzŋ*, kfn. *wësen* > (*seŋ*) — *kwëiəzŋ* v. gyenge *kwëiəst*.

A VII. sorból átlépett: kfn. *stozen* > *štesŋ* — *kštesŋ*.

A gyenge ragozásba átmentek a következők: kfn. *wëgen* > (*pi*)*veiŋ*, kfn. *weben* > *veiəm*, kfn. *jësen* > *këvn* (erjedni), kfn. *bit(t)en* > *pitŋ*, kfn. *phlëgen* > *pfleiŋ*.

¹ U. o., WEIDLEIN: Id. m. 79. §.

² ESZTERLE: Id. m. 33. l.

³ PAUL: Mhdgr. 162. §. 2.

Nyjk.-ban már nem fordulnak elő: jēhen, wēten, genēsen, quēden, (kōden, koden).

VI.

76. §. Kfn. a — uo — uo a;
Nyjk.-ban ō, o — — ō, o.¹

Ebbe a csoportba nyjk.-ban kevés ige tartozik: kfn. bachen > *poχv* — *poχv*, kfn. varn > *fovn* — *kfovn*, kfn. graben > *krōm* — *krōm*, kfn. malen > *moīn* — *kmoīn*, kfn. slahen > *šlōη*, — *kšlōη* kfn. wahren > *voksη* — *kvoksη*, kfn. waschen > *vōšη* — *kvōšη*, kfn. heben > *hejəm* — *khqum* v. *kheipt*.

Az e — uo — uo — a-sor igéi kiveszték ebből a csoportból.² Kfn. svern > *švīvn* a III. sorba lépett át (lásd ott).

A gyengeragozásúak sorába léptek a következők: kfn. laden > (*ēz*-, *auf*-, *auəs*-) *lōnv*, kfn. nagen > *nōη*, kfn. schaben > *šōm*, kfn. schaffen > *šofv* (comp. *qūšofv*), kfn. spanen > *špāūnv* (*ēišpāūnv*, *auəsšpāūnv*).

Kfn. waten, vāhen, twahen és entseben megfelelői nincsenek meg nyjk.-ban.

VII.

77. §. Ez az ablautsor az eredeti reduplikáló igék (reduplizierende Verba) csoportja, amelyet a praes.-tövokálisa szerint 4 alcsoportra osztanak fel.³ A praes. tövokálisa olyan, mint a part. perf.-é, éppúgy, mint a kfn.-ben.⁴ Az idetartozó igék száma nem nagy, egynéhány gyenge is lett, egynéhány más sorba lépett át.

1. A praes.-beli tőhangzó a a kfn.-ben: kfn. vallen > *foīn* — *kfoīn*, kfn. halten > *hoītn* — *khoītn*, kfn. vān, vāhen > *fāūnv* — *kfāūnv* v. *kfāūnkt*, kfn. salzen > *soītsη* — *ksoītsη*, kfn. schalden > *šoītn* — *kšoītn*, kfn. smalzen > *šmoītsη* — *kšmoītsη*, kfn. spalten > *špoītn* — *kšpoītn*, kfn. valten > (*tsqūm*)*foītn* — (*tsqūm*)*kfoītn*, kfn. walten > (*fv*)*voītn* — (*fv*)*voītn*, kfn. walgen > (*quəs*)*voīgv* — (*quəs*)*kvoīgv*.

Kfn. spannen > *špāūnv* gyenge ige lett nyjk.-ban. A követ-

¹ PAUL: Mhdgr. 162. §. 1. jegyz.

² V. Ő. LINDENSCHMIDT: Id. m. 44. §.

³ WEIDLIN: Id. m. 82. §., LEXER: Mhd. Handwtb. VII. 1.

⁴ PAUL: Mhdgr. 164. §., WEIDLIN: Id. m. 82. §.

kező kfn. igék, amelyeknek praes.-beli tövokálisa *a* volt, nyjk.-ban nincs meg: bannen, halsen, walken, wallen.

2. Kfn. *â*: kfn. blâsen > *plözŋ* — *plözŋ*, kfn. brâten > *prôn* — *prôn*, kfn. râten > *rôn(v)* — *krôn*, kfn. slâfen > *stōfv* — *kstōfv*, kfn. hâhen-ből képzett műveltető *heŋgv* gyenge ige. Kfn. gân > *kê* tkp. idevaló.¹ Kfn. bâgen és verwâzen nincs meg nyjk.-ban.

3. Kfn. *ei*: kfn. heizen > *hūsŋ* — *khūsŋ*.

Kfn. scheiden-ből metathesis útján *šānv* fejlődött nyjk.-ban, amely különben gyengeragozású. Gyenge lett még: kfn. *sweifen* > *švāfv*. Kfn. meizen és zeisen hiányzik nyjk.-ból.

4. Kfn. *ou*, *ô*: kfn. loufen > *laufv* — *kloufv*. Kfn. stôzen > *štēsŋ* — *kštēsŋ* átlépett az V. sorba (lásd ott).

A gyenge ragozásba léptek át a következők: kfn. būwen > *pauən* (*āwpauən*), kfn. houwen > *hau*, kfn. erren > *ānv*, kfn. schrôten > *šrouənv*.

5. A gyenge ige.

78. §. Az ófn.-ben a gyenge igéknek három csoportja² volt megkülönböztethető. Ez a különbség a kfn.-ben már részben volt meg, míg nyjk.-ban teljesen kiegyeződött. Az ú. n. «grammatischer Wechsel» szintén eltűnt a gyenge igék ragozásából.

Az ú. n. «Rückumlaut»-nak csak maradványait találjuk nyjk.-ban. Megtalálható még a következő part. perf.-kben: *fuwāunt* verwandt (< kfn. wenden) és *(pi)pekhaunt* bekennt. Az eredeti «Rückumlaut»-os igék a többi gyenge ige analógiájára képezik alakjait: kfn. denken > *teŋgv*, — *teŋkt*, kfn. rennen > *reŋnv* — *kreŋnt*, kfn. wenden > *(fv)vēintŋ* — *(fv)vēint*, kfn. nennen > *neŋnv* — *knēint*, kfn. brennen > *preŋnv* — *preŋnt*.

Kfn. bringen > *priŋv* part. perf.-je: *prōxt* (bräht).

6. A *hōm* (< kfn. haben, hân) es a *vöün* (< (kfn. wëllen) igék.

79. §. 1. A *hōm* haben segédige ragozása nyjk.-ban a következő: praes. sing. 1. *hop* 2. *host* 3. *hot*; plur. 1. 3. *hāum* 2. *hots*; coni. praet. sing. 1. 3. *het* 2. *hest*; plur. 1. 3. *hētŋ* 2. *hets*; a coni. praet.-nak van a gyenge igék coni. praet.-nak az analógiájára képezett alakja is: sing. 1. 3. *hetət* 2. *hetəst*; plur. 1. 3. *hatətŋ*

¹ V. ö. a *mi*-igéket 82. §.

PAUL: Mhdgr. 166. §.

2. *hetots* (nagyon gyakori a körülírással képezett alak is: *i tāt hōm, tu tūst hōm* s. i. t.; part. perf. *khot*).

80. §. 2. A *vöün* (régí úfn. [altneuhochdeutsch]-ben *wöllen*, úfn. *wollen*) ige nyjk.-beli ragozása a következő: praes. sing. 1. 3. *vū* 2. *vüst*; plur. 1. 3. *vöün* 2. *vöüts*; coni. praet. sing. 1. 3. *vöület* 2. *vöülest*; plur. 1. 3. *vöületn* 2. *vöülets*; az öregek beszédében egy másik coni. praet.-alak is járja: sg. 1. 3. *vuīt* 2. *vuīts* (< wollte, mivel *o + l* > nyjk.-ban *uj*); plur. 1. 3. *vuītn* 2. *vuīts*.

A *vöület* stb. alakok analógiájára ebből a régi és ritkább alakból ez a — szintén sokszor hallható — alak keletkezett: sg. 1. 3. *vuilet* 2. *vuilest*; plur. 1. 3. *vuiletn* 2. *vuilets*; part. perf. *vöün*.

7. Verba praeteritopraesentia.

81. §. 1. Kfn. *wizzen* > *visn*: praes. sing. 1. 3. *vās* 2. *vāst*; plur. 1. 3. *visn* 2. *vists*; coni. praet. sing. (kfn. *wēste*) 1. 3. *vissæt* 2. *vissæst*; plur. 1. 3. *vissætñ* 2. *vissæts*; part. perf. *kvist*¹ (kfn. *gewist, gewest*).

2. Kfn. *tugen* > nyjk.-ban *tqūñ, tqūñv* átment a gyenge ragozásba.

3. Kfn. *gunnen* > (*fv*)*gunv* szintén a gyenge igék sorába lépett.

4. Kfn. *kunnen* > *khēnv*: praes. sing. 1. 3. *khqū*. 2. *khqūæst*; pl. 1. 3. *khēnv* 2. *khēnts*; coni. praet. sing.² 1. 3. *khündæt* 2. *khündæst*; plur. 1. 3. *khündætñ* 2. *khündæts*; az öregek beszédében a következő coni. praet. is használatos: sing. 1. 3. *khünt* 2. *khüntst*; plur. 1. 3. *khüntñ* 2. *khüntts*; még egy harmadik alak is használatra talál nyjk.-ban, amely az inf. és a praes. plur. analógiájára és a gyenge ragozás befolyása folytán keletkezhetett: 1. 3. *khēndæt* 2. *khēndæst*; plur. 1. 3. *khēndætñ* 2. *khēndæts*; part. perf. *khēnv*.

Érdekes a következő coni. praet.-alak, amely mint harmadik mellékalak szintén előfordul: *i khāmæt, tu khāmæst* s. i. t. Mi ennek az alaknak „könnte”-jelentésben való kialakulását kizárólag a *khumv* kommen ige con. praet.-ának, ill. a behatásának tudjuk be. (V. ö. a IV. ablautsört, 74. §.)

5. Kfn. *durfen, dürfen* > *tevf*: praes. sing. 1. 3. *tevf*

¹ PAUL: DGr. 190. §. Anmkg.

² PAUL: u. o. 192. §. 1. Anmkg.

2. *tevfst*; plur. 1. 3. *tevfv* 2. *tevfts*; coni. praet. sing. 1. 3. *tevfät*¹
2. *tevfst*; plur. 1. 3. *tevfätŋ* 2. *tevfäts*; part. perf. *tevfv*.²

6. Kfn. soln, suln > *suin*: praes. sing. 1. 3. *suŋ* 2. *suŋst*;
plur. 1. 3. *suin* 2. *suŋts*; coni. praet. 1. 3. *suŋlät* 2. *suŋlätst*; plur.
1. 3. *suŋlätŋ* 2. *suŋlätts*; a coni. praet. mellékalakja: sing. 1. 3.
suŋt 2. *suŋst*; plur. 1. 3. *suŋtŋ* 2. *suŋts*; part. perf. *suin*.

7. Kfn. mügen, mügen > *meŋ* (*meχv*) igének csak egyes alakjait használják nyjk.-ban. A praes.-ben csak az 1. és 3. személyben hallható: *mōg* (*meχ*); ezt az alakot legtöbbször a következő versikében használják: *vēi unt flejš hovi net krauat unt krumpion mog-i net* Wein und Fleisch hab'ich nicht Kraut und Grundbeeren' (Kartoffeln) mag ich nicht; coni. praet. sing. 1. 3. *mēxtät* 2. *mēxtätst*; plur. 1. 3. *mēxtätŋ* 2. *mēxtätts*; part. perf.-a nem használatos.

8. Kfn. müezen > *miəzŋ*: praes. sing. 1. 3. *muəs* 2. *muəst*;
plur. 1. 3. *miəzŋ* 2. *miəsts*; coni. praet. sing. 1. 3. *miəzät* 2. *miəzätst*;
plur. 1. 3. *miəzätŋ* 2. *miəzätts*; part. perf. *miəzŋ*.

9. Kfn. turren nyjk.-ból teljesen hiányzik.

8. Indogermán eredetű *-mi* — igék.

82. §. Az ú. n. *-mi*-ragozás nyjk.-ban már alig ismerhető fel. A kfn.-ben az idetartozó igéknek egyszótagú praes.-alakjuk volt;³ ezt nyjk.-at illetőleg csak *sež*-(kfn.-sin) és *tā* (kfn. tuon)-ról mondhatjuk el. A *n* mint ennek a különvált igeragozásnak az ismertető jele felismerhető még bizonyos mértékig *sež* praes.-ében és a többi *-mi* — igék praes. sing. 1. szem.-ében, ha utána enklitikus *pro*w. pers. következik. P. o. *movriŋ kē-n-i int šuŋ* morgen gehe ich in die Schule; a hiatuspótló *n* helyett azonban sokkal gyakrabban *r* lép fel: *movriŋ kē-r-i int šuŋ*; ez világosan látszik a következő kérdésekben: *kē-r-i* gehe ich? *tuo-r-i* tue ich? *pini* v. *pi-r-i* bin ich? *štē-r-i* stehe ich? (V. ö. PAUL: Prinzipien... 82. §.).

1. A verbum substantivum *sež* (kfn. sn.). Praes. ind. sing. 1. *pī(n)* 2. *pist* 3. *is*; plur. 1. *san* 2. *sejätts* 3. *san*; coni. praes. sing. 1. szem. *sei*, p. o. *kout sei loub unt taunŋg* Gott sei Lob und

¹ J. MINDL: Der Konjunktiv in der Maa. des oberen Landls, Teuthonista 1924—25., II. füz., 108. ll., 13. §. b).

² PAUL: DGr. 193. §. 1. Anmkg.

³ PAUL: Mhdgr. 174. §. V. ö. még jelen dolgozat 68. §. Jegyzet.

Dank, *sei nuv frou sei nur froh!* (Ez egyúttal imp. is, p. o. *sei präf sei brav! sei ruig!* sei ruhig! plur. 2. *sejats: sejats kšejat* seid geschreit! *šejats net nāriš* seid nicht nārrisch! stb.). Praet. ind. sing. 1. 3. *vov* 2. *vovst*; plur. 1. 3. *vovn* 2. *vovts*. (V. ö. 62. és 66. §§.) Coni. praet. sing. 1. 3. *vā* (összevont alak kfn. waere-ból) 2. *vāst*; plur. 1. 3. *vān* 2. *vāts*; a coni. praet.-nek van a gyenge igeragozás analógiájára képezett alakja is: sing. 1. 3. *vārət* 2. *vārəst*; plur. 1. 3. *vārətŋ* 2. *vārəts*; part. perf. *kvejəzŋ* v. *kvejəst*.

Az imp. a fentebb említett alakon kívül¹ a sing.-ban lehet *pīs(t)* is (< kfn. bis + du), p. o. *pīst ruig, štū(lv) bist* du (sei) ruhig, still.

Itt jegyezzük meg, hogy a praes. plur. 1. szem.-ben az *n m*-mé hasonul enklitikus *mə* (*miv* wir hangsúlytalan alakja) előtt: *sāmə* < *san* + *mə* sind wir.

2. Kfn. tuon > *tā*: praes. sing. 1. *tūə* 2. *tūəst* 3. *tūət*; plur. 1. 3. *tan* 2. *tīəts*; coni. praet. 1. 3. *tāt* (< kfn. tēte) 2. *tāst*; plur. 1. 3. *tātŋ* 2. *tāts*; a fiatalabbak beszédében a gyenge igék analógiájára itt is mellékalak fejlődött ki: sing. 1. *tārət* 2. *tārəst* stb.; part. perf. *taū*. Az imp.-a olyan, mint a praes. (sing. és plur. 2. szem.) *tan* + *mə* assimilatio útján > *tāmə* tun wir.

3. Kfn. gān, gēn > *kē*: praes. sing. 1. *kē* 2. *kēst* 3. *kēt*:² plur. 1. 3. *kēŋp*³ (H. Paul a veláris nasális *ŋ*-et a praes.-ben a kfn. gienc, ganc, praet. alakok behatolásának tudja be) 2. *kēts*; coni. praet. sing. 1. 3. *kāŋət* 2. *kāŋəst*; plur. 1. 3. *kāŋətŋ* 2. *kāŋəts*; part. perf. *kaūŋp*.

4. Kfn- stān, stēn > *štē*: praes. sing. 1. *štē* 2. *štēst* 3. *štēt*; plur. 1. 3. *štēŋp* 2. *štēts*; praet. coni. sing. 1. 3. *štāŋət* 2. *štāŋəst*; plur. 1. 3. *štāŋətŋ* 2. *štāŋəts*; a coni. praes. másik alakja: sing. 1. 3. *štērət* 2. *štērəst* stb. (p. o. *vānst net khāməst štērəti kūət tuət* wenn du nicht kāmest stānde ich gut dort).

Jegyzet. Schatz a *kēŋp* és *štēŋp* alakok végén levő — *v* — *t* a kfn. —*ent* — ragból származtatja,⁴ ami, ismerve kfn. — *en* > nyjk.-beli —*v* — változást, szerintünk is plausibilis magyarázat.

¹ LINDENSCHMIDT: Id. m. 49. §. 1.; ez a *bis* imp. jelentésben a 13. sz. óta használatos a bajorban, v. ö. erre vonatkozólag: WEINHOLD: Bairische Grammatik 298. §.

² K. BOHNENBERGER: Über gāt/gēt im Bairischen PBB. XXII. 209.

³ PAUL: DGr. 198. §., SCHATZ: Die Mda. v. Imst. 151. §.

⁴ SCHATZ: Die Mda. v. Imst. 151. §.

VI. Nyelvjárásunknak magyarból vett kölcsön szavai és nyjk. hovátartozása.

Ezt a két — tkp. nem együvé tartozó — kérdést azért tárgyaljuk úgyszólván egy kalap alatt, mert ESZTERLE ezeket már kimerítő részletességgel feldolgozta. (V. ö. ESZTERLE i. m.-ját 65—69 ll.) Minthogy szükségtelennek tartjuk az ott elmondottakat megismételni, egyes dolgokat csak kiegészítésképpen fűzünk azokhoz.

1. Ami nyjk.-nak magyarból vett kölcsön szavai t illeti, megállapítottuk, hogy az ESZTERLE által idézett magyar szavakat nyjk. néhány kivétellel mind használja. A budakesziek beszédében megtalálható magyar szavak közül nyjk.-ban nem szerepelnek a következők: *tšapaš* csapás, *trōtoš* drótostót, *mindeneš* mindenes, *tšakā* csákány, *motško* macska, *krutsņ* kurucok, *tšingal* csiga, *tšerūjn* csere-berélni; bunda nálunk nem *vundo*, hanem *pundo*.

Nyj.-i *kutšv*, bár szinte épúgy hangzik, nem függ össze a magy. kocsissal, hanem a német Kutscher-nek rendes nyjk.-beli alakja.

A városba járó ipari munkások körében sok magyar-, és argot-szavakat és kifejezéseket lehet hallani, de ezeket nem mindig használják és a lakosság nagyobbik része nem is ismeri.

2. Nyjk. a közép bajor nyj. *uv*-csoportjához tartozik, az ú. n. «*donaubairisch*»-hez, amint azt már SCHMIDT H. és ESZTERLE is megállapították¹ (A szomszédos Törökbálint ezzel szemben közép bajor *ui*-nyj.-t beszél.)

Annak bizonyítására, hogy nyjk. a bajor dialektusok közé tartozik, az ESZTERLE idézte jellemző sajátságokon kívül *alaktani szempontból* még felemlítem a következőket:

1. Diminutivumokat leggyakrabban *-el*, *-l*, *-erl*, (nyjk.-ban *-l*, *-l*, *-vl*) képzőkkel képeznek nyjk.-ban.² P. o. *pāmvvl* Bäumchen, *puvvvl* Bübchen stb.

2. Mint a mai bajorban, nyjk.-ban is, a főnév acc.-a behatolt a dat.-ba, úgy hogy praeposíciók után a két kasus egyformán hangzik.³ P. o. *pēdi lejt* bei den Leuten.

¹ Das Deutschtum in Rumpfungarn 24. l. ESZTERLE: i. m. 69. l.

² BEHAGHEL: Gesch. der deut. Sprache 132. §. V. ö. még: WEINHOLD: Bairische Grammatik. 243. §.

³ BEHAGHEL: Gesch. der deut. Sprache 493. §.

3. A melléknév ragozásában az erősek plur.-á-ban és a gyengék minden esetében *i* – *t* (< kfn. *iu*) találunk.¹ P. o. *šlimmi hqūm teias tqū* schlimme haben das getan; *klqumə ti šēiəni unt kuədi eipfū quəs* lesen wir die schönen und guten Äpfel aus. (V. ö. 24. §., 25. §. és 54. §.)

4. A mutató névmás *der* dat.- és acc.-a egyenlő² *tēin*. (V. ö. 39. §. b.)

5. A 3. szem. személynévmás M. N. sing. acc.-ában: *īəm*-ben megmaradt az *m*, mert a kfn.-ben nem állt «Auslaut»-ban (kfn. *ieme*).³

6. Az *-ət*-ra végződő coni. praet. általánossá vált. Erős igeéknél néhány kivételtől eltekintve nem az «Ablaut»-ot szenvedett-, hanem a praes.-tőhöz járul az *-ət*-képző.⁴ (V. ö. 66. §.)

7. Tipikus bajor sajáttság a *tv*-igekötő, amely kiszorította az *er*-(nyjk.-ban **v*)-t.⁵ Nyjk.-ban azonban inkább *fv* (ver)-t használnak. P. o. *fosqufv* (*tvsqufv*) *fvfrīvn* (*tvfrīan*) ertrinken, erfrieren.

Nyjk.-nak a közép-bajorhoz való tartozását Eszterle adatain kívül, még a következők igazolják:

1. *l* kiesésénél *ī* semivokális keletkezett,⁶ amit az *l* jésítésének is lehet tekinteni. P. o. *poīd bald*, vermaleideit: *fomoīlədējət*.

2. Az *-en*-re végződő plur. nom.-hez a nőnemű főneveknél a dat.-*en*-ragja járult, tehát: plur. nom. sachen, dat. sachenen; ez utóbbi szabályosan *soxənv* lett a bajorban⁷ és nyjk.-ban is. Ezúton kettős alakok keletkeztek. P. o. *hitŋ*, plur. *hitŋ* v. *kitnv*. (V. ö. «Kettős alakok», 21. §.) Ez a változás megvan az észak-bajorban is.

A közép-bajor dialektus elterjedésére nézve⁸ H. REIS a következőket írja: «Das Mittelbayrische herrscht in den bayrischen Bezirken Ober- und Niederbayern, in Salzburg, Ober- und Niederösterreich, sowie in den angrenzenden südlichen Gebieten Böh-

¹ REIS: i. m. 96. l.

² U. o. 100. l.

³ U. o. v. ö. még 37. §. a.) jegyz.-et jelen dolgozatban, továbbá WEINHOLD: Bairische Grammatik 360. §.

⁴ REIS: i. m. 113. l.

⁵ U. o. 100. l.

⁶ U. o. 52. l., WEINHOLD: Bairische Grammatik 158. §.

⁷ H. REIS: i. m. 92. l.

⁸ BRHAGHEL: i. m. 140. §.

mens und Mährens. Es hat die Kennzeichen einer in einem verkehrsreichen Lande gebrauchten Mundart».

Ezekből kitűnik, hogy csupán a nyj.-ból kiindulva, a budaörsiek szűkebb eredeti hazájára következtetni meddő kísérlet. Elfogadható ESZTERLE feltevése, amely szerint Württemberg-ben és Schwaben-ben kell népünk őshazáját keresni; továbbá az is, hogy a bajor dialektus a 18. század közepén bevándorolt bajorok (?) befolyásának az eredménye.¹ (V. ö. «Bevezetés» 28. skll.)

A budaörsiek származására nézve eddig pontos adataink nincsenek. A nép körében azt mondják: *miv san quazn švoutsvojd* wir sind aus dem Schwarzwald.

¹ ESZTERLE i. m. 69. l.

IRODALOM.

1. Történeti munkák.

BONOMI JENŐ: Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, szakdolgozat. Bpest, 1931/32. tanév.

BOROVSZKY SAMU: Pest vármegye monográfiája («Magyarország vármegyei és városai»-ban) I. és II. k. Bpest.

Buda-eörscher Dorf Urbarium, Bpest, 1770. (Található az Országos Levéltárban.)

CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. Bpest, 1897.

CZOERING, KARL: Ethnographie der Oesterreich-Ungarischen Monarchie, 3 k. Wien, 1855.

ESZTERLE M. EDIT: A budakeszi német nyelvjárás hangtana (Német Phil. Dolg. 41. sz.) Bpest, 1929. (Bevezetés: Budakeszi története.)

— — Urkunden aus der Aüsidlungszeit Budakeszi's, Deutsch-Ung. Heimatsblätter I. évf. 2. füzet, 96. ll.

FÉNYES ELEK: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851.

ISBERT, O. A.: Geschichtliche Untersuchungen über das südwestliche ungarische Mittelgebirge und seine Bauernsiedlungen, Ung. Jahrbücher X. k. 3. füzet, 1930 júl.

KAINDL, R. F.: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern, 2. k. Gotha, 1907.

KNAUZ, FERDINANDUS: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, tomus 2. ab A. 1273. ad A. 1321, Strigonii, 1832.

RIETH, ADOLF: Die geographische Verbreitung des Deutschthums in Rumpfungarn in Vergangenheit und Gegenwart (Schriften des Deutschen Ausland-Institutes, Kulturhistorische Reihe. Bd. 18.) Stuttgart, 1927.

RUPP JAKAB: Magyarország helyrajzi története, 3. k. Bpest, 1870—76. (A Magyar T. A. kiadása.)

— — Budapest környékének helyrajzi története. Bpest, 1868.

SCHILLING, ROGER: Ansiedlung der Deutschen in Rumpfungarn («Das Deutschthum in Rumpfungarn» II. 43. l.-tól). Bpest, 1928.

SCHNITZER, JOHANN: Statistisches über das Deutschtum in Rumpfungarn. («Das Deutschtum in Rumpfungarn» III. 91. l.-tól.) Bpest, 1928.

(Felhasználtam még «*A Zichyek nemzeti levéltára*»-nak és a budaörsi plébánia 1837 óta vezetett *anyakönyveinek* megfelelő anyagát.)

2. Általános nyelvészeti munkák és nyelvjárás-tanulmányok.

BEHAGHEL, OTTO: Geschichte der deutschen Sprache. (Paul: Grundriss der germ. Phil. I. k.) Berlin und Leipzig, 1928.⁵

BOHNENBERGER, K.: Ueber gât/gêt im Bairischen, PBB. XXII. k. 208. ll. (1897.)

BRAUNE, WILHELM: Althochdeutsche Grammatik, Halle, 1911.⁴

ESZTERLE M. EDIT: A budakeszi német nyelvjárás hangtana (Német Phil. Dolg. 41. sz.) Bpest, 1929.

FRIEDRICH, W.: Die Stellung des Hauptwortes in den heutigen deutschen Mundarten, ZfdPh. XXII—XXIII. k.

GEDEON ALAJOS: Az alsó-meczenzéli német nyelvjárás hangtana (Magyarországi Német Nyelvjárások 1. füzet.) Bpest, 1905.

GOLTHER, W.: Der Nibelunge Nôt (rövid kfn. nyelvtannal és szótárral) Sammlung Göschen 1. sz.

HAASBAUER, A.: Die oberösterreichischen Mundarten, Teuthonista 1924—25. II. 31. ll.

HAJNAL MÁRTON: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana (Magyarországi Német Nyelvjárások 4. füzet.) Bpest, 1906.

HAPP JÓZSEF: Béb község német nyelvjárásának hangtana, (Német Phil. Dolg. 18. sz.) Bpest, 1915.

KARSTIEN, CARL: Nhd. Steinmetz, Metzger got. mats, (B. zur germ. Sprachwissenschaft, Festschrift für O. Behaghel; W. STREITBERG: Germ. Bibl. II. Abtlg. 15. Bd.) Heidelberg, 1924.

KLUGE, FRIEDRICH: Abriss der deutschen Wortbildungslehre, Halle. 1925.²

KRANZMAYER, EBERHARD: Die Namen der Wochentage in den Mundarten von Bayern und Oesterreich, Wien und München, 1929.

LESSIAK, PRIMUS: Die Mundart von Pernegg in Kärnthen, PBB. XXVIII. k. (1903).

LINDENSCHMIDT MIHÁLY: A verbászi német nyelvjárás alaktana (Magyarországi Német Nyelvjárások 2. füzet.) Bpest, 1905.

MINDL, JOSEF: Der Konjunktiv in der Mundart des oberen Landls, Teuthonista 1924—25. II. 108. II.

MOLZ: Die Flexion des Substantivs im Neuhochdeutschen, PBB. XXVII. és XXXI. k. (1902—1906.)

PAUL—GIERACH: Mittelhochdeutsche Grammatik, Halle, 1930.

PAUL, HERMANN: Deutsche Grammatik, Halle, 1916—1920. 5. k.

PETZ GEDEON: Német alaktan, Egyetemi előadások 1928—29. I. és II. félév.

REIS, HANS: Die deutschen Mundarten, Sammlung Göschen 605. sz. Leipzig, 1920.

RUMPELT, H. B.: Die deutschen Pronomina und Zahlwörter (historisch dargestellt) Leipzig, 1870.

SCHATZ, J.: Altbayrische Grammatik, Göttingen, 1907.

— — Die Mundart von Imst, Strassburg, 1897.

SCHMELLER, JOH. ANDREAS: Die Mundarten Bayerns, München, 1929 (lennyomat).

SCHMIDT, HEINRICH: Die deutschen Mundarten Rumpfungarns («Das Deutschtum in Rumpfungarn» hg. von JAKOB BLEYER, I. 6. II.) Bpest, 1928.

SCHÖNBACH, A.: Ueber den Konjunktiv-Praet. im Bayrisch—Österreichischen, PBB. XXXIV. k. 232. II.

SCHWABL, J.: Die Altbayerische Mundart, München, 1903.

SCHWARTZ ELEMÉR: A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana (Német Phil. Dolg. 10. sz.) Bpest, 1914.

— — Bevezetés a hazai német nyelvjárás kutatásba (Magyarországi Német Nyelvjárások 8. füzet). Bpest, 1923.

STECHE, THEODOR: Die neuhochdeutsche Wortbiegung, (unter besonderer Berücksichtigung der Sprachentwicklung im 19. Jh.) Breslau, 1927.

TEUCHERT, H.: Lautschrift des Teuthonista I. évf. (1924) 5. II. és V. évf. (1928) 1. II.

WEIDLEIN JÁNOS: A murgai német nyelvjárás alaktana (Német Phil. Dolg. 42. sz.) Bpest, 1930.

WEIGL, H.: Die niederösterreichischen *ui* Mundarten, Teuthonista I. évf. (1924) 31. II.

WEINHOLD, KARL: Bairische Grammatik, Berlin, 1867.

WILMANN, W.: Deutsche Grammatik. 3. k. Strassburg, 1911.⁹

Használtam a következő nyelvjárás tanulmányokat felsoroló bibliográfiát:

MARTIN, BERNHARD: Bibliographie zur deutschen Mundartenforschung und Mundartendichtung in den Jahren 1921—1926. (Mit Nachträgen zu früheren Jahren.) Bonn a. Rhein 1926.

3. Német szótárak közül a következőket használtam:

KLUGE, FR.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Strassburg, 1915.⁸

LEXER MATH.: Mhd. Wörterbuch, Leipzig, 1972—78.

PAUL, HERMANN: Deutsches Wörterbuch, Halle, 1921.³

SCHMELLER ANDREAS: Bairisches Wörterbuch, bearbeitet v. G. H. FROMANN, München, 1872—77.

4. Gondolatokat és indítást merítettem — többek között — a következő művekből:

Bayerns Mundarten, folyóirat (1891—1895) szerkesztették: O. BRENNER és A. HARTMANN (München).

BEHAGHEL, OTTO: Deutsche Syntax, Heidelberg, 1923.

HOFFMANN-KRAYER, ED.: Über einige Analogiewirkungen in der Zeit- und Hauptwortbiegung des Deutschen und seiner Mundarten, Ztschrift für d. Muaa. 1924, 149. II.

KRETSCHMER, PAUL: Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache, Göttingen, 1918.

PAUL, HERMANN: Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle, 1920.⁵

PFALZ, ANTON: Suffigierung der Personalpronomina im Donaubayrischen (Beiträge zur Kunde der bayr.-österr. Muaa., 1. füzet.) Wien, 1918.

SCHIEPEK, J.: Satzbau der Egerländer Mundart, Prag, 1899 und 1908.

SPERBER, HANS: Studien zur Bedeutungsentwicklung der Praeposition *über*, Uppsala, 1915.

SÜTTERLIN, LUDWIG: Die deutsche Sprache der Gegenwart, Leipzig, 1910.

TOBLER: Die fremden Wörter in der deutschen Sprache (előadás) Basel, 1872.

VOLLMANN, REMIGIUS: Flurnamensammlung, München, 1926.⁴

WEGENER, PH.: Die Bearbeitung der lebenden Mundarten, (Paul: Grundriss I. k. 931. II.) 1911.⁸

WEISE, O.: Unsere Mundarten, ihr Werden und Wesen, Leipzig—Berlin, 1919.²

DEUTSCHER AUSZUG.

Vorliegende Arbeit handelt eingangs über die Geschichte der in der nächsten Nähe der Hauptstadt Budapest liegenden deutschen Gemeinde Budaörs.

Die Ortschaft wird in den ersten urkundlichen Erwähnungen Urs (Vrs und Wrs) genannt (in Dokumenten aus den Jahren 1296, 1390, 1396 und 1425). In einer Urkunde heisst das heutige Budaörs *villa Kechkekvoers*.

Vor der Ansiedlung der Deutschen befand sich die Gemeinde im Besitze verschiedener Eigentümer. Im Jahre 1256 finden wir sie im Besitze des Fronbauerngeschlechtes NANA-BESZTER; 1390 gehörte die Ortschaft den Chorherren des St. ADALBERT-ORDENS, 1427 dem Erzbischof von Gran, GEORG. Im Jahre 1464 erhielt das Dorf von PAPST PIUS II. das Recht zu einer selbständigen Pfarre.

Ein Jahrhundert später, im Jahre 1579 wird Budaörs ein Besitztum des türkischen Pascha *Üvejsz*. Die Urkunden aus jener Epoche liefern einen beredten Beweis dafür, dass auch Budaörs von dem 150-jährigen Türkenjoch nicht verschont geblieben war. Die damaligen Konskriptionen verzeichnen wiederholt, dass die Ortschaft verheert, «oet» und nichtbewohnt gewesen sei.

1659 erhielt Graf STEPHAN ZICHY samt mehreren Gütern auch Budaörs im Rahmen einer sog. königlichen «donatio mixta».

Mit der Zurückeroberung Ofens setzen die zahlreichen Privatkolonisationen ein: die Grundherren erkannten die Tragweite der trostlosen Lage und um die unbebauten Felder und die von Seuchen heimgesuchten Ortschaften vor dem endgültigen Verderben zu retten, liessen sie neue Ansiedler herbeibringen.

Man siedelte, vornehmlich in den Ofner Bergen, nebst einer geringen Anzahl von Ungarn und Raitzen, in überwiegender Mehrheit Deutsche an, die auch in dem königl. «*Impopulations-patent*» (1689) bevorzugt wurden.

Budaörs gehörte zu jener Zeit zum Besitze des Grafen

PETER ZICHY, wurde aber später in den Jahren 1710—1718 an Kameralinspektor GEORG CHRISTOPH ZENNEGG verpachtet.

Im Jahre 1718 kam die grösste Gruppe deutscher Einwanderer nach Budaörs, wie wir das schon bei CZOERNIG lesen können. (Ethnographie . . . III. Bd. 257.) Der ursprüngliche Pachtvertrag zwischen der Gemeinde Budaörs und der Witwe des Grafen PETER ZICHY (geb. Gräfin Susanne Berchényi) erweist die Richtigkeit der Angabe Czoernigs. Dieser im Jahre 1721 (den 24. April) aufgesetzte Kontrakt wurde 1727, 1730 und 1733 mit fast gleichlautendem Text erneuert.

1738 wurde die erste Kirche und Schule errichtet; nun war Budaörs in stetiger Entwicklung begriffen. Doch forderte die in der ganzen Umgebung Ofens wütende Pest seit dem Jahre 1739 auch hier zahlreiche Opfer: 259 deutsche Ansiedler aus Budaörs wurden vom «schwarzen Tod» hinweggerafft. In einer Schrift sind die Namen der Verstorbenen angeführt, von diesen sind 20 noch heute übliche deutsche Familiennamen.

Ähnlich wie in Budakeszi, hat Graf NIKOLAUS ZICHY (der Sohn Peters) wahrscheinlich auch in Budaörs den Menschenverlust durch neue deutsche Ansiedler zu ersetzen versucht, was aus dem Auftauchen vieler deutscher Familiennamen in den Matrikeln zu folgern ist.

Der Herkunftsort der Siedler ist leider nirgends in den Urkunden angegeben.

Im Jahre 1765 wurde Budaörs ein Besitztum der hl. ung. Krone, da die Familie ZICHY infolge eines langen Prozesses ihre im Umkreise von Ofen liegenden Besitzungen verloren hatte.

Die Budaörser befassen sich schon seit ihrer Ansiedlung vorzüglich mit Winzerei und Ackerbau. In den Nachkriegsjahren begann sich der Obstbau eines stets zunehmenden Aufschwungs zu erfreuen.

Die deutsche Einwohnerschaft von Budaörs, deren Zahl sich heute nahezu auf 10.000 beläuft, blieb bis zum heutigen Tage deutsch in Wort und Lied, Sitte und Tracht.

***

Der sprachwissenschaftliche Teil der Arbeit, die Formenlehre, will als Ergänzung zu der «Lautlehre der deutschen Mundart von Budakeszi» von M. EDITH ESZTERLE (A d. Ph. Heft

41.) dienen. Dort wurde die Zugehörigkeit unserer Mda. zum Bayrischen, bzw. zur mittelbayrischen *-uv-* Mundart auf Grund von lautlichen Merkmalen eingehend erörtert. (Vgl. den deutschen Auszug der Arbeit.)

Wir wollen die bayrischen Eigentümlichkeiten unserer Mda. aus dem Gesichtspunkte der Formenlehre zusammenstellen.

Für die bayrische Zugehörigkeit sprechen folgende Kriterien unserer Mda :

1. In der Biegung des Substantivs ist der Acc. und Dat. völlig gleichlautend.

2. In der schwachen Adjektivflexion durchwegs, in der starken nur im Plur., finden wir die Endung *i* (< mhd. *iu*[e]).

3. Der Acc. und Dat. des Pron. Demonstr. (*den* — *dem*) ist in unserer Mda. gleichlautend *tēn*.

4. Der schwache Konj. Prät. auf *-ət* (< mhd. *-ete*) wurde bei sämtlichen Zeitwörtern verallgemeinert. Bei starken Verba wird die Endung *-ət* in der Regei nicht mehr an den abgelauteten, sondern an den Infinitivstamm angefügt.

5. Das Praefix *tv-* in Verben wie *tvšlōn* erschlagen, *tvrōn* erraten, *tvvišn* erwischen.

6. Das alleinherrschende Diminutivsuffix *-vl* (*-al*, *-l*, *-l*).

7. Die als Plur. fungierende Dualform *ejas* (< *ëz*), *eiŋg* (< *enk*, *enc*), *aiŋgv* (< *enker*).

8. Die Personalendung der 2. Pers. im Plur.: *-ts*. z. B. *ejas priχts* ihr brechet.

9. Der Plural des Verbum substantivum : 1. *miv san*, 2. *ejas seχats*, 3. *seī san*.

Für die Zugehörigkeit zum mittelbayrischen Dialekt sprechen ausser den von ESZTERLE angeführten lautlichen Kennzeichen noch folgende zwei :

1. Nach Vokalen wurde *l* zu *ï* mouilliert, z. B. *voïd* Wald, *poïd* bald, *kštuiŋ* gestohlen.

2. Die Substantiva auf *-en* haben im Plur. Nom. die Endung *-nv* : *hitnv* Hütten, *kōzŋv* Gassen, *štrōzŋv* Straßen.

Da sich das Gebiet, auf welchem man mittelbayrisch spricht, auf einen ausserordentlich grossen Raum erstreckt, kann man die engere Urheimat der Budaörser Deutschen — auf Grund der sprachlichen Tatsachen — nicht ganz genau bestimmen.

Wir schliessen uns übrigens der Annahme ESZTERLES an,

dass die nach der Pest erfolgte Ansiedlung eine bayrische, die vorherige aber eine schwäbische gewesen sei, was schon CZOERNIG behauptet hat; die heutige Mundart stammt von den bayrischen Ansiedlern.

Von den Ältesten der Budaörser hört man sagen: *mi v san quazn švovtsojdl* ‚wir sind aus dem Schwarzwald‘.

TARTALOM.

Bevezetés.	Oldal
1. A község rövid története és német telepítése...	3
2. Hangtani eltérések a budaörsi és budakeszi nyelvjárások között ...	16

Alaktan.

I. A főnév.

1. Nembeli eltérések...	20
2. Nembeli ingadozások a nyelvjáráson belül ...	22
3. Jövevényszavak eredeti nemének megváltozása nyjk.-ban...	23
4. Esetek ...	23
5. Névragozási osztályok és többesszámképzés ...	25
A) Hímnemű főnevek ...	26
I. Erős ragozás... ..	26
1. Végződésnélküli pluralisok...	27
2. Singularia tantum ...	33
3. -er-re végződő pluralisok ...	34
II. Gyenge ragozás...	35
B) Semlegesnemű főnevek... ..	37
I. Erős ragozás... ..	37
1. Végződésnélküli pluralisok...	37
2. Singularia tantum ...	38
3. -er-végű pluralisok ...	39
II. Gyenge ragozás... ..	40
C) Nőnemű főnevek ...	42
I. Erős ragozás ...	42
1. Végződésnélküli pluralisok ...	42
2. Singularia tantum ...	44
3. -nő-ra végződő pluralisok ...	46
II. Gyenge ragozás ...	47
6. Pluralia tantum ...	49

II. A melléknév.

1. Erős ragozás ...	50
2. Gyenge ragozás ...	52
3. A melléknév fokozása ...	53
4. Umlaut a melléknév fokozásában ...	54
5. Suppletivismussal fokozott mellékevek ...	55
6. Körülírásos és népies fokozások ...	55
7. Az adverbium képzése ...	56

	Oldal
III. A névmás.	
1. Az ú. n. «ungeschlechtiges Pronomen»	58
2. Az ú. n. «geschlechtiges Pronomen»	59
3. Határozatlan névmások (Indefinita)	65
IV. A számnév.	
1. Tőszámnevek	67
2. Rendszámnevek	68
3. Sokszorosító számnevek	69
4. Szorzószámnevek	69
5. Osztószámnevek	69
6. Fajtát jelentő számnevek	69
7. Törtészmnevek	69
V. Az ige.	
1. Activum és passivum	69
2. Igeidők	70
3. Az ige névszói alakjai	75
4. Az ablaut-sorok	77
5. A gyenge ige	83
6. A <i>hōm</i> és a <i>vōūn</i> igék	83
7. Verba praeteritopraesentia	84
8. Indogermán eredetű <i>-mi</i> igék	85
VI. Nyelvjárásunknak magyarból vett kölcsönszavai és nyjk. hovatarozása	87
Irodalom	90
Deutscher Auszug	94

A NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

eddig megjelent füzetei:

(Von den in ungarischer Sprache verfassten und mit je einem deutschen Auszug versehenen Arbeiten zur deutschen Philologie sind bis jetzt folgende Hefte erschienen:)

- I. Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. (Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und ungarischen Sprachreform.) 1912 ... .. 1.50 P
- II. Csáki Richárd: Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche Untersuchung der deutschen Schriften des Johannes Honterus.) 1912... .. 1.50 P
- III. Dr. Hajek Egon: Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (Der siebenb.-sächsische Roman um die Mitte des XIX. Jahrhunderts.) 1913 ... .. 2.50 P
- IV. Roth Alfred: Tanulmányok (az erdélyi szász) Roth Dánielről. I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai. (Studien über [den siebenb.-sächsischen Romanschriftsteller] Daniel Roth: 1. Das Leben Daniel Roths; 2. Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.) 1913 ... .. 3.— P
- V. Dr. Huss Richárd: Az erdélyi szász nyelvjárátanulmányozás mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-sächsischen Sprachforschung.) 1913 ... .. 2.— P
- VI. Hollitzer Gyula: Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913... .. 3.— P
- VII. Schwarz Frigyes: A soproni hienc gyermekdal. (Das Kinderlied der Hienzen in Sopron-Ödenburg.) 1913 ... .. 4.— P
- VIII. Szentirmay Gizella: Mörike Eduard «Maler Nolten» című regénye. (Ed. Mörikes «Maler Nolten».) 1913... .. 2.— P
- IX. Czinkotszky Jenő: Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung Oswalds des Schreibers aus Ujbánya-Königsberg in Ungarn aus dem XIV. Jahrh.) 1914 ... .. 2.50 P
- X. Schwartz Elemér: A rábalapincsközi (délbajor) nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der [südbayerischen] Mundart zwischen der Raab u. Lafnitz in Westungarn.) 1914 ... .. 3.50 P
- XI. Trócsányi Dezső: Humboldt Vilmos nyelvölcsészete. (W. von Humboldts Sprachphilosophie.) 1914 ... .. 2.— P
- XII. Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Függetlenül a budai és pesti német színházak műsora 1783—1812. (Geschichte der Ofner und Pester deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire der Ofner und Pester deutschen Theater 1783—1812.) 1914 ... .. 3.— P
- XIII. Moór Elemér: A Toldi-monda és német kapcsolatai. (Die ungarische Sage) Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.) 1914 ... .. 2.— P
- XIV. Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. (Ignaz Aurel Fesslers Leben und schöngelstiges Wirken.) 1915... .. 2.50 P
- XV. Mornau József: A szeghegyi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen [rheinfränkischen] Mundart von Szeghegy [Kom. Bács].) 1915 ... .. 2.50 P
- XVI. Hollaender Róza: Déry Julianna (1864—1899.) élete és költészete. (Julianne Déry's Leben und Dichten. 1864—1899.) 1915... .. 2.— P
- XVII. Zuber Marianne: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915 ... .. 3.— P
- XVIII. Happ József: Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. (Lautlehre der deutschen [mittelbayerischen] Mundart der Gemeinde-Béb [Kom. Veszprém].) 1915 ... .. 3.— P
- XIX. Dr. Weber Arthur: A szepesi nyelvjárátanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916 ... .. 1.50 P
- XX. Várady Imre: Gellért hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917 3.— P

- XXI. **Pausz Gabriella**: Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írői köre. (Marie Therese von Artner [1772—1829] und ihr literarischer Kreis.) 1917 ... 3.50 P
- XXII. **Szilasi Klára**: Stöckel Lénárd Zsuzsanna-drámája és a bártfai német iskolai színház a XVI. században. (Leonhard Stöckels Susanna-Drama und das deutsche Schuldrama in Bartfeld [in Ungarn] im XVI. Jahrhundert.) 1918 ... 3.50 P
- XXIII. **Pukánszky Béla**: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. (Herder in Ungarn. I. Herder und die volkscundliche Richtung.) 1918... Elfogyott. Vergriffen.
- XXIV. **Szepessy Ilona**: Grubenfelsi Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. (Leben und literarisches Wirken des deutsch-ungarischen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfels.) 1919 ... Elfogyott. Vergriffen.
- XXV. **Schmidt Gizella**: Szepesti német népdalok és népies énekek. (Zipser deutsche Volkslieder und volkstümliche Lieder.) Elfogyott. Vergriffen.
- XXVI. **Nagy Anna**: Heine ballada költészete és hatása a magyar balladára. (Heines Balladendichtung und sein Einfluss auf die ungarische Ballade.) 1919 ... 3.— P
- XXVII. **Gerő Zsófia**: Hartmann Móric mint politikai költő, különös tekintettel a magyarsághoz való viszonyára. (Moritz Hartmann als politischer Dichter und sein Verhältnis zum Ungarum.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXVIII. ***Dr. Motz Atanáz S. O. Cist.**: Oswald von Wolkenstein élete és költészete. (O. von Wolkensteins Leben und Dichten.) 1915... 2.— P
- XXIX. **Dr. Pukánszky Kádár Jolán**: A pesti és a budai német színészet története II. rész. 1812—1847. (Gesch. des deutschen Theaters in Pest und Ofen. II. Teil 1812—1847.) 1923... 4.50 P
- XXX. **Dr. Koszó János**: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. A felvilágosodástól a romantikáig. (Aurél Ignaz Fessler, der Romanschriftsteller und Historiker. Von der Aufklärung bis zur Romantik.) 1923 ... 4.50 P
- XXXI. **Dr. Pukánszky Béla**: A magyarországi német irodalom története. A legrégebbi időktől 1848-ig. (Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von den ältesten Zeiten bis 1848.) 1926 ... 8.— P
- XXXII. **Flórián Kata**: A kassai német színészet története 1816-ig. (Geschichte des Kaschauer deutschen Theaters bis 1816.) 1927 3.— P
- XXXIII. **Bernfeld Magdolna**: A németiség Jókai Mór megvilágításában. (Das Deutschland bei Maurus Jókai.) 1927 ... 3.— P
- XXXIV. **Basch F. Antsi**: Preyer Nep. János. Egy elfeledett bánati német író. (Johann Nep. Preyer. Ein vergessener Banater deutscher Schriftsteller.) 1927 ... 3.50 P
- XXXV. **Neubauer Frigyes**: A zirci német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der d. Mundart von Zirc.) 1927 ... 2.— P
- XXXVI. **Márer Erzsébet**: Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. (Geistesgeschichtl. Berührungen zw. Schiller u. dem jungen Nietzsche.) 1928 ... 2.— P
- XXXVII. **Kurzweil Géza O. S. B.**: A forma mint kifejezőeszköz Klopstock ódaköltészetében. (Die poetische Form als Ausdrucksmittel in Klopstocks Odendichtung.) 1928 ... 3.— P
- XXXVIII. **Dr. Hermann Egyed**: A bátaszéki németek és népdalaik. (Die Deutschen von Bätaszék und ihre Volkslieder.) 1929 ... 3.50 P

* Jegyzékünkben ezen szám alatt eddig Csallner Frigyes «Az analogikus vonások Jörg Wickram regénymotívumaiban, 1919» c. dolgozata szerepelt; minthogy azonban a forradalom zavarai következtében egyetlen példány sem maradt belőle ránk, helyébe az elhunyt Motz Atanáz korábban megjelent és több példányban meglévő doktori értekezését vettük fel. A szerkesztők. (In unserem Verzeichnis führten wir hier bisher die Arbeit von Fr. Csallner über «Die analogen Züge in den Romanmotiven Jörg Wickrams, 1919»; da aber davon in den Wirren der Revolution kein einziges Exemplar erhalten geblieben ist, wurde an ihre Stelle die früher erschienene, und in mehreren Exemplaren vorhandene Dissertation des verstorbenen Ath. Motz aufgenommen. Die Herausgeber.)